

התרגומים הראשונים של ספר הישר לידיש

מאת

חנה טורניאנסקי

בתולדותיה של ספרות יידיש מראשיתה ועד לסוף המאה השמונה-עשרה שמור מקום נכבד מאוד לתרגומים מלשון הקודש. עשרות רבות של יצירות מסוגים שונים תורגמו לידיש למען הציבור שידיעתו בלשון הקודש לקתה בחסר.

אופיו של מפעל התרגום המקיף הזה, מהותו ומגמותיו — אף כי לא זכה עדיין לעיון ראוי לשמו — מקופלים מחד גיסא, בעצם הבחירה של יצירות מסוימות מתוך כל הקיים בלשון הקודש כדי להגישן — דווקא אותן ולא אחרות — לקהל הקוראים בידיש, ומאידך גיסא, באופיין של דרכי התרגום שננקטו לצורך זה. הכול על-פי כשרונו הלשוני של המתרגם ונטיותיו הספרותיות, לפי מטרותיו שמקורן בהשקפתו על צרכיו הרוחניים-החינוכיים-התרבותיים של קוראו המיועד ובהתייחסות לאמות התרגום המקובלות בשעת העשייה. איש-איש ותרגומו. על כן אין תימה בכך, ששני מתרגמים, הפונים אל אותה יצירה עצמה, יוציאו מתחת ידם תרגומים השונים ביניהם בלשונם ובסגנונם, במידת נאמנותם למקור, ועוד.

אך מסתבר, כי מכלול מגמותיו ותכונותיו של התוצר המוגמר, שיוצא ממעבדת תרגום אישית ומורכבת זו, עשוי גם להיות שונה באורח ניכר מן המקור, כפי שהיה מונח לפני המתרגם, וזאת, בלי שהתוצר עצמו יחדל להיות תרגום, במהותו ולמעשה. זאת אפשר ללמוד משני התרגומים לידיש של ספר הישר, שהם דוגמה מובהקת ביותר לשינוי אופיו של מקור בידי שני מתרגמים בני זמן אחד. כל אחד מהם העמיד לפני הקורא בידיש לא רק חיבור שונה באופיו מזה שהעמיד לפניו זולתו, אלא גם חיבור שונה מאוד באופיו מן היצירה המקורית שתרגם לידיש.

אוסף סיפורי המקרא ששמו ספר הישר, והוא מופר גם בשמות דברי הימים הארוך וספר תולדות אדם, הוא אכן 'אחד מעמודי התווך של היצירה הסיפורית העברית החוזרת ומספרת את הסיפור המקראי מתוך ראייה חדשה והרחבה חדשה'.¹ הוא כתוב בסגנון מקראי שוטף,

¹ ראה: רן, 'מתי נתחבר "ספר הישר"?' ספר דב סדן, קובץ מחקרים, ירושלים תשל"ז, עמ' 105.

וסיפוריו הרבים על אירועים ודמויות מבריאית העולם ועד ימי יהושע מרתקים ומושכים את הלב. אך התכונות המובהקות הללו של ספר הישר לא נזכרו כלל בשתי ההקדמות שליוו את הופעתו בדפוס בוונציה שפ"ה: לא ב'הקדמת הספר' (דף ה-ז) שנתחברה כנראה יחד עמו – ואולי אף בידי אותו איש עצמו – בסוף המאה החמש-עשרה או במאה השש-עשרה וליוותה את כתב-היד היחיד של החיבור, ולא ב'הקדמת המדפיס' (דף ב-ד) שחיברה המביא לבית-הדפוס והיא צורפה לספר סמוך להדפסתו.²

השקפתו של בעל 'הקדמת הספר' על אופיו של החיבור, על מטרתו ויעודיו, מוצאת ביטוי ברור בהצגת תועלתו בפני הקורא. בהקדמתו הוא מונה שתי-עשרה תועלות אחת לאחת (התועלת העשירית חסרה במקור), בזה הלשון:

והנה הספר הזה תועלתו רבים והם כלם מביאים אותנו אל ההבטחה בשם יתעלה ואל ההתדבקות בו ובדרכיו.

התועלת הא' הוא מה שהוסיף לנו ביאור בענייני בריאת האדם וענין המכול ושנות הכ' דור וחטאתם. ובאיזה פרק נולדו ובאיזה זמן מתו. ובה יתיישר לבנו להתדבק בשם יתעלה בראותנו הנפלאות הנוראות אשר עשה מימי קדם.

הב' מה שהוסיף לנו גם כן ענין לידת אברהם ודבקתו בשם יתעלה כיצד היתה. והמקרים שאירעו לו עם נמרוד וכן ענין דור הפלגה איך טלטלם השם יתעלה לארבע כנפות הארץ ואיך בנו להם כל הארצות והמדינות הנקרא בשמותם עד היום הזה ובה נקרב עצמנו לדעת בוראנו.

הג' מה שביאר לנו דבקות האבות בשם יתעלה איך היתה. וענין מקריהם שמורים לנו יראת השם.

הד' מה שאמר בענין סדום ופשיעה ומה היתה חטאתם ועונשם ובה נתרחק מכל דבר רע.

הה' ענין דבקות יצחק ויעקב בשם יתעלה. ותפלת שרה ובכיתה בעקירת יצחק וזו תועלת גדולה תטה לבנו לעבוד השם יתעלה.

² ראה: שם, עמ' 105–110, ובעיקר את מסקנותיו בעמ' 110. חלק גדול מ'הקדמת המדפיס' נדפסה שם, עמ' 105–107. 'הקדמת הספר' הופיעה במלואה וללא שינויים בכל שלוש המהדורות הראשונות של הספר (ונציה שפ"ה, קראקא שפ"ח ופראג תכ"א–תכ"ח). לעומת זאת, רק חלקה האחרון של 'הקדמת המדפיס', שאינו עשוי, כקודמיו, אריגה דרשנית צפופה ומורכבת, נדפס גם במהדורות קראקא ופראג. לענין הדפסתו הראשונה של ספר הישר ראה: דן, 'לשאלת דפוס נאפולי של ספר הישר', קרית ספר מט (תשל"ד), עמ' 242–244; א' רוזנטל, 'חידות הדפסתו של ספר הישר', סיני עט (תשל"ו), עמ' רעה–רפח. דיון על תועלות הספר המובאות להלן ראה במאמרו של דן, "תועלתו" של "ספר הישר", סיני עה (תשל"ד), עמ' רנה–רנח.

ה' מה שהודיענו ענין מלחמות בני יעקב באנשי שכם ובשבעת ערי האמורי. זה יעורר לבנו כמדת הבטחון שנכתח באלהינו שאיך עשרה אנשים ישחיתו ז' ערים. אם לא בבטחון השם יתעלה שבלבם.

הז' מה שביאר לנו כל המקרים שאירעו ליוסף במצרים עם פוטיפר ועם אשתו ועם מלך מצרים כי זה יעורר לבנו גם כן ביראת ה' ולהרחיק עצמנו מכל חטא. כדי שיטיב לנו באחרית.

הח' מה שאירע למשה רבינו עליו השלום בכוש ומדין. כי מזה נתבונן נפלאות השם שהוא עושה עם הצדיקים. ונרבק בשם יתעלה.

הט' מה שאירע לישראל במצרים וכיצד היתה התחלת עבודתם ואיך עבדו את מצרים בכל עבודה קשה וכיצד היתה סבתם בכל זה. אח"כ הצלים [!] השם יתעלה בבטחם בו ואין ספק להקורא ענין מצרים מזה הספר בלילי פסח. יש לו שכר גדול מאד כמו שאמרו זכרם לברכה כל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. וגם זה בכלל כי זהו הספור האמתי. שראוי לספר ולקרות בו אחר קריאת ההגדה. כי מובטח הוא שיש לו שכר גדול. וכך אנו עושים היום בגלותנו בארצות ספרד. אחר שאנו קוראים ההגדה כלה. מתחילים לקרוא בספר הזה כל ענין מצרים. מירידת ישראל למצרים עד ענין יציאתם כי בספר הזה. ראוי אדם לקרות.

היא היא שקצת מפירושי רז"ל וכל המפרשים שפירשו התורה תמצאם בביאור בספר הזה. כמלאכים שפגעו ביעקב בכואו מארם. שהלכו לעשו וענין גבריאל שלמד ליוסף ע' לשון וכן מה שאמר במכה את מדין בשדה מואב וכל כיוצ' בזה.

הי"ב הוא שכל דורש שידרוש ברכים. יביא ממנו ענייני בדרוש מה שלא פירשו המפרשים. ובוה ימשך לב השומעים לדבריו.

הי"ג שכל הסוחרים והולכי דרכים שאין להם פנאי לתורה יקראו בו ויקבלו שכרם. כי בו שכר הנפש. ותענוג הגוף שישמע דברים מחודשים שלא נכתבו בכל ספר. ומזה יתבונן האדם לדעת הש"י ולדבקה בו.

ומפני שראינו שבח הספר הזה ומעלתו הגדולה השתדלנו להדפיסו ואין להוסיף בו ולא לגרוע ממנו (ספר הישר, ונציה שפ"ה, דף ו ע"ב-ז ע"ב).

ברור לעין כי שמונה התועלות הראשונות נתונות בתחום ההדרכה הדתית-המוסרית: הלקח שילמד הקורא מן הידע שיקנה לו חיבור זה יביאנו, לדברי המקדים. לדבוק בה', ליראת ה', לדעת את ה', לעבדו ולהתרחק מכל חטא. לצד מטרות כלליות אלה, המאפיינות במידה רבה את ספרות המוסר העברית בכללותה והנושאות גם הדים קלים מן הסיפורת האכסמפלארית,

מועידה התועלת התשיעית במפורש חלק מוגדר מן החיבור לשמש טכסט לקריאה משלימה בסדר ליל הפסח. אך מוטל ספק בדבר עיגונו של יעוד זה במנהג, שכביכול נהג במציאות עוד לפני שהספר נדפס ומשום שלא נשתמר בכתב־יד.³

שלוש התועלות האחרונות מדגישות את מהותו של הספר בתור ביאור המעמיד חידושים בצד פירושים ידועים רבים, ומטעימות את מטרותיו הדידאקטיות־המעשיות. בניגוד לתועלות הקודמות, המנוסחות תדיר בלשון רבים של גוף ראשון והנמנעות לחלוטין מלרמוז לקורא מסוים, מצביעות שתי התועלות האחרונות בכירור על שני סוגים מוגדרים של קוראים: התועלת האחת־עשרה מועידה את החיבור לשימושם של דרשנים, שיפיקו תועלת רבה בעיקר מחידושי משום כוח המשיכה שבהם; התועלת השתי־עשרה מועידה את החיבור ל'סוחרים והולכי דרכים', אך לא לשם קריאה של בילוי־זמן.⁴ אלא כתחליף ללימוד תורה — ואף כאן ההטעמה היא על החידושים. וראוי להדגיש עוד, אגב אורחא, כי בניסוח שלפנינו כל הגורם הנאה, המושך את הלב, הנותן 'שכר לנפש ותענוג לגוף' אינו אלא תוצאה של חידוש בתורה.

חלק ניכר מ'הקדמת המדפיס' הקדיש מחברה, ר' יוסף בן שמואל הקטן, לסיפור התלאות הרבות שעברו עליו בחיפושיו אחר כתב־היד של ספר הישר, שאותו הביא לדפוס, תוך שהוא דחה משום כך, לעת אחרת, את הדפסתו של חיבור מפרי־עטו שנמצא עמו מוכן לפרסום. קשה להניח, כי ר' יוסף היה נוהג כך לו ראה בספר הישר אוסף סיפורים בלבד ואלמלא סבר, כי 'הדפסת ספר הישר הזה נוגע לכבוד והדר ה' כי בו יתיישרו לבות בני אדם להתדבק בו ית' יען ממנו יבינו נפלאות השם וטובותיו עם אבותינו מימי קדם ואיך בחר בנו מכל האומות' (דף ד ע"ב). במקום לפרט בעניין זה, שולח ר' יוסף את הקורא לעיין ב'הקדמת הספר' ובתועלותיו המפורטות בה. אך עיקר עניינו שלו בספר הישר מתרכז בפרשנות ובדרוש דווקא, כפי שמסתבר מהמשך דבריו:

גם אני הצעיר מצאתי תועלת אחת, והוא כי כמה וכמה דברים שבאו בחמשה חומשי תורה קשי ההבנה והמפוזל נלאו למצוא דרך סלולה לישיב הקושי ההוא, ולפי דברי הספר הזה הוא מובן על נכון, יען סיפר והאריך במקום שקיצר בתורה סיפור דברים כהוייתן. ועל כן תמצאנו עומד בחוץ בגליון מניף יד ואומר אמר הצעיר בזה מובן מש"ה וכו' דוק ותשכח. וכן הובא בספר הזה כמה דברים שרז"ל הביאום במדרשיהם בקצרה ובספר הזה הביאם יותר בארוכה באופן כי עת לעשות ולחוש לכבוד שמו יתברך (שם).

³ אין כל ידיעות על מנהג קריאה מעין זה בליל הסדר 'בגלותנו בארצות ספרד' וסביר כי דברי הכותב אינם אלא חלק מן המיסטיפיקציה שבחיבורו. עם זאת, אפשר שהצעתו מבטאת תחושה של חוסר סיפוק מסוים מתוכנה של ההגדה של פסח ושל צורך להעלות בליל הסדר את סיפור ההתרחשות של יציאת מצרים במלואו ובמסודר. והשווה: דן (שם), עמ' רנו-רנז והערה 3.

⁴ על קריאה מהנה המוצעת לשוהים בדרכים ראה: צפתמן־בילר (להלן, הערה 5), א, עמ' 87.

ברור מכאן, כי מעלת החיבור בעיניו היתה ביכולתו לפרש ולבאר סתומות במקרא וברברי חז"ל, ובתרומה שיש בחידושיו לתרום להבנת הכתובים. ודומה, כי השקפה זו מכריעה בהסקת מסקנתו, 'שכן ראוי להפר ולבטל כעת הזאת הדפסת חבורי שהזכרתי עד כי ראשונה אוציא לאור תעלומת הספר הזה ולגלותו לעולם', מתוך אמונה כי הודות ליסודות החיבור שהם עיקר בעיניו גם 'ישישו וישמחו בו כל ישראל' (שם).

פרי גישתו זו של הכותב הן ההגהות שהוסיף בשולי הספר והן נדפסו בו במובלט 'בחזק בגליון'. הגהות פרשניות ודרשניות אלה מצטרפות לדבריהן של שתי ההקדמות גם יחד על ערכו של הספר בתור ביאור בעל יסודות מגלים ומחדשים ועל חשיבותו ללימוד תורה. מתוך כך מוגש ספר הישר לקוראיו המיועדים לא רק בתור חיבור מדריך בתחום הדת והמוסר, אלא גם ספר עיון ולימוד מועיל, החותר להעמיק ולהעשיר את ידיעת התורה. ואולי מיותר לציין, כי הגהות השוליים מעניקות לו, כבר ממבט ראשון, אופי של ספר למדני.

[א] ספר הישר וספרות יידיש

תהיה הצגתו של ספר הישר לפני הקורא כאשר תהיה, עובדה היא כי מרוכז בו חומר סיפורי מעניין ומרתק, מסוג הסיפורת שהזמינה את הבאתה, בתרגום או בעיבוד כלשהו ללשון המדוברת, לפני אותו ציבור נרחב שלא יכול היה ליהנות ממנה בלשון המקור.⁵ היקפו הסיפורי הנרחב של הספר ועצם עיסוקו הסיפורי המפותח בנושאי המקרא, היה בהם ללא ספק כדי להופכו למועמד מצוין להגשה לקהל קוראי יידיש. על תכונותיו המושכות של החומר הכלול בספר הישר יעיד השימוש בו עוד בסוף המאה הארבע-עשרה בשיר על יוסף הצדיק,⁶ אחד השירים המקראיים הראשונים ביידיש שהגיעו לידינו. בסוף המאה השבע-עשרה שימש ספר הישר מקור ישיר עיקרי לשירתו המקראית של יעקב בן יצחק סגל ש"ץ בספרו 'קהלת יעקב'⁷ ובראשית המאה השמונה-עשרה שאב ממנו מלוא חופניים מחברו של המחזה המקראי ביידיש 'מכירות יוסף'.⁸

⁵ לנושא זה מוקדש זיון מצצה בעבודת הדוקטור של: שרה צפתמן-בילר, הסיפורת ביידיש מראשיתה עד שבחי הבעש"ט (1814–1504), ירושלים תשמ"ג [להלן: צפתמן-בילר]; ראה בעיקר: א, עמ' 11–15, 105–153.

⁶ ראה: ח' שמרוק, ספרות יידיש, פרקים לתולדותיה, תל-אביב 1978, עמ' 38, 126–127, 141–142; וכן מאמרו: 'The Hebrew Acrostic in the Yosef Hatsadik Poem of the Cambridge Yiddish Codex', *Michigan Germanic Studies* 3 (1977), pp. 67–81; במאמר זה הובאה ביבליוגרפיה נוספת וכן השיר בשלמותו.

⁷ הספר ראה אור בפירודא תנ"ג ובשערו אומר המחבר, בין היתר: 'דאו ערשט (חלק) דז מיינשט אויש דען (ספר הישר) גינומן' ('החלק הראשון נלקח ברובו מספר הישר').

⁸ ראה: שמרוק (לעיל, הערה 6), עמ' 139–142. את המחזה בשלמותו ודיון עליו ראה בספרו: מחזות מקראיים ביידיש 1697–1750, ירושלים 1979, עמ' 533–621.

אולם במשך קרוב לחמישים שנה מאז הופעתו בדפוס בוונציה שפ"ה לא השאיר ספר הישר את רישומו על הפעילות הספרותית בידיש, לא בדרך של תרגום מלא או חלקי ולא בדרך של עיבוד. רק אחרי שיצאו לאור שלוש מהדורות של הספר — הראשונה בוונציה שפ"ה, השנייה בקראקא שפ"ח והשלישית בפראג תכ"א–תכ"ח⁹ — הוא נוסף למקורות שמצאו את דרכם אל קוראי יידיש, ושימש מוקד לפעילות ניכרת במשך תקופה קצרה של שש שנים לערך. בשנת תל"ד הופיע בפראנקפורט דמיין תרגום מלא של ספר הישר ליידיש. המתרגם, יעקב בן ירמיה מתתיה הלוי, כינה את תרגומו בשם ספר חם וישר בשל התוספות שהוסיף בתוך הספר ובסופו.¹⁰ העובדה ששני הטפסים היחידים שהגיעו לידינו ממהדורה זו אינם זהים ציינוה הביבליוגראפים.¹¹ בשנות השבעים הופיע גם ספרון קטן — 'מעשה ביכל'¹² בשם 'גאר איין שין מעשה אויש דעם (ספר הישר) גינומן' ('מעשה יפה ביותר לקוח מספר הישר'). הכולל את פרשת וישב בלבד ונדפס בלא ציון מקום ההוצאה ושנת הדפוס.¹³ ייתכן מאוד, כי הופעתו קדמה לזו של ספר תם וישר, מפעל מקיף, שהיה בו אולי כדי למעט את סיכוייו של פרסום חלקי נפרד. לשניהם קדם תרגום אחר של ספר הישר ליידיש, שבעליו כינה אותו 'צמח דוד' <!>. תרגום זה נותר בכתב-יד ולא נודע עד עתה.¹⁴ הוא מעניין במיוחד גם בשל רקעו הביוגראפי של המתרגם, לשונו, התבטאויותיו ודרך עבודתו, שיידונו להלן, וביותר משום שהמתרגם מעיד על עצמו, בשנת תכ"ט, כי זו הפעם השלישית <!> שהוא מתרגם את ספר הישר ליידיש.¹⁵

⁹ ראה: A.E. Cowley, *Catalogue of Hebrew Printed Books in the Bodleian Library*, Oxford 1929, p. 310

¹⁰ כדבריו בשער הספר: 'ווייל דאש ספר אלז איך האב פֿר דייטשט אויף לשון קודש הייטש ספֿר הישר ווייל עז פֿון בריאת עולם אן רעכט פֿערטיג אלי מעשים וויא זיא נוך אננדר זיין גאנגן דר צילט. אונ' איך האב דא צו נוך עטליכֿי זאכֿין גישטעלט דארום האב איך אים דעם נאמין געבן תם וישר דאז איז טייטש גאנץ אונ' רעכט פֿערטיג' ('מכיוון שהספר שתירגמתי מלשון הקודש נקרא ספר הישר מפני שהוא מספר את כל המעשים שהתרחשו מבריאת העולם לפי סדרם ואני הוספתי על כך עוד כמה דברים, לכן קראתי את שמו תם וישר, כלומר, שלם ומסודר'). על תוספות המתרגם ידובר עוד להלן.

¹¹ ראה: M. Steinschneider, *Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, Berolini, 1852–1860 [להלן: 'ק"ב'], עמ' 1222–1223, מס' 5554; וכן: קאולי (לעיל, הערה 9), עמ' 310. שני הטפסים שמורים בספריית הבודליאנה באוקספורד וסימוליהם שם 508³ Opp. 8° ו-1146⁶ Opp. 8°. מסתבר שההבדלים בין שני הטפסים דבר אין להם עם תוכן החיבור והם נתונים, כולם, בתחום האיורים המלווים את הספר. נושא זה נדון בהרחבה במאמרו של: ח' שמרוק, 'האיורים לספרי יידיש במאות 16–17: הטקסט, התמונה ונמעניהם' [בדפוס].

¹² על מושג זה בהרחבה ראה: צפתמן-בילר, א, בייחוד עמ' 116–121.

¹³ ראה: קאולי (לעיל, הערה 9), עמ' 405.

¹⁴ כתב-היד נמצא בספריית בית-המדרש לרבנים בניו-יורק ותצלומו שמור במחלקה לתצלומי כתב-יד עבריים בכיתת-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. מספרו שם 3543 ואני מודה מקרב לב לד"ר אברהם דוד ולמר בנימין ריצ'לר אשר הודיעו לי על קיומו.

¹⁵ ראה כנספת שכסוף מאמרי זה, שורות 83–85, על התרגומים הקודמים, ושורה 7 על התרגום שלפנינו.

[ב] התרגומים

א. ספר תם וישר ליעקב בן ירמיה מתתיה הלוי. נדפס בפראנקפורט דמיין תל"ד

טיב התרגום

בספר תם וישר מוגש לקורא תרגום מלא ונאמן לידיש של ספר הישר גופו, ללא ההגהות שבשולי המקור העברי המודפס, ללא 'הקדמת המדפיס' וללא 'הקדמת הספר'. כן נעדרות מן התרגום, כמקובל ברוב הספרים בידיש, ההסכמות שהובאו בסוף הספר במהדורת ונציה שפ"ה והציון על קיומן אשר הופיע מעבר לשער של מהדורת קראקא שפ"ח.¹⁶ דומה, כי תכונתו הכוללת ביותר של התרגום היא היענותו המלאה לסגנון המקור. ה'טייטש' — לשון תרגומי המקרא לידיש — היא הלשון המשמשת לו למתרגם בתרגומו לאורך כל הספר, ללא הבחנה במוצא הדברים במקרא או במדרשים. מיומנותו הגמישה של המתרגם ושליטתו ביסודות לשון ה'טייטש' ובדרכיה, מעבירות אל התרגום, יחד עם תחושת הלשון הנעלה והסגנון הנשגב, גם את אוירתו הארכאית, כפי שאפשר לראות בדוגמאות הבאות (ספר הישר, מצוטט להלן תמיד ממהדורת ונציה שפ"ה):

דוגמה א

<p>אונ' דיא יונג פֿרויא וואר גוט אונ' היפש פֿון גישטאלט גאר זעהר</p> <p>איין מייד די נוך קיין מאן בישראלפֿין האט איין טוֹכטיר פֿון צעהין יאר וואר רבקה צו דער זעלביגן צייט. אונ' זיא מאַכטין בתואל אונ' לבן אונ' שחר אונ' זייני קינדר איין פֿושט דיא זעלבגי נאכט אונ' זיא קאמן אליעזר אונ' זייני מאנין אונ' עסטין אונ' טרינקטן אונ' פֿרייטיין</p> <p>דארטין די זעלביגן נאכט ספר תם וישר נז ע"א.</p>	<p>והנערה טובת מראה מאד</p> <p>בתולה ואיש לא ידעה בת עשרה שנה היתה רבקה בימים ההם. ויעשו בתואל ולבן ושחר ובניו משתה 5 בלילה ההוא ויבאו אליעזר ואנשיו ויאכלו וישתו</p> <p>שם בלילה ההוא ספר הישר מט ע"א.</p>
---	---

¹⁶ אין הדבר מוכיח כי מתרגמנו השתמש דווקא במהדורת פראג תכ"א—תכ"ח. שאין בה זכר להסכמות שהרי, כאמור, אין ההסכמות מקובלות בספרים בידיש והמתרגם התעלם לחלוטין גם מן היסודות האחרים (הגהות והקדמות) אשר אכן מופיעות במהדורה זו.

דוגמה ב

דא גינעהטין די ענגיל דער בארימהערציגקייט אין דער זעלביגי צייט פֿאר גאט ב"ה אונ' ווארן רידן	ויגשו מלאכי רחמים בעת ההיא לפני יי' וידברו אליו כעבור יצחק לאמר: אנא יי', מלך רחום וחנון
צו אים אום ווילן יצחק צו זאגן: איך ביט דיך גאט קיניג דער בארמהערציגר אונ' לייטזעליגר	אתה על כל אשר בראת בשמים
ביזטו אויף אליו וואש דוא הושט בישאפֿין אויף דעם הימל	ובארץ ואתה מחיה את כולם.
אונ' אויף דער ערדין אונ דוא מאַכשט אלז לעבן אונ' דער נערין	תנה כופר ופדיון תחת יצחק
גיב דוך פֿאר געבונג אונ אויז ליוונג אן שטאט יצחק	עבדך וחון ורחם על אברהם ועל יצחק בנו אשר עשו את דברך היום.
דיין קנעכט אונ' לייטזעליג אונ' זייא דער בארמין אויף אברהם אונ' יצחק זיין זון אלז דאז זי האבן גיטאן דייני ריד דיזן טאג.	הראית יי' אשר יצחק בן אברהם עבדך עקוד וקשור לזבח על המזבח כבהמה. ועתה
דוא זיכשט גאט ב"ה אלז יצחק זון אברהם דיין קנעכט איז גיבונדין אונ' גיקניפֿט צו שחטין אויף דען אופֿעיר שטול אלז וויא איין פֿיך. נון איצונדרט	יהמו נא רחמך יי' עליהם
לויזן זיך דער היצן דיין ער בארמיקייט גאט אויף זי	ספר הישר מו ע"א.
ספר תם וישר נב ע"א—ע"ב.	

להוציא פרטים זעירים וספורים,¹⁷ הנוספים בדרך־כלל לצורך הבהרה, הרחבה או הדגשה, לפנינו דוגמאות של תרגום מלולי מדויק, המעמיד מקבילה הולמת לכל תיבה שבמקור. בתרגום זה שולט כבירור לא רק אוצר המלים של ה'טייטש' אלא גם שיטותיה של לשון זו בתחביר, בדקדוק ובבחירת המלים.¹⁸ אך בעוד שה'טייטש' מקפיד על תרגום זהה של אותה

¹⁷ כגון: כפל התארים בדוגמה א, שורה 1; כפל הפעלים בדוגמה ב, שורה 6, ובדוגמה ג להלן, שורה 7; תוספת פועל שאיננו במקור, כגון 'פֿרייאטין' ('וישמחו') בדוגמה א, שורה 7 ו'ביזעצט' ('משובץ') בדוגמה ד להלן, שורה 11; תוספת פועל מובלע במקור, כגון 'שטונדן' ('עומדים', 'נמצאים'), שם, שורה 6; תוספת תואר הפועל, כגון 'אלצייט' ('תמיד') בדוגמה ג, שורה 7 והתוספת 'ב"ה' במקומות שונים (דוגמה ב, שורות 2, 11; דוגמה ג, שורה 8).

¹⁸ בתחביר — כגון, הקדמת הפועל לנושא לפי התחביר שבמקור (דוגמה א, שורה 4, 6) או ויתור על מלת יחס דרושה בידיש כיוון שהיא איננה במקור (דוגמה ב, שורה 11: יצחק זון אברהם); בדקדוק — כגון, צורת

תיבה בכל מקום, יש שמתרגמנו סוטה מכלל זה, אף במקומות שבהם יש הקפדה יתירה על כל יתר הכללים, כמו בדוגמה הבאה (והשווה בה בין השורות 8 ו-11), המדגימה גם תרגום שאינו מדוקדק: 'הוא יגן עליך מכל צרה' ל'הוא יציל אותך' (בשורה 9):

דוגמה ג

<p>מיינ זון, מיינ זון, יוסף מיינ זון, איך האב גיהערט די שטים דיינן וויינן אונ' שטים דיינש שרייאן. איך הב גיזעהין דייני טרעהרין איך האב גיוויזט דיין לייד אונ' איז מיר גאר באנג אויף דיר אונ' דו מערשט מיר גרושיץ טרוירקייט אויף מיינ טרויארן</p>	<p>בני, בני, יוסף בני, שמעתי את קול בכייתך ואת קול צעקותיך. ראיתי את דמעותיך ידעתי את צרתך בני ויצר לי עליך ותוסף לי יגון רב על יגוני.</p>
--	--

<p>אונ' איצונט מיינ זון יוסף מיינ זון הוף צו גאט אונ' זייא אלצייט אויף אין הרפין אונ' טרויאן דען גאט ב"ה איז בייא דיר ער ווערט דיר פון אלין ליידין בשירמן. שטיא אויף מיינ זון אונ' גיא נאך מצרים מיט דיינס הערין אונ' פערקט דיך ניקש דען גאט ב"ה איז מיט דיר</p>	<p>ועתה בני יוסף בני תכה את ה' והתחולל לו ואל תירא כי יי' עמך הוא יציל אותך. קום בני ולך לך מצרימה עם אדוניך ואל תירא כי האלהים עמך</p>
--	---

ספר תם וישר צט ע"א.

ספר הישר פג ע"א.

שאיפתו הברורה של המתרגם למצוא תרגום הולם לכל תיבה ותיבה מן המקור אכן מתגשמת בדרך-כלל. רק לעתים רחוקות אינו מצליח בכך והסיבה אינה ברורה בכל מקום מאליה. כך, למשל, קשה להבין מדוע תרגם (בדוגמה ד, להלן, שורה 11) 'אבני שהם' — 'אלרלייא איידל גישטיין' ('כל מיני אבנים טובות'), כשהקטע עצמו מעיד יפה על ידיעתו המדויקת של שמות האבנים האחרות הנזכרות בו.

דוגמה ד

<p>דער קיניג זאש אויף זיינס קיניגלייכין שטול אין קיניגלייכין קליידר אן גיגארט מיט גילדנן גארט</p>	<p>והמלך יושב על כסא מלכותו בלבוש מלכות אפוד באפוד זהב</p>
---	--

הפועל בזמן עבר: מאַטין, קאמן, עסטין, טרינקטין (דוגמה א, שורות 4, 6, 7) במקום שימוש בפועל העזר 'זיין' או 'האָבן' (וראה להלן, הערה 25); בבחירת המלים — הימנעות משימוש במרכיב העברי שביידיש (דוגמה ב, שורה 13: 'אופפיר שטול' ולא 'מזבח', 'פיך' ולא 'בהמה', אם כי יש לציין כי המתרגם העדיף כאן בשורה 12 את 'שחטיין' [לשחוט] מן הרכיב העברי על 'אופפֿרן' המקובל ב'שטיטש').

אונ דז גים גאלד אלו אויף דעם קיניג וואר דז פֿינקילט	והפז אשר עליו נוצץ
די דימאנטיין אונ' רובינן אונ' די שמאראקין	והברקת והאדם והנופך
די ווארין אלי פֿלאמיין אונ' אל די שינן אידל גישטיין	5 מתלפדים וכל אבני התפארת
די אויף דעש קיניגש הויפט שטונדן	אשר בראש המלך
די ווארין אלי אלו ווען זיא פֿלאקירטן	מתלהטים
ער וואר זיך פֿר וואונדריין יוסף פֿון פֿור ¹⁹ דעם קיניג	ויפלא יוסף מן המלך מאד
אונ' דער שטול וואו דער קיניג אויף זאש	והכסא אשר ישב עליו המלך
דער וואר מיט זילבר אונ' גולד בידעקט	10 מצופה זהב וכסף
מיט אלרלייא איידל גישטיין ביזעצט	עם אבני שהם
אונ' ער האט זיבנציג שטאפלן	ולו שבעים מעלות
ספר תם וישר קיג ע"ב	ספר הישר צה ע"א

בדרך־כלל מתבצעת למעשה המגמה לא לגרוע מן המקור ולא להוסיף עליו. ההשמטות הקיימות מעטות והיקפן מצומצם. בחלקן הן נראות כדילוגים קטנים שנעשו בהיסח הדעת בלבד, ובחלקן — כויתור על אמירה כפולה של אותם הדברים בצורות שונות.²⁰ מספר התוספות אמנם רב יותר, אך משקלן הכולל בתרגום אינו בולט. אם כי אף הן היקפן מזערי — בדרך־כלל לא יותר מתיבה או שתיים — אפשר להבחין בכיורור במגמתן המכוונת, המשותפת לרובן המכריע: להגיש לקורא טכסט ברור, שאינו מעורר כל קשיים בהבנתו. תוספת של פועל מובלע במקור (למשל, בדוגמה ד, שורות 6, 11), החלפת כינוי־שייכות בשמו המפורש של בעל הדבר (שם, שורה 3) ואף העמדת תרגום כפול לתיבה אחת,²¹ הן מן הדרכים הפשוטות והנפוצות ביותר להשגת המטרה. הדרכים הבולטות האחרות הן הוספות קטנות שמקורן במדרש (כגון בתרגום ל'ויאמר אלקי' נעשה אדם', האומר: 'אונ' ער זאגט גאט צו דען ענגליין מיר וואלין בישאפֿיין איין מענש' 'ויאמר אלהים אל המלאכים נעשה אדם') או מחוצה לו (כמו בתרגום ל'ויחלף בגדי כלאו ויבא לפני המלך': 'אונ' דעטיין אין אנדרי קליידר אן אלו די קליידר פֿון גיפֿענקנוס הערט מן ניט אן צו האבין פֿור דען קיניג אונ' אונ' דעם קיניג אלו אויף דעם קיניג וואר דז פֿינקילט

¹⁹ המתרגם טעה כאן ותירגם למעשה את התיבה 'מלפני' במקום לתרגם את התיבה 'מן' שבמקור.
²⁰ דומה, כי המתרגם דילג בהיסח הדעת על תרגום ל'אל תירא' בדוגמה ג, שורה 8. בעניין הווייתור על אמירה כפולה ראה, למשל, את התרגום ל'זלמען יעמדו בתוארם ולא יכחיש יופיין ומראיהן' (ספר הישר י ע"ב): 'אום ווילן אלו זיא אירי היפּשן גישטאלט זולטן ביהאלטן' (ספר תם וישר ג ע"ב), או התרגום ל'נעשה אדם בצלמנו בדמותנו' (ספר הישר ח ע"ב): 'מיר וואלן בישאפֿיין איין מענש אין אונרום פֿורם' (ספר תם וישר א ע"א).

²¹ ראה הדוגמאות לעיל, הערה 17.

ער קאם פֿור דען קיניג' נ'וילבישוהו בגדים אחרים כי אין ללבוש את בגדי הכלא לפני המלך (יבא לפני המלך). לעתים נוספים גם הסברים נחוצים ביותר למשמעותה של חיבה מן המקור (כגון, בתרגום ל'ויקרא האדם את שמה חוה כי היא היתה אם כל חי', האומר: 'אונ' ער רופט אדם איר נאמין חוה דען זיא איז גיוועזין איין מוטר פון אלי דען לעבנדיגן מענשן די היישן בלשון עברי חי'. כלומר: 'ויקרא אדם את שמה חוה כי היא היתה אם כל האנשים החיים הנקראים בלשון עברי חי').

כל אלה אינם גורעים מנאמנותו הברורה של התרגום למקור ומצמידותו הכוללת אליו. וראוי לציין, כי בכל דרכיו דומה התרגום שלפנינו לתרגומים הקדומים יותר של המקרא לידיש מאשר לתרגומים השולטים בזמנו של המתרגם, כאשר חדירתה הניכרת של הדרשנות אל תוך ה'טייטש' ומשקלו הרב של החומר הפרשני בו מעוררים התנגדות עזה ורצון — המתבצע למעשה פעמיים באותו עשור ממש — בתרגום מדויק ונאמן של הפשט בלבד.²²

מידת הצמידות למקור והמגבלות שמגביל המתרגם את עצמו בספר תם וישר הן, ככל הנראה,²³ יוצאות דופן בשדה מלאכת התרגום לידיש של מקורות לא מקודשים, ובפרט בתחומו של חומר סיפורי מיסודו. ההשוואה בין ספר זה לבין ה'מעשה ביכל' גאר איין שין מעשה אויש דעם (ספר הישר) גינומן' מלמדת בצורה מאלפת ביותר על ההבדלים המשמעותיים בין שתי גישות שונות אל אותו מקור ועל מהות המגמות של תוצאותיהן.²⁴ בעוד בעל ה'מעשה ביכל', שבחירתו נפלה דווקא על פרשת וישב, העשירה בחומר סיפורי מרגש במיוחד, מספר את הסיפור שבמקור במידה לא מבוטלת של חופשיות, הן לשונית הן עניינית, ומרשה לעצמו להוסיף ולגרוע, דבק בעל ספר תם וישר דבקות רבה במקורו ומתייחס אליו כאילו היה זה מקור מקודש, ובתור שכזה, ראוי בוודאי לתרגום נאמן ביותר, השומר בקפדנות על לשון התרגום המקובלת והצמוד למקור צמידות מרבית.

מסביב לתרגום

מול גישה מאופקת זו למקור, המצמצמת כל אפשרות של עשייה חופשית, ומול הוויתור המוחלט על הבאת תרגום של ההקדמות לספר הישר — עומדת עשייתו החופשית של המתרגם מסביב לתרגומו, באותן תוספות מפרי־רוחו שהוסיף לפני כל פרשה ואחריה. על

²² הכוונה לתרגומי התנ"ך של יקותיאל בליץ ושל יוסף וויצן וויזן, שראו שניהם אור באמשטרדם בסוף שנות השבעים של המאה השבע־עשרה ויצאו חוצץ בהקדמותיהם נגד שיטות התרגום המסורתיות; ראה: מ' עריק, די געשיכטע פֿון דער ידישער ליטעראַטור פֿון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה־תקופה, וואַרשע 1928, עמ' 230—239.

²³ כך עלי־פי התרגומים שבדקתי, אך שיטות התרגום מלשון הקודש לידיש לתקופותיהן ולפי סוגי המקורות לא נחקרו עדיין.

²⁴ ראה: צפתמן־כילר, א, עמ' 111—114.

תוספות אלה הודיע ר' יעקב בן ירמיה בעמוד השער: 'פֿר אידר פרשה האב איך איין רעגישטור גישטעלט וואש פֿר מעשים אין דער פרשה שטינגן. נוך דער פרשה האב איך גישטעלט איין שינג דברי מוסר אלז פֿון דען מעשי' אב צו נעמין איז. אי איין מאל האב איך צו גישטעלט איין גוטין פשט דרין' (לפני כל פרשה הבאתי "רגיסטר" של הסיפורים המופיעים בפרשה. אחרי הפרשה הבאתי דברי מוסר יפה < ! > שיש ללומדו מן הסיפורים, ולפעמים נתתי בו פשט טוב').

1. ה'רגיסטרים' ומשמעותם

הצגת נושאו, סיכום תוכנו או מניין ענייניו של המסופר בראשו של כל פרק או חלק מיצירה, הם אמצעים מקובלים בספרות וקיימים בה ביצירות מסוגים שונים, בעיקר אפיים, במשך תקופה ארוכה. בספרות יידיש הישנה בולט הדבר בעיקר בספרות האפית ובספרות המוסר. אלא שבשום מקום הידוע לי בספרות זו אין ה'רגישטור' מגיע למדרים שהוא משיג בספר תם וישר. ר' יעקב בן ירמיה מונה בראש כל פרשה את כל ענייניה אחד לאחד לפי סדרם. להלן מובא, לדוגמה, ה'רעגישטור' לפרשת חיי שרה, הקטן ביותר בכל הספר:

אין דיזר סדרה סדר חיי שרה ווארט דער צילט וויא איז צו גאנגן דא אברהם די היל די מערת המכפלה הוט גיקרפֿט אונ' ווער דא זיינג די עדים גיוועזין. וויא אברהם האט שרה בכבוד צו קבורה גיטון. וויא אבימלך איז גישטארבין אונ' זיין זון אן זיין שטאט איז קומין. וויא די קינדר פֿון לוט פֿיל קינדר גיהאט האבן. וויא אברהם הוט לוזין רבקה דורך אליעזר הולין. וויא אברהם נוך איין ווייב גינומין אונ' קינדר גיהאט אונ' וויא זי גיהיישין אונ' שטעט גיבויט הבן. וויא די קינדר ישמעאל גיהיישין האבן (נה ע"א).

תרגום. בסדרה זו, סדר חיי שרה, מסופר איך היה שאברהם קנה את מערת המכפלה ומי היו העדים. איך אברהם הביא את שרה בכבוד לקבורה. איך אבימלך מת וכנו בא במקומו. איך בני לוט הולידו הרבה ילדים. איך אברהם הביא את רבקה על-ידי אליעזר. איך אברהם לקח עוד אשה והוליד בנים ומה היו שמותיהם ואיזה ערים בנו. איך נקראו בני ישמעאל.

לעומת פרשת חיי שרה, זוכה פרשת וישב ל'רגיסטר' שהיקפו שני עמודים שלמים מן הספר, ואילו פרשת מקץ — קרוב לשלושה עמודים. בסך הכול מוקרשים כשישה אחוזים מהיקף הספר למניין נושאי הפרשיות, כשלעתים הופך ה'מניין', למעשה, לסיכום מפורט למדי של המסופר, למעין חזרה עניינית מסוכמת הנתונה במלים אחרות. ואכן, הלשון הבאה לידי ביטוי בעשייה זו שונה מאוד מן הלשון המשמשת בתרגום שלידה. היא מתבטאת באוצר מלים אחר, בתחביר שונה וחופשי יותר, כשבתחום הדקדוק ניכרת השתלטות — אם כי לא

מלאה עדיין — של צורות דקדוק אחרות, בעיקר בשימושי הפועל בזמן עבר.²⁵ ודומה, כי בתחום מוגדר זה נוהג המחבר בחופשיות ניפרת בהשוואה לנהוג בספרות יידיש עד סוף המאה השמונה-עשרה, כאשר קיימת חתירה ברורה לשימוש בלשון אחידה שאינה מתחשבת בהתפתחויות החלות בלשון המדוברת.²⁶ אך בעוד שאפשר רק לשער, שהלשון החופשית והגמישה יותר שנקטת כאן משקפת במידה לא מבוטלת את הלשון המדוברת החיה בתקופתו ובמקומו של הכותב, אין ספק לגבי העובדה שר' יעקב בן ירמיה התאים כמודע את אפשרויות לשונו על-פי הרצוי לו ובהתאם לסוג פעילותו היצירתית ולתכניה.²⁷ התבטאויות אחדות בתוך ה'רגיסטרים' או בסופם חורגות מגדר מניין הנושאים אל עבר הפנייה אל הקורא בדברי שבח על אשר יסופר בהמשך: 'ווי דיא מעשים מיט חנוך זיינן גאנגן איז וואונדר בערליך צו לייאן' ('נפלא לקרוא איך התרחשו העניינים עם חנוך'; במניין הנושאים לפרשת בראשית); 'די שמועז' אלי שטינן אין דער סדרה נח אויז פֿירליך צו לייאן אונ' גאר קורץ ווייליג' ('ה"שמועות" הללו כולן כתובות בפרשת נח זו, מפורטות לקריאה ומעניינות מאוד'); 'דו גנץ מעשה פֿון דער עקידה זיינן גאר גרושי חידושי' אינן צו לייאן' ('כל סיפור העקידה הם "חידושים" גדולים לקרוא בהם'; בסוף מניין הנושאים לפרשת וירא); 'אלי די שטרייטן זיינן גר וואונדרליך אונ' קארץ ווייליג צו לייאן' ('כל המלחמות הללו הן נפלאות מאוד ומעניינות לקריאה'; בסוף מניין הנושאים לפרשת ויצא); 'וויא יוסף מיט זיינן ברידר גירעט הוט וואונדרפערליך איז צו לייאן' ('נפלא לקרוא כיצד דיבר יוסף עם אחיו'; קמג ע"ב).

מצירוף המונחים המגדירים את החומר המוצע לקריאה: 'מעשה' ('סיפור') ו'מעשים' (המופיע גם בעמוד השער בתור הגדרה כללית למרכיבי הספר),²⁸ 'שמועות' (אשר נוסף על 'דעות' ו'הסברים' יש לו בידיש משמעות של 'סיפורים')²⁹ ו'חידושים' (ביידיש גם 'פלאים', 'דברי פלא' נוסף על 'חידושי תורה', 'דברים חדשים' ו'חדשות' = news);³⁰ לתארים הניתנים לו: 'וואונדר בערליך', או 'וואונדרפערליך', 'וואונדרליך' ('נפלא'), 'אויז פֿירליך' ('מפורט') ו'קארץ ווייליג'³¹ ('מעניין, משעשע, לכילוי זמן נעים'), עולה השקפתו של ר'

²⁵ על בעיית הפֿקטריט ראה: ח' שמרוק, ספרות יידיש בפולין, ירושלים תשמ"א, עמ' 154–158.

²⁶ ראה: ח' שמרוק, ספרות יידיש, פרקים לתולדותיה, תל-אביב 1978, עמ' 177–178.

²⁷ הדבר בא לידי ביטוי בפרט שאת בתרגומו של ר' יעקב בן ירמיה לסיפורים ולתפילות שהביא כתוספת לספרו; וראה על כך להלן.

²⁸ ראה: שם עז פֿון בריאת העולם אן רעכט פֿערטיג אלי מעשים וויא זיא נוך אנדר ויין גאנגן דער צילט' (תרגום המשפט הובא לעיל, בהערה 10).

²⁹ 'שמועות', ראה למשל: A. Tendler, *Sprichwörter und Redensarten deutsch-jüdischer Vorzeit*, Frankfurt am Main 1860, p.34, no. 83.

³⁰ 'חידושים', ראה: שם, עמ' 151, מספר 501.

³¹ לכידור מושג זה ראה: צפתמן-בילר, א, עמ' 87 והערה 122. תואר זה ניתן לעתים גם לסוגי ספרות אחרים ביידיש, כגון ליצירות השירה המקראית, לשירי ויכוח ולמשלים.

יעקב בר ירמיה על מהות הספר שהוא מגיש לקורא: אין זה אלא ספר סיפורים נפלאים מעניין ביותר לקריאה. ואמנם, כך הוא הספר וכך הוא תרגומו, ודומה כי ה'רגיסטרים' עצמם, בפירוטם המסכם, בפתיחתם החוזרת תדיר: 'אין דיור סדרה ווארט דער צילט וויא...' ('בפרשה זו מסופר כיצד...') ובביטויי השבח שבהם, באים להדגיש עוד יותר את התכונות הסיפוריות המושכות של החיבור לפני הקהל אשר מכיר את החומר עצמו — לפחות בחלקו — ממקורות אחרים. וכפי שאפשר היה לצפות לגבי ספר בידיש מסוג זה, שעניינו ועיסוקו רובם בחומש ומיעוטם בספרי יהושע ושופטים, נועד ספר תם וישר במפורש לקריאה בשבת ומועד: ³² 'ווען איר ווערט שבת אונ' י"ט דרין לייאן. ווארט איר אייך דרינגן ארמייאן. די שינגן מעשים ווארין אייך ארפרייאן' ('כאשר תקראו בו בשבת וביום טוב, תהנו ממנו. הסיפורים היפים ישמחו אתכם'; עמוד השער). וראוי להדגיש, כי השמחה וההנאה מן הקריאה, המוצגות בספר הישר בתור תוצאה של חידושי התורה אשר בו, מוצגות בתרגומו אשר בספר תם וישר בתור תוצאה פשוטה מיופיים של הסיפורים הכלולים בו, מן העניין שהם מעוררים ומן השעשוע שהם מעניקים.

נמצאנו למדים אפוא כי השקפתו של ר' יעקב בן ירמיה על ספר תם וישר באשר לטיבו וליעודו שונה ביותר מהשקפתם של מי שהכינו והביאו לדפוס את המקור, ספר הישר. בהקדמותיהם הארכניות אין הם מזכירים כלל את תכונותיו הסיפוריות של החיבור ואת ההנאה שאפשר להפיק מעצם הקריאה במסופר בו. לעומת זאת, הם מעמידים את חשיבותו על תועלתו הדידאקטית-המעשית ועל מהותו כביאור.

אין ספק, כי לפנינו דוגמה מאלפת ביותר לשינוי שחל בתפיסת טיבו ויעודו של חיבור בעקבות הרקתו — אף הנאמנה ביותר כמו במקרה זה — מלשון הקודש ללשון הדיבור. ³³ עצם התרגום משנה, כמובן, את המען של היצירה ומפנה אותה, מקהל הקוראים שהיא נועדה לו מלכתחילה לקהל קוראים אחר. אולם הסטת המען מהכא להתם גוררת עמה גם שינויים מרחיקי לכת בתפיסת מהותו של החיבור ומטרותיו, וביתר דיוק — בהצגת מהותו ומטרותיו לפני הקורא המיועד.

יש לשער, כי מעיני העוסקים בהבאת ספר הישר לדפוס בלשון הקודש לא נעלם כוחו הסיפורי הבולט. אך הם העדיפו שלא לציין תכונה זו ולהדגיש דווקא את תכונותיו ה'מלומדות' יותר בהיותם סבורים, בוודאי, כי אלה הן התכונות המושכות את קהל קוראי לשון הקודש, ואלה הם צרכיו הרוחניים של קהל זה הדורשים סיפוק. באותה מידה יש לשער, כי התכונות ה'מלומדות' של ספר הישר לא נעלמו מעיניו של ר' יעקב בן ירמיה, אשר

³² על הועדת הסיפורת בידיש לקריאה בשבת ובחג דווקא ראה בהרחבה: צפתמן-בילר, א. עמ' 101–103. וידוע, כי ה'צאינה וראינה' היה, במשך דורות רבים, הספר בה"א הידיעה לקריאה בשבת שבלעדיה אי אפשר לה לאשה, וזאת — למרות שמועד הקריאה אינו מפורש בשעריהן של מאות מהדורותיו.

³³ וראה בעניין זה גם להלן, עמ' 596.

אין ספק כי ידע תורה, הבין בפרשנות ובדרוש והשיג יפה את חידושי התורה שבספר שאותו בא לתרגם.³⁴ אך כבואו לתרגם, הוא בחר להשתיק את התכונות הללו של החיבור, להתעלם לגמרי מחידושי התורה שבו ולהדגיש דווקא את תכונות הסיפור שבו. אף הוא נענה, כפי הנראה, לתדמית נטיונות וצרכיו של קהל הקוראים המיועד שלו — קהל קוראי יידיש — כפי שהצטיירה בעיניו.

2. דברי המוסר של המחבר ומשמעותם

למרות הדגשת תכונות הסיפור של החיבור, הטעמת אופיו בתור ספר קריאה מעניין וטוב לשבת וחג והצגת הקריאה בו כפעולה מהנה ומשמחת, אין בעל ספר תם וישר חותר בגלוי להשגת מטרות אלה בלבד. ר' יעקב בר' ירמיה לא הסתפק בתרגום נאמן לספר הישר ובהוספת 'איין רעגישטור' בראש כל פרשה. הוא מצא לנכון להוסיף עוד, אחרי כל פרשה,³⁵ 'איין שינן דברי מוסר אלז פֿון דען מעשים אב צו נעמין איז' ('דברי מוסר' יפה > !< שיש ללומדו מן הסיפורים; בשער). על אף השימוש המוזר במקצת בביטוי 'דברי מוסר' כשם-עצם בלשון יחיד, מובנו כאן 'מוסר השכל' בכלל, ולא-דווקא לקח מוסרי בפרט.³⁶ על-פי הידוע לנו על מוסרי ההשכל הנספחים לסיפורת בידיש לסוגיה,³⁷ תמוהה למדי הופעתם בספר תם וישר, שהרי אין המדובר בסיפורת השואבת ממקורות זרים או בסיפורת מקורית אך 'חילונית' ביסודה — הנוטות להכשיר את עצמן לפני הקורא בידיש בדרך זו — אלא בתרגום מהימן ומלא של חיבור מכובד בלשון הקודש, שאינו כולל בתוכו 'דברי מוסר' מפותחים מסוג זה. זאת ועוד: לא ידועה לי תופעה דומה של הוספת מוסרי השכל כאלה לתרגום אחר לידיש של יצירה כלשהי בלשון הקודש. שאינה כוללת אותם במקורה. מה הביא, אם כן, את מתרגמו של ספר הישר לידיש לנקוט דווקא דרך זו?

דומני, כי המפתח נמצא אמנם 'זגרתו של ספר הישר עצמו, בתועלות החיבור הנמנות באותה 'הקדמת הספר' שיעקב בן ירמיה ויתר לחלוטין על הבאתה בתרגומו.³⁸ ההוכחה לכך, שהמתרגם מצא דווקא כאן יסוד ותימוכין ל'דברי המוסר' שלו, טמונה בהיעדרם של

³⁴ כבר תרגומו מעיד על עצמו, וכך עושים גם 'הפשטים' ששיזר ב'דברי המוסר' שלו, תרגומו לסיפורים ולתפילות שהביא בסוף הספר (כל אלה יידונו להלן) ודבריו שיש בהם כדי להוכיח כי היה דרשן (ראה להלן, עמ' 6–585).

³⁵ כאן בפירוש פרשה, שהרי ארבעת חלקיו האחרונים של הספר (ויקרא, דברים, יהושע ושופטים) מתייחסים, במקור כמו בתרגום, לספרים ולא לפרשות. לארבעה חלקים אלה אין המתרגם מוסיף 'דברי מוסר' כפי שעשה עד כאן.

³⁶ גם בידיש כיום הביטוי 'זיך אָפּנעמען אַ מוסר' מתייחס למוסר השכל, לדוגמה, ולא-דווקא בתחום המוסר בלבד.

³⁷ ראה: צפתמן-בילר, א, עמ' 91–97.

³⁸ נוסח התועלות שב'הקדמת הספר' הובא לעיל, עמ' 9–568.

'דברי מוסר' מארבעת החלקים האחרונים של ספר תם וישר (ויקרא, דברים, יהושע ושופטים), היעדר שראשיתו תואם בדיוק את המקום שבו נפסקת ב'הקדמת הספר' לספר הישר הצגת התועלות המוסריות.³⁹

המגמות הדתיות-המוסריות של ספר הישר, כפי שנוסחו בהקדמה שליוותה את שלוש מהדורותיו הראשונות, היו אפוא מונחות אחת לאחת לפני ר' יעקב בן ירמיה בכואו לתרגם את הספר לידיש. אך אם נשפוט על-פי עשייתו-שלו בתחום זה, ברור שהן לא תאמו, בצורתן הנתונה, את טעמו ואת דרישותיו: היו אלה דברי הדרכה כלליים מאוד ומופשטים ביותר, נעדרים אחיזה ממשית במציאות היומיומית וחסרים הצבעה על יישומם המעשי. ספרות המוסר בידיש בכללותה אינה נוטה להציג נורמות דתיות-מוסריות באופן מופשט, כפי שמצוי הדבר בספרות המוסר העברית, אלא להיפך – היא חותרת להמחישן היטב, לקשרן אל המצוי, להדגיש ולפרט כהלכה את המעשה שיש לעשותו. אין ספק, כי הדבר נעוץ, גם כאן, בתדמיתו של הקורא המיועד בעיני מי שבא לפנות אליו בלשונו המדוברת כדי להדריך. בפנותו אל הקורא בידיש הולך אפוא ר' יעקב בן ירמיה בדרך מקובלת: הוא זונח את האמירה הערטילאית, המופשטת, ומעמיד במקומה הדרכה מעשית של ממש, מודגמת וברורה.

'דברי המוסר' תופסים כעשירית מספר תם וישר והיקפם נע מחצי עמוד לפרשת חיי שרה (ראה להלן) לקרוב לשמונה < > עמודים לפרשת בראשית. הם מתקשרים למסופר לפניהם בדברי פתיחה⁴⁰ המורים על טיבם: הם באים להצביע על מוסרי ההשכל שיש להפיק מן המסופר לפניהם, להעלות את הלקחים הראויים להילמד ממנו ולהציג את הדוגמאות שעל-פיהן יש לפעול. בעצם ניסוח הדברים יש כדי לצבוע את כל הספר – שתכונותיו הסיפוריות המהנות הובלטו היטב קודם-לכן – בגוונים האופייניים לספרות המוסר ולספרות האכסמפלארית.

משקלם של מוסרי ההשכל ב'דברי המוסר' של המחבר הוא מכריע. דוגמה מובהקת מוצאים אנו ב'דברי המוסר' לפרשת חיי שרה (שה'רעגישטור' שלה הובא לעיל), וזה לשונם:

³⁹ הוא המקום שבו מתחילה הצגת התועלות המעשיות (ט-יג); ראה לעיל, עמ' 569.

⁴⁰ למשל: 'אויז דענין מעשים פון פרשת וישב זאל אידר טאן שטראף פֿון אב לערנין; 'אויז דער פרשה וישלח איז פיל מוסר אב צו נעמן; 'פֿון דענין מעשים פֿום דור המבול גיהערט מן צו לערנין...; 'אויז דען מעשים פֿון ויחי זעהין מיר אלז...; 'אויז דען מעשים פֿון פרשת בא זאל איטליכר אין אכט נעמן ד...; 'מסיפורים אלה של פרשת וישב ילמד כל אדם מוסר; מפרשת וישלח אפשר ללמוד מוסר רב; מסיפורים אלה של דור המבול ראוי ללמוד ש...; מן הסיפורים של ויחי אנו רואים ש...; מן הסיפורים של פרשת בא ייקח כל אדם בחשבון ש...; לעתים באה התבטאות נוספת מסוג זה בתוך הקטע: 'דארום זול איין איטליכר אן דען מעשים עקסעמפיל אב נעמן' ('על כן ייקח כל אדם דוגמה מסיפורים אלה; קי ע"א); 'אן יוסף זול אידר איין עקסעמפיל אב לערנין זיין יצר הרע כופה זיין' ('מיוסף ייקח כל אדם דוגמה להכניע את יצרו; קי ע"ב).

אין דער סדרה שטייט ניט פֿיל, איז קליין פֿון מעשים נור אלז איינר דער איין פֿרום ווייב הוט דא זאל ער זען ווען זי שטארבט אלז ער זי מיט גרושיר כבוד אלז אים מיגליך איז צו קבורה ברענגט, וויא אברהם בייא שרה הוט גיטן. פֿון אברהם אלז ער אליעזר גישיקט הוט ואר יצחק איין ווייב צו הולין אויז זיינר משפחה לעתיך מיר אלז מאן נוך יחוס זול שטיין ניט נוך פֿיל געלט כ"ש איינר דער זעלבשט איין גרושן עושר הוט אונ' מיוחס משפחה הוט. דער זול זיהן אן זיינר משפחה מיט זיינן קינדר צו בלייבן. אך אלז קיינר זול זונדר ווייב בלייבן ווען ער שון אלט איז, וויא מיר זיהן אלז דוא אברהם הוט גיטן. אך דער וויל ווידר איין ווייב נעמין אונ' הוט גרושין קינדר, דער זול זייני קינדר ערשט אויז געבן. דער נוך זול ער ווידר איין ווייב נעמין (ספר תם ישר נח ע"א).

תרגום. בפרשה זו לא כתוב הרבה, היא דלה בהתרחשויות. אבל אם יש למישהו אשה הגונה, שידאג, כמותה, להביאה לקבורה ככבוד גדול עד כמה שיש ביכולתו, כפי שעשה אברהם עם שרה. מאברהם ששלח את אליעזר להביא אשה ליצחק ממשפחתו אנו למדים שיש לעמוד על הייחוס ולא על כסף רב, כל שכן מי שיש לו כעצמו עושר רב וייחוס משפחה שישתדל להישאר עם ילדיו בתוך משפחתו. וגם שלא יישאר איש בלא אשה אפילו לעת זקנה, כפי שאנו רואים שעשה אברהם. גם מי שרוצה שוב לקחת לו אשה ויש לו ילדים גדולים, ישא קודם את ילדיו ואחר־כך יקח לו אשה.

כל 'דברי המוסר' קשורים הדוקות למסופר ונובעים ממנו ישירות. המחבר מעמיד אמנם אידיאלים של התנהגות ליחיד, אך הוא טורח לפרטם גם בדרך 'עשה' וגם בדרך 'אל תעשה'. כך, למשל, יש ללמוד מעניין דינה ושכם:

וויא זער זיך דיא ווייבש פארשונן היטין זולין אונטר פֿעלקיר⁴¹ צו גין ווען זיא אין היפשן קליידר גינגן. אונ' אידרי פֿרויא גיהערט זיך צו מאל ניט ויל צו ווייזן פֿאר מאנש פארשונן. זיך אין אירם הויז האלטין זוא פֿיל איר מעגליך איז ... אונ' ניט פֿיל אויז גין אלז אין די שול צו ארין אביר ניט צו שוועצין (ספר תם וישר קג ע"א).

תרגום. השנשים צריכות להיזהר מאוד לא ללכת בין הגוים⁴¹ כשהן לבושות בגדים נאים. ואל לה לאשה להראות עצמה יותר מדי לפני הגברים. עליה להישאר בביתה עד כמה שרק אפשר ... ולא לצאת הרבה יותר מאשר לבית־הכנסת כדי להתפלל אבל לא כדי לפטפט.

אפשר לראות כי ב'דברי המוסר' של המחבר, שלשונם — כלשון המשמשת לו כמניין הנושאים — מתרחקת מלשון ה'טייטש', מבצבצים לא מעט הבזקים ממציאות ימיו, ובעיקר בתחום האמונות וההשקפות של בני הימים ההם, ותעיד על כך הדוגמה הבאה:

⁴¹ 'אונטר פֿעלקיר' הוא הטייטש ל'בין הגוים' במשמעות עמים, ואילו כאן משמש בו המחבר לציון 'מי שאינם יהודים' ונמנע מן התיבה העברית המשמשת כמובן זה כיידיש.

הדברים. עליהם ללמוד מן המלאכים האלה, שאצלם [אצל המלאכים] אין אוכלים, ואילו כאן [אצל אברהם] הם אכלו. כל הזמן חשבו [על המלאכים] שהם אוכלים.

לעתים, ואף זאת על-פי דרכה של ספרות המוסר ביידיש, שזורה בהדרכה המעשית אריגה של דרושי פסוקים, פירושים והערות מסוגים שונים. כך מתקיימת למעשה הבטחת המתרגם בשער הספר, כי לעתים הוסיף ל'דברי המוסר' היפים גם 'פשט טוב' ('אי איין מאל האב איך צו גישטעלט איין גוטין פשט דרין'). אך ראוי לציין, כי אין כל זהות בין ה'פשטים' שבספר תם וישר לבין ההגהות והחידושים המובלטים בשולי ספר הישר.⁴³ ועוד: אין ה'פשטים' מופיעים במובלט בתור סימנים לקשר מפורש ומוצהר בין הספר המתורגם לבין לימוד תורה — כפי שמופיעים החידושים וההגהות בספר המקורי — אלא אמצעים לסכר את אוזנו של קהל אשר, כפי הנראה, מחבב 'פשטים' כאלה ורואה בהם מעלה לחיבור ולמחבר.⁴⁴ ה'פשטים' הללו, אף כי מספרם מועט, יש בהם כדי להפוך את 'דברי המוסר' שבספר תם וישר למעין דרשות בזעיר אנפין, ולהעניק לכל סביבתם אופי דרשני מובהק. וראה, למשל, נוסח ראשיתו של ה'פשט' המופיע בתחילת 'דברי המוסר' לפרשת וישב (ספר תם וישר קי ע"ב):

איך האב איין מאל איין פשט גיזאגט. ווארום שטיט דא וישראל >אהב את יוסף<. די פרשה היבט זיך אן וישב יעקב. דער נוך אלה תולדות יעקב. ווארום שטיט דא ניט אך ויעקב אהב את יוסף. האב איך אזו איין תירוצן גיזאגט. אונדו חכמים דרשין בן זקונים הוא לו שהיה זיו איקונין דומה לו איז דייטש יוסף הוט איין פנים גיהאט גלייך אז יעקב. שטיט אין מדרש ילקוט...

תרגום. פעם אמרתי פשט. מדוע כתוב כאן וישראל אהב את יוסף? הפרשה מתחילה וישב יעקב ואחר-כך כתוב אלה תולדות יעקב. מדוע לא כתוב גם כאן ויעקב אהב את יוסף? אז אמרתי תירוצן כזה: חכמינו ז"ל דורשים בן זקונים הוא לו שהיה זיו איקונין דומה לו, פירושו כי ליוסף היו פנים כמו של יעקב. אומר הילקוט...⁴⁵

מניסוח הדברים בכלל, ובעיקר מן ההתבטאויות האישיות שהדגשתי בקטע, ברור, כי כותבם, ר' יעקב בן ירמיה, היה דרשן. קביעה זו מקבלת משנה תוקף מניסוחן הדרשני (מלשון דרשן) המובהק של הפתיחות ל'דברי המוסר'⁴⁶ ומסגנונם של 'דברי המוסר' עצמם.

⁴³ ראה על כך לעיל, עמ' 570.

⁴⁴ לא פעם משתבחים מחברי ספרים ביידיש בכך שמצויים 'פשטים' ביצירותיהם. ראה, למשל, בספר מסה ומריבה לאלכסנדר בר' יצחק פאפין הופין (1627): 'אין דעם ספר גאטיש פורכט אונ' גוטי פשט' וזענין' ('בספר הזה יש יראת שמים והרבה פשטים טובים'; שורה 224).

⁴⁵ 'פשטים' נוספים ראה: ספר תם וישר ל ע"א; סה ע"ב.

⁴⁶ ראה דוגמתם לעיל, הערה 40.

מסתבר אפוא, כי ספר הישר אכן הגיע במקרה זה לאחד הקוראים שלהם הוא נועד במפורש, ל'דרוש שידרוש ברבים'. אך קורא־דרשן זה, בהיותו למתרגם החיבור לידיש, לא הגשים למעשה את המטרה שהועמדה לפניו במקור: 'שיביא ממנו אותם עניינים בדרוש שלא פירשו המפרשים'. תחת זאת, ומתוך התעלמות גמורה מ'עניינים' אלה דווקא, הוא העמיד תרגום של ספר הישר לידיש בתוספות מגוונות משלו, בהתאם לראייתו את יכולתם וצורכיהם של קוראי לשון זו ובלי להתחשב בדברי מקורו. כי 'אין להוסיף בו ולא לגרוע ממנו' (ספר הישר ז ע"א).

בעל ספר תם וישר בנה מסגרת מחושבת מסביב לתרגומו לספר הישר. ב'רגיסטרים' הדגיש באופן עצמאי לחלוטין את תכונות הסיפור של החומר המוגש לקורא. ב'דברי המוסר' איזן את משקל הדגשתו זו אל עבר הלקחים המוסריים-המעשיים, עליידי פיתוח עשיר של יסודות מוגבלים ביותר מן המקור ובדרכים המקובלות בספרות המוסר בידיש. לקורא בידיש הוגש כאן, בלשון המובנת לו ובאמצעים המוכרים לו, ספר שיש בו, במוצהר, גם מן היפה והמהנה, גם מן המועיל והמלמד. המחבר מוביל את הקורא בשני כיוונים אלה, שהוא ממוגם לאחד ומשיג בדיעבד הקניית ידע, בלי להזכיר במפורש, ולו פעם אחת, את המושג של לימוד תורה.

כל התכונות הללו של ספר תם וישר, יחד עם עצם עיסוקו בסיפורי המקרא, סגנונו הדרשני והועדתו לקריאה בשבת ומועד, מעמידות אותו כחיבור המשתלב היטב דווקא במסורת הסיפורית-הדרשנית בידיש, שמייצגה המובהק והפופולארי ביותר הוא ה'צאינה וראינה'. אף מבחינת הזמן תואמת הופעתו של ספר תם וישר את תקופת התפשטותו של ה'צאינה וראינה' וכיבוש מקומו המרכזי אצל קהל קוראי יידיש.

3. התוספות האחרות

אך בכל אלה לא סבר ר' יעקב בן ירמיה כי ספרו תם ונשלם. בסוף הספר הוא הוסיף עוד שני סיפורים: האחד מספר חרידים⁴⁷ על גלגול אדם כבהמה, והאחר — מספר יוחסין⁴⁸ על מלחמת יהושע והמלכים שבראשם המלך שובך, ושתי תפילות: האחת לר' אליעזר בן ערך והאחרת לר' יצחק לוריא. הסיפורים הובאו בידיש בלבד ותוך ציון אופיים ומקורם.⁴⁹

⁴⁷ ראה: ספר חרדים לאלעזר בן משה אזכרי, ונציה ש"א, מא-מב. והשווה: ספר תם וישר קצו ע"א-קצו ע"ב.

⁴⁸ ראה ספר יוחסין: Ginzberg, *The Legends of the Jews*, IV, Philadelphia 1913, pp. 13-15; VI, p. 179, no. 45. והשווה: ספר תם וישר קצח ע"א-קצט ע"ב.

⁴⁹ על הסיפור הראשון נאמר בשער: 'איין מעכטיג שיין מעשה אויז ספר חרידים וויא איין מאל איין מענש אויז זיין נשמה איין אוקס ווארין' (סיפור יפה מאוד מספר חרידים כיצד הפכה פעם נשמתו של אדם לשר); ואלו בראש הסיפור ציון: 'אויז ספר חרידי'. אויז דעם פרק ז דף מא' (מספר חרידי'. מפרק ז דף מא'). הסיפור

תרגום התפילות ליידיש מקדים את נוסחן המקורי, הסוגר את הספר.⁵⁰ בראש התפילה הראשונה נאמר, כי 'מצאו אותה קדמונים בקברי ישיני חברון ותיקן אותה התנא ר' אליעזר בן ערך' ואילו בראש האחרת צוין, שיש לאומרה בכל יום כדי להכניע את היצר הרע. קשה מאוד לעמוד על מכנה משותף לכל ארבע התוספות. רק הסיפור מספר יוחסין שייך ישירות ובמהותו לענייני ספר הישר ולדרכו, אף כי לא הובא אלא בתרגום הספר ליידיש.⁵¹ הסיפור מספר חרדים, שמגמתו לעורר אדם לחזור בתשובה ולכפר על עוונותיו לפני מותו, אינו מתקשר לכאן יותר משהיה עשוי להתקשר לכל ספר אחר, והוא הדין בשתי התפילות. גם האפשרות, כי התוספות הללו נועדו להשלים את הגיליון האחרון בספר כדי לא להשאיר דפים ריקים, אינה מסתברת.⁵²

אף כי נעלמו מעיני הסיבות שהניעו את ר' יעקב בן יחמיה לבחור דווקא בתוספות אלה, ברור כי ראה בהן מעלה לספרו ואמצעי משיכה נוסף לקוראיו: הוא מנה אותן בפרוטרוט בשער הספר ותלה גם בהן את הפיכתו מ'ספר ישר' ל'ספר תם וישר'. לגבי דיננו, יש בתוספות אלה כדי להאיר במקצת צדדים נוספים בדמותו של האיש. הסיפורים שהביא מעידים על מעגל קריאתו ומדגישים את מגעו הבלתי אמצעי עם יצירות מתחום התרבות הספרדי, שראו אור זמן רב לפני שניגש לתרגם מתוכן ליידיש. דרכי התמודדותו עם תרגום ליידיש של סגנונות שונים — מן הסגנון המקראי והפסכודו־מקראי דרך סגנונות סיפוריים־דרשניים ועד לסגנונות של תפילה, ויכולתו ביצירה מקורית — בתוספות שהוסיף ביידיש מסביב לתרגומו ובשיר הקצר שחיבר בלשון הקודש⁵³ — משקפים את השכלתו של האיש, שנתן בידי הקורא ביידיש, להלכה, תרגום נאמן של ספר הישר, ולמעשה — חיבור שאופיו מיוחד ושונה מזה של המקור.

ב. ספר צמח דוד לאברהם בן יוסף משה קאפ סערליש, נכתב בשנת תכ"ט

רק לאחרונה נודע לי על קיומו של תרגום אחר ליידיש של ספר הישר. הוא מצוי בכתב־יד המחזיק 216 דפים⁵⁴ ושמו ספר צמח דוד.⁵⁵ בשל העניין הרב שמעוררת דמותו, לשונו

השני הוצג בשער: 'אין מעכטיג שין מעשה אויז ספר יוחסין' (סיפור יפה מאוד מספר יוחסין); ובראש הסיפור נאמר: 'אויז ספר יוחסין אמר שמואל שלום איך האב אין אלטין ספרים גישריבן גיפונדין' (מספר יוחסין אמר שמואל שלום מצאתי כתוב בספרים ישנים).

⁵⁰ ראה את הנוסח ביידיש: ספר תם וישר ר' ע"א-רה ע"ב; ואילו נוסח המקור: שם ר' ע"א-רח ע"ב.

⁵¹ וראה גם להלן, עמ' 599-600, על הבאת הסיפור גם בתרגום האחר של ספר הישר ליידיש.

⁵² התוספות לבדן תופסות 15 דפים. על הנהוג להביא תוספות קצרות לצורך השלמת גליון דפוס בספרים ביידיש ראה: צפתמן־בילר, א, עמ' 9-11.

⁵³ השיר מופיע תחת הכותרת 'שיר המחבר' בספר תם וישר (רח ע"ב) וללא תרגום ליידיש.

⁵⁴ ראה לעיל, הערה 14. את דפי כתב־היד מספר הכותב עצמו, בכמה שיבושים: 8 הדפים הראשונים שאחרי השער מוספרו באותיות א-ח וההמשך מוספר שוב באותיות א-רו. המספרים קצא וקצט ניתנו כל אחד לשני דפים ברציפות. דף קצו אבד.

⁵⁵ על שם הספר ראה בהרחבה להלן, עמ' 589, 3-602.

והתבטאויותיו של המתרגם — יהודי מאוקראינה, פליט גזירות, היושב בשעת הכתיבה באשכנז — הבאתי קטעים נבחרים מחיבורו. בצירוף ביאורים קצרים ותרגום לעברית, בנספח מיוחד בסוף מאמרי (להלן, עמ' 605–618). ההפניות לשם ניתנות להלן בסוגריים על-פי מספרי השורות של המקור שצינו בנספח.

כתב-היד ספר צמח דוד ערוך ומסודר כאילו עמד להימסר מיד לבית-הדפוס לשם הוצאתו לאור. בראשו שער אופייני לספרי יידיש בזמנו (שורות 1–8) ודומה להם ביותר לא רק בצורתו המחורזת ובדברי הפתיחה והסיום (אשר כולל ציון שנת הכתיבה; ראה שורה 7) אלא גם באוצר מלותיו ובצמדי חרוזיו, הנפוצים מאוד בכגון אלה. רק דבר אחד יוצא בו דופן: התנצלות הכותב מראש על אפשרות של שימוש לשוני לא נכון. בהעידו על מוצאו מ'ארץ פולנית' מודה הכותב, כי 'לשון אשכנז' זרה לו, ומכאן חששו (ראה שורות 2–3). אין ספק, כי כוונתו להבדלים הניכרים שהיו קיימים בוודאי בדיבור בידיש בין יהודים במזרח-אירופה לבין יהודים במערבה. הבדלים אלה, שלא מצאו כמעט כל ביטוי בלשון הספרותית הכתובה משום הצורך לקיים שוק אחיד לספרים בידיש,⁵⁶ הרשימו בוודאי כל יהודי שהגיע ממזרח-אירופה למערבה, או להיפך.

מעבר לשער נפתחת ההקדמה ולה שני חלקים. חלקה הראשון (שורות 8–23), שעיקרו סיבות כתיבת החיבור והקדשתו, מסתיים אף הוא בדברים מחורזים שתוכנם וצורתם מקובלים; חלקה השני מפרש את תועלת החיבור, נותן טעמים לכינוי תרגום זה של ספר הישר בשם ספר צמח דוד וסיומו, כקודמו, קונבנציונאלי (שורות 24–113).

בין סיום ההקדמה ותחילת התרגום מעמיד מתרגם זה אף הוא מעין 'רגיסטר', אך אופיו ומטרותיו שונים למדי מאלה של עמיתו בעל ספר תם וישור. רשימת הפרקים הממוספרים, בליווי סיכום קצרצר של תוכן כל פרק והצבעה על הדף המתאים, ניתנת תחת הכותרת 'סימנים של צמח דוד', אחרי הסבר ברור בדבר מטרתה: להקל על הקורא למצוא את הדרוש לו (ראה שורות 114–116). בדף המתאים משמשים הדברים, בקיצור נמרץ, מעין כותרת לפרק הבודד. בסוף החיבור יש שיר הודיה עברי עם אקרוסטיכון שם המחבר, וקולופון המציין בדיוק את תאריך סיום החיבור: יום ו, כד באלול תכ"ט (שורות 250–264).

המתרגם, ר' אברהם קאפ סערליש

בדברי ההקדמה והסיום משולבים במפוזר כמה פרטים ביוגרפיים המעלים מקצת קורות חייו של הכותב, איש אשר אינו ידוע לנו מכל מקור אחר. ר' אברהם בן ר' יוסף משה קאפ סערליש⁵⁷ מפניצ'וב (שורות 14–15, 260), אשר דירתו היתה בק"ק טיסמניצה, אשר על מצלב

⁵⁶ ראה על כך בהרחבה: ח' שמרוק, ספרות יידיש, פרקים לתולדותיה, תל-אביב 1978, עמ' 176–178.

⁵⁷ קרוב לוודאי כי 'סערליש' נגזר משם אשה 'סערל' (שרה). וראוי לציין, כי בכתיבה בעברית משתמש ר'

הנהרות הדנייפר והדנייסטר (שורות 260–261) באוקראינה, היה כבר איש נשוי ואב לילדים כאשר נרצחו בשנת ת"ו < >! אשתו וילדיו ב'גזירה הגדולה במדינות אוקריינא'⁵⁸ ואילו הוא עצמו נשבה אצל הטאטארים. בימי שביו, שנמשך שנתיים, הוא נמכר כמה פעמים עד שנפדה כנראה (שורות 79–81). קורותיו במשך עשרים השנים הבאות לוטות בערפל: אין עליהן בחיבורו פרט כלשהו. אך לפחות משנת תכ"ז הוא כבר יושב באשכנז (שורות 86–89), ככל הנראה בביתו של מהר"ר גימפל ווייזל, פרנס ומנהיג המדינה קליווא, שם הוא משמש מלמד גם בשעת סיום כתיבת כתב־היד שלפנינו (שורות 261–262).

כפי שמשמע בבירור מדבריו של ר' אברהם, הרי שבשנת תכ"ט הוא עוסק בפעם השלישית בתרגום ספר הישר מלשון הקודש לידיש. עוד בשנת תכ"ז ובשנת תכ"ח הוא תירגם את הספר פעמיים, פעם עבור איש בשם ר' יאקב גייליך ופעם עבור בתו של מעסיקו, מרת סערקיא בת ר' גומפיל ווייזל (שורות 86–89). את תרגומו השלישי, המונח לפנינו, הוא מקדיש לבן משפחה אחר של מעסיקו (אולי אחיו או בן אחיו) — ר' אהרן בן החבר יעקב ווייזל, ולאשתו, מרת היפכא, בתו של ר' יוסף קיאה ממדינת פפאלץ (שורות 15–17). אין לדעת בכיטחון אם שמעו של ספר הישר הגיע לאוזניהם של אנשים אלה והם שביקשו מן המלמד לתרגמו עבורם ללשון הדיבור, או שמא — ואולי סביר יותר — המלמד עצמו הציע לפניהם לעשות זאת, מתוך שהכיר היטב את היצירה, מצא בה עניין מיוחד וראה תועלת גם לאחרים בקריאתה.

ככלביותיהם של רוב בני־דורו, עוררו הבשורות שהגיעו על שבתאי צבי ונתן הנביא תקוות גם בלבו של ר' אברהם קאפ סערליש, שחווה את גזירות אוקראינה על בשרו. מדבריו משמע, כי הבשורות על המשיח הגיעוהו רק בשנים תכ"ז–תכ"ח, בשעה שעסק בכתיבת תרגומו הראשונים של ספר הישר (שורות 89–91). כן יוצא מדבריו, כי הבשורות לא הן שהניעוהו למעשה התרגום, שהרי הגיעוהו בשעת מעשה. הן רק היו סיבה נוספת לבחירת שמו. הישארותו שלו בחיים, שראה בה גאולה אישית ממשית (שורה 81), אמונתו בהתגלות ניצוץ של גאולה בכל דור ודור (שורות 82–93) והתקוות לגאולה הסופית הקרובה שעוררו בו הידיעות על המשיח (שורות 89–93) התקשרו בלבו קשר עמוק ואמיץ ביותר, אשר הביאו לכנות את תרגומו לספר הישר בשם צמח דוד.⁵⁹ ר' אברהם מקפיד אמנם לציין כי חברו כאן כמה סיבות יחד (שורות 81–94).

אברהם תדיר בראשי התיבות 'ק"ס' (קאפ סערליש); ראה שורות 1, 10, 260 ובאקרוסטיכון שבשורות 250–256.

⁵⁸ ראה שורות 77–79. התאריך — 'בשנת ת"ו' — כתוב בבירור ואין שום מקום לטעות. בדברו על גזירות פולין ואוקראינה במקומות אחרים בכתב־היד מציין המחבר פעמיים בפירושו את השנים ת"ו ו"ת"ח בלבד (שורות 239–240, 245), בלי להזכיר את עצמו או את משפחתו בהקשר זה. ואין ספק, כי ראוי להקדיש תשומת לב לבעיית תיארוך זה.

⁵⁹ ר' דוד גאנו נתן שלושה טעמים לכינוי ספרו 'צמח דוד': שתיים מהן קשורות בשמו הפרטי הכלול בו ורק השלישית קשורה לגאולה (ראה: ספר צמח דוד, פפר"מ שני"ב, ג ע"ב).

אין בדבריו של ר' אברהם סימן כלשהו לכך שידע על ההמרה. גם בשנת תכ"ט, בשעת עיסוקו בהקדמה לתרגום שהוא כותב זו הפעם השלישית, הוא רק מביע תקווה כי 'הנביא מוהר"ר נתן' הוא אכן נביא אמת, כי 'הגואל מלכינו משיחינו שבתי צבי יר"ה ותתנשא מלכותו' הוא אכן הגואל האמיתי וכי הגאולה מן הגלות אכן קרובה באמת (שורות 91–93). גם בסיום ההקדמה מתייחס הכותב, בקיצור נמרץ, לשמועות על בוא הגואל (שורה 109), תוך שהוא מייחל להתגשמותן. וייתכן, כי יש לראות בשמועות אלה גם את הסיבה לבחירת הפסוקים שהובאו לצורך ציון התאריכים בכתב-היד (שורות 6, 264), אף כי כמותם מופיעים רבות גם לפני אירועים אלה וגם אחריהם.

אם כי להזכרת שמו של שבתאי צבי מתלווים בחיבור שלפנינו כינויי ההערצה המפליגים שנפרצו בין מאמיניו המובהקים, ספק אם אפשר לראות בר' אברהם קאפ סערליש אחד מהם: בעצם הבעת תקווה מקנן הספק (ראה שורות 91–93). יתירה מזו, שבתאי צבי, הנביא נתן והגאולה העומדת בפתח, אינם נזכרים עוד בכתב-היד. כל איזכור נוסף של המשיח או הגאולה אינו חורג כלל בצורתו, בלשונו או בתוכנו מן הניסוחים המקובלים והנפוצים בספרים בידיש שהופיעו לפני שבתאי צבי, בזמנו או אחריו.⁶⁰ עד כמה שהשגתי מגעת, אין בכל החיבור לא רמזים שבתאיים או קבליים ולא השפעה ברורה מכיווני מחשבה אלה. אמנם בזמן מן הזמנים שלאחר כתיבת החיבור שלפנינו ניסתה יד אחרת למחוק בעזרת קווים את השורות המדברות במשיח השקר (שורות 90–93). אך גם יד זו לא פגמה כך בשום מקום אחר בכתב-היד. אין אפוא קשר נסיבתי ישיר בין התרשמותו של ר' אברהם קאפ סערליש מן השמועות לבין כתיבת חיבורו, מלבד השפעתן החלקית של הבשורות על בחירת השם לתרגומו.

אין כל מפתיע בכך, שאדם ירצה לתרגם לידיש את ספר הישר, וגם לא בכך, שיכנה את תרגומו בשם משמעותי, שיש בו כדי לשקף, בין היתר, את חוויותיו בעבר או בהווה. אך יש מן המפתיע בעובדה, שהספר נכתב שלוש פעמים בידי האיש, בתקופה ובמקום שלא היו בהם קשיים מיוחדים להדפסת ספר בידיש, מה גם שתרגום אחר של ספר הישר ללשון זו עדיין לא יצא או ממכשש הדפוס. ואמנם, רבים הסימנים המצביעים על רצון המתרגם לראות את תרגומו בדפוס. הספר ערוך ומוכן לדפוס ובו כל המרכיבים הדרושים לכך: שער מוכן ומעוט, ⁶¹ הקדמות מפורטות, מניין תועלות החיבור, רשימת פרקיו וציון מקומם, שיר הודיה לסיום וקולופון מושלם. לא נעדר דבר, מלבד אותה פניית עידוד מקובלת אל הקורא שיזדרז לקנות את הספר וציון מקום הדפוס. אך אין בכך כדי להמעיט מעובדת שאיפתו של

⁶⁰ הכוונה לנוסח הדברים שבשורות 4–5, 20–23, 109–113, 248–249, שאינם שונים בתוכנם גם מן הדברים המופיעים בסיומי שפרים או ספרים בלשון הקודש. עם זאת יש לציין, כי דברים מסוג זה שכיחים בחיבורנו יותר מאשר בחיבורים אחרים ומופיעים בו גם שלא במקומות המקובלים. ובוודאי אפשר להסביר תופעה זו בסמיכות זמן הכתיבה לאירועים מעוררי התקווה או לתלאות שעברו על המחבר.

⁶¹ ראה צילומו להלן, בעמ' 619.

המתרגם להביא את חיבורו אל הקהל הרחב. שאיפה זו מתבטאת היטב גם בפניות ההועדה הקונבנציונאליות אל קוראי יידיש משני המינים (שורות 1, 19–20) וגם במעבר החלק מן הפנייה לנמען הפרטי המסוים אל הפנייה לציבור נמענים כללי (שורות 94–95). מסיבות שאינן ברורות, לא התגשמה שאיפתו של המתרגם ותרגומו נותר עד היום בכתב-יד. סידור מרכיביו הפותחים והמסיימים של החיבור (שיידונו בהרחבה להלן), על צורתם ותוכנם, מצביעים בבירור על היות המחבר מעורה יפה בדרכיהם של ספרי יידיש, בעוד שלשון החיבור בכללותה מוכיחה, נוסף על כך, כי הצליח לרכוש לעצמו שליטה ניכרת ביידיש המערבית ולסלק מלשונו בשעת כתיבתו רבים מן הסממנים הכולטים ביידיש המזרחית, שהביא עמו ממקום מוצאו.⁶² על השכלתו התורנית יעידו, בין היתר, דרושיו המשוזרים במקומות שונים בחיבור ושימושו במקורות מדרשיים שונים כדי להעשיר את החומר הנתון בספר הישר או החלפתו באחר.⁶³ שליטתו היפה בספרות הכרונוגרפית וההיסטוריוגרפית היהודית מוצאת ביטוי גם בתיארוך קפדני של ההתרחשויות, שעליהן מסופר בספר בכלל, בתוספות אחדות ששייכות פה ושם (ראה, למשל: שורות 119–124, 135–140) אך בעיקר בתוספות שהביא בסופו.⁶⁴

האם היתה השכלה נרחבת ומגוונת זו מנת חלקו של מלמד טיפוסי בימים ההם? או שמא היה ר' אברהם קאפ סערליש למלמד רק בשל יציאתו את ארץ מולדתו ועקב צורכי הפרנסה במקום מושבו החדש? אין לדעת בוודאות אם הארעיות המשתמעת מן הביטוי 'מלמד לע"ע' אצל ... מהר"ר גומפיל ווייזל' (שורות 261–262) מוסבת על העיסוק או על המעסיק. כאשר ר' אברהם מדבר על עצמו, הוא מציין את היותו 'שרייבר' או 'סופר' (שורות 1, 75, 260), ובתפילתו האישית בשיר הסיום הוא מבקש, כי 'השם יזכה אותי לכתוב ספרים רבים בישראל' (שורה 253). אף אם אין גם בכך כדי לקבוע בביטחון מהו העיסוק הראשי ומהו עיסוק המשנה של האיש — אם בעיניו, אם בעיני סביבתו — ברור, כי מוצאו מאותה שכבת משכילים שהעמידה לספרות יידיש הישנה רבים מטובי יוצריה. אין אנו יודעים אם ר' אברהם חיבר חיבורים אחרים לפני ספרו צמח דוד זה או אחריו ומה היה טיבם, אך אין ספק, כי תכונותיו המיוחדות של חיבורו-תרגומו זה ראויות לעיון.

⁶² במרכיבי המסגרת של התרגום אין למצוא סממנים מסוג זה. סלאביזמים ממש נעדרים גם מן התרגום עצמו, אך ברור ביותר קיומן של השפעות סלאביות על מבנה המשפט ועל שימושי לשון שונים. בהמשך מאמרי מפוזרות כמה הערות על לשונו של המחבר, שיש בה, ללא ספק, כדי לשמש אתגר לבלשנים ולפילולוגים. רק הם יוכלו לתארה כראוי וללמוד גם מן הכתיב על היגויו של הכותב.

⁶³ ראה על כך בהרחבה להלן, עמ' 600.

⁶⁴ כל אלה יידונו בהרחבה להלן.

טיב התרגום

בספר צמח דוד, כמו בספר תם וישר, אין זכר להסכמות ולהגהות השוליים המלוות את ספר הישר. לעומת זאת, בעל ספר צמח דוד לא ויתר לגמרי על תוכנן של שתי ההקדמות למקור, שכבר נדונו לעיל. את התועלות שבסוף 'הקדמת הספר' העמיד, בעריכה חרשה מפרי-עטו, בסוף הקדמתו שלו⁶⁵ ואילו את סיפור גלגוליו של ספר הישר, המובא בו ב'הקדמת המדפיס', הוא סיכם בדרך משלו והעמידו בין החלקים האחרונים של החיבור.⁶⁶ אין תרגומו של ר' אברהם קאפ סערליש עשוי מקשה אחת כתרגומו של ר' יעקב בן ירמיה. פנים ואופנים רבים לו. הקטעים שתורגמו ממש תרגום מלולי מדויק מעטים והיקפם מוגבל. לשונם אף היא לשון 'טייטש', כלשון התרגום של ספר תם וישר, אך היא שונה ממנה באוצר מלותיה, במבניה הדקדוקיים⁶⁷ ובכונותה לעשות שימוש נדיב הרבה יותר בתיבות מן הרכיב העברי של לשון יידיש.⁶⁸ אולם מסורות ה'טייטש' לא נבדקו עדיין כראוי, לא

⁶⁵ על התועלות ראה לעיל, הערה 38. על טיב העריכה החרשה ראה להלן, עמ' 595–597.

⁶⁶ ראה על כך בהרחבה להלן, עמ' 600.

⁶⁷ השווה, למשל, את שני התרגומים ל'ויקם יהודה ויקח את ראש אביו מעל הארץ וישים אותו בין ברכיו ויסר את דמעות אביו מלחיו. ויבן יהודה ככי גדול מאד וראש אביו על ברכיו ודומם כאבן' (ספר הישר פה ע"א):

אונ' ער וואר אויף שטין יהודא אונ' נאם	אונ' עו שטונד אויף יהודה אונ' נאם
דען קאפ פֿון זיינס פֿאטר אויף פֿון דר ערדן	דען הייבט פֿון זיינס פֿאטר
אונ' ווארן ליגין אויף זיינס שויס.	אונ' ליגט אין צווישן זייני קניא
אונ' וואר אים אב ווישן	פֿון אב דער ערדן. אונ' ווישט אב
זיין טרעהרין פֿון זייני	דיא טרערן זיינס פֿאטרש פֿון זיינס
קין באקין. אונ' ער וואר וויינין יהודה איין	באקין. אונ' ער וויינט יהודה איין
ווייננג איין גרוישא זער אונ' זער.	זער גרושי ווייננג.
אונ' דאש הייבט פֿון זיינס וואטיר דאש לאג	אונ' זיין פֿאטירש הייבט וואר אלזו
אויף וויינר שויס	נוך צווישן זייני קניא אונ'
ודומם כאבן (שתי תיבות אלה ללא תרגום)	שוויג גאנץ שטיל אלזו איין שטיין
ספר צמח דוד צא ע"א–ע"ב).	(ספר תם וישר קא ע"א).

⁶⁸ ראה, למשל: 'אונ' ווארדן גרוישה שמחה טרייבין בתופים ובמחולות מאנין אונ' ווייבר בחורים אונ' בתולות אונ' וויא זיא אין בעשטין שמחה ווארדן דא היבין זיא אן זנות צו טרייבין מיט אשת איש אופין באר' (ספר צמח דוד לב ע"ב); או: 'אונ' ווארדן נוך גין גזילות גניבות ע"ז שפיקות דמים אלי ראש ביו אין דער וועלט. אפילו דיא חיות עופות כהמות דיא הבין אלי איר זיטען ור דארבין' (שם ח ע"א). והשווה בין שני התרגומים ל'והוא משיב לאיש רעה כרעתו רשע כרשתו' (ספר הישר ט ע"א):

אונ' ער ביצאלט דען רשע	אונ' ער פֿאר געלט איינס ביזן מאן
נוך זיינס רשעות נאך	אלז זיין ביז טון אונ' איינס
אונ' נאך זיינס ביז דז ער טוט	בעזוויכטן אלז זיין בעזוויכטיט
(ספר צמח דוד ב ² ע"ב).	(ספר תם וישר ב ע"א).

והשווה גם את התיבות 'סעודה', 'מלאכים', 'מזבח', 'בהמה', 'מלך' בשורות הנספח 154, 156, 161, 168, עם מקבילותיהן 'פֿושט', 'ענגיל', 'אופפֿיר שטול', 'פֿיך', 'קיניג' בדוגמאות מספר תם וישר שהובאו לעיל, עמ' 575–575 (דוגמה א, שורה 5; דוגמה ב, שורות 1, 13; דוגמה ד, שורה 1).

בכללותן ולא בהתפתחות הרכיב העברי שבלשונן. בדיקה כזאת, כשתיעשה, תזדקק ללא ספק לספר צמח דוד זה בתור נציג מובהק של מסורת מזרח-אירופית, הן בתחומה של הלשון הן בתחומה של שיטת הלימוד.

בתחומה של שיטת הלימוד ראויה לציון מיוחד תופעה החוזרת ונשנית בספר צמח דוד, שהיא נדירה למדי בספרות יידיש הישנה בכללותה, הן המקורית הן המתורגמת: הבאת מלים, צירופים, חלקי משפטים ואף משפטים שלמים בלשון הקודש, ללא תרגום ליידיש. אין המדובר כאן בעברית 'מותכת', כלומר, באותם יסודות עבריים שהפכו חלק בלתי-נפרד של לשון יידיש המרוברת ומשום כך הם מובנים לכול, אלא בעברית 'ממש',⁶⁹ שהבנתה נקנית מתוך לימוד מכוון. התופעה בספר צמח דוד אינה ספוראדית כמו בספרים אחרים ועל כן אין להסבירה בו — כפי שאפשר להסבירה בהם — בעשייה שבהיסח הדעת או בשיכחה. יסודות העברית 'ממש' משתזרים כאן יפה בתוך הכתוב ביידיש ודומה שאינם פוגעים כלל ברצף הסיפור של הטכסט ובקריאה השוטפת בו.⁷⁰ קיום התופעה בספר שלפנינו מעלה סימני שאלה רבים גם בדבר ההבדלים במסורת הלימוד בין מזרח-אירופה ומערבה, וזאת — בקשר ישיר לרמת הבנתו בלשון הקודש של הציבור, שאליו מכוון התרגום ליידיש.

רוב הדברים בלשון הקודש, שהובאו ללא תרגום ליידיש, אפשר לתארם כשפה קלה ופשוטה; אך לצדם נמצא גם דברים אחרים מסוגם, אשר זכו אמנם לתרגום.⁷¹ לכאורה אין כל היגיון בבחירה לכאן או לכאן, אך אפשר שעיון מעמיק יותר יגלה את העקרונות הדידאקטיים שהינחו את הכותב.

⁶⁹ על הבחנה זו ראה: א' וויינרייך, 'העברית האשכנזית והעברית שביידיש: בחינתן הגיאוגרפית', לשוננו כד (תשכ"ה), עמ' 242–252; כה (תשכ"ו), עמ' 57–80, 180–196. דוגמאות מספר צמח דוד ראה בהערה שלהלן.

⁷⁰ ראה, למשל, הצירופים שהובאו בנספח, שורות 137, 156, 159, 168, או אלה שבתרגום ל'הוא השופט והוא הדיין': 'דען ער איז דער שופט כל הארץ אונ' ער איזט דער דיין צדק ואמת' (ספר צמח דוד כ"ב ע"ב); וכן בדוגמאות הבאות, אחדות מני רבות: 'כל חיות השדה ועוף השמים אונ' זיא ווערדין אלי בייא דיר קומן אונ' ווערדין בלייבין שטין ואר דער תיבה' (ט ע"ב); 'זיקוצו כל בני האדם הנשארין בארץ פֿון וועגין דעם גרוישן רעגן' (י ע"ב); 'דא הובין זיא אן צו נח: הננו ושכנו אל יי' אך ורק פתח לנו את התיבה ונחיה ולא נמות. דא ווארד צו זיא ענטפרין נח: היצונד דו ...' (שם); 'דרום ווארד מן אין רופין איש גיבור ציד בארץ אונ' ער ווארד פאנגין ... חיות' (יב ע"ב); 'דא ווארדין מיר זעהן דו איין כוכב אחד גדול מאד בא מן השמש אונ' דער זעלביגן שטערין איזט גיבליבין אין איינר <...> אונ' וואר איין שלינדן ארבע ככבים גדולים מארבע רוחות השמים אונ' ...' (יד ע"ב).

⁷¹ ראה, למשל: 'זה ספר תולדות אדם אשר ברא אלהים על הארץ מיום עשות אלהים ארץ ושמים איזט טייטש דאז איזט דאז גיבורט פֿון דען מענשיין דו גאט הוט בישאפֿין נאך דעם דו ער הוט בישאפֿין הימל אונט ערד', 'אונ' דרום זאל זיא ווערדין גירופין אשה איזט טייטש אין ורויא'; 'אונ' שפראך צו איר פרו ורבו בארץ. איזט טייטש איר זיילט איך וריכבירן אונט מערין אין דער וועלט אויף דער ערדן' (ספר צמח דוד א' ע"א); 'זייה בלילה איזט טייטש אונ' עש וואר אין דר זעלביגה נכט' (שם יג ע"ב). וראה גם בנספח, שורות 70–72, 104–105, 107.

חשובה העובדה, שהתופעה הנדונה מוצאת ביטוי מוצק כל כך דווקא בספר מפרי-עטו של איש מזרח-אירופה, אשר משתדל להתאים את לשונו לזו הנהוגה במערכה, אך אינו משתדל כלל לחקות את דרכיה המקובלות של ספרות יידיש באשר לתרגום. לא נוכל לדעת, כמובן, מה היו פני הדברים לו היה החיבור עובר תחת עינו של מדפיס-עורך ואם עקביות התרגום בספרים אחרים איננו תוצאה מפעולותיו של זה או כזה.⁷² אף-על-פי-כן עשויה דרכו של בעל ספר צמח דוד להעיד על אופן לימודו ואולי על הנהוג במסורת הלימוד במקום מוצאו. ומעניין שר' אברהם הולך לפי דרכו אף שחיבורו מוקדש לאשה ואשה זו – ממערכ-אירופה היא. האם הוא סומך על ידיעותיה משום שהוא מכירה אישית? או שמא משקפת כלל ספרות יידיש הישנה בתחום זה את הקונבנציה⁷³ שהשתרשה בכתב יותר מאשר את מציאות הלימוד החיה, שהתפתחויותיה משפיעות אך מעט על שינוי הקונבנציה?

מגמות התרגום

הקטעים שתורגמו בספר צמח דוד תרגום מלולי מדויק מעטים, כאמור, ומוגבלים. רובו המכריע של התרגום אינו צמוד בהדיקות למקור, אלא צועד לידו, לעתים במקביל לו ולעתים במרחק זעיר, קטן או גדול יותר ממנו. ככל שהתרגום צמוד פחות למקור נעשית לשונו חופשית, גמישה ואידיומאטית יותר. לכאורה, שואבת תכונה אחרונה זו בעיקר מן השימוש הרב ביסודות מן הרכיב העברי ה'מותך' ביידיש⁷⁴ ורק במקצת מן השימוש בביטויים אידיומאטיים. אך דומה גם, כי חיוניותה של לשון המחבר בעינינו נובעת למעשה מתחבירה ומקבניה, הדומים יותר לאלה של לשון יידיש המזרחית המדוברת כיום, מאשר לאלה של הלשון שהורגלנו בה בספרות יידיש שעד סוף המאה השמונה-עשרה.⁷⁵ אם יש מגמה שלטת בתרגום שלפנינו, הרי שזו המגמה לקצר, לצמצם, לומר אותם הדברים שבמקור בפחות מלים – אף זאת בניגוד למגמות השולטות בתרגומים ליידיש

⁷² עד כמה שזכור לי, רק בשני חיבורים ידועים מספרות יידיש הישנה יש תופעה דומה, גם בכמותה גם בעקביותה: בזכרונותיה של גליקל האמיל ובישרייבונג פון שבתאי צבי' מאת ר' לייב בן עוזר. הזכרונות הגיעו לידינו בכתב-ידו של נכד המחברת, ואילו ה'בשרייבונג' בכתב-ידו של מחברה, בלי שיעברו בזמנם תחת ידיו של מדפיס, עורך פוטנציאלי. וראה בביקורת על פרסום ה'בשרייבונג פון שבתאי צבי': קרית ספר נד (תשל"ט), עמ' 165–166.

⁷³ ראה: ח' שמרוק, ספרות יידיש, פרקים לתולדותיה, תל-אביב 1978, עמ' 125–127.

⁷⁴ ראה, למשל: הדוגמאות הראשונות שבהערה 68 לעיל; את דברי אחד משלושת המלאכים אל אברהם: 'אלהיא וויל איך דיר מבושר > !< הבשורה טובה זיין' (שורה 148); או הדברים על ביקור הקב"ה אצל אברהם ביום השלישי למילתו: 'אונ' ווארד איס מבקר חולה זיין' (שורה 145). שתי הדוגמאות האחרונות הן, למעשה, ביטויים אידיומאטיים.

⁷⁵ ראה לעיל, הערה 26.

שעד סוף המאה השמונה-עשרה. מגמה זו, הפועלת גם ביחידות הקטנות ביותר,⁷⁶ מוצאת לעתים ביטוי בסיכום קצר של הדברים ולעתים גם בהשמטה של ממש, אם כי בדרך-כלל מוגבלת.⁷⁷ אולם דומה, שאין למצוא מכנה-משותף לדברים שסוכם או לקטעים שהושמטו מלבד היותם, ברובם, קרובים ביותר לדברי המקרא. אולם מגמת הצמצום אינה שלטת שלטון מוחלט. פה ושם מוסיף המחבר על הכתוב במקור דברים קצרים, המוסיפים הסבר או הבהרה⁷⁸ ומקורם בדרך-כלל במדרש (למשל: שורות 147–143). הוספות מקיפות יותר הן מעטות ביחס. מקורן תמיד בספרות ההיסטוריוגרפית (למשל: שורות 135–140) ויש שהן מתקשרות לפירושו של פסוק (למשל: שורות 119–124).

בפתח התרגום

כאמור, אין ר' אברהם מוותר, כעמיתו בעל ספר תם וישר, על הבאת התועלות של הספר המקורי בתרגומו. להיפך: תועלות אלה, המוצגות בספר הישר בצמצום רב, זוכות בתרגומו לפיתוח נרחב שהוא, למעשה, עריכה חדשה שמעניקה לדברים תכונות ומגמות שלא היו להם במקור בלשון הקודש.⁷⁹ האמירות הלאקוניות המופשטות למדי שבמקור, הופכות כאן לדברי הסברה ברורים יותר, מבוססים יותר בתכניה של היצירה וכוללים הדרכה מעשית מומחשת (למשל: שורות 35–41). לכל אותם הדברים, המתייחסים במקור בכירור ללימוד תורה, להעמקתו ולהעשרתו בעזרת ביאורים חדשים, אין כאן כל זכר. המחבר מתעלם משלוש התועלות האחרונות של ספר הישר, העוסקות במפורש בתכלית הלימודית-המעשית של הספר, ומנסח ניסוח שונה את התועלות האחרות.⁸⁰ גם בספרו אין כל איזכור של ההגהות שהופיעו בשולי הטכסט בספר הישר, וגם הוא, כבעל ספר תם וישר, טורח לתבל את דבריו במעין 'פשטים טובים' (למשל: שורות 61–67, 104–108). יש בכך ודאי

⁷⁶ השווה, למשל: הקטעים שהובאו בנספח, שורות 153–155, 168–171, עם הקטעים במקור ובתרגומו של בעל ספר תם וישר שהובאו לעיל, עמ' 573 (דוגמה א), 575–6 (דוגמה ב).

⁷⁷ השווה, למשל: שורות 145–152 בנספח עם המקור בספר הישר לה: כל סיפור הכנת הסעודה והגשתה הושמט לחלוטין. על ההשמטות המקיפות יותר המתרכזות בחלקו האחרון של החיבור ידובר בנפרד להלן, עמ' 599.

⁷⁸ השווה, למשל: 'ויקראו מי ים סוף לשתים עשרה קרעים ויעברו בני ישראל בתוך הים' (ספר הישר קמו ע"ב) עם: 'דא ווארד זיך דאש מער שפאלטין צו צוועלף טייל דו איטליכש גישלעכט קענט גין אין איין ביזונדרין שטייג אונ' זיא גינגן דיא קינדר ישראל דורך דאש מער' (ספר צמח דוד קפר ע"א) שבו נוסף, אחרי 'לשתים עשרה קרעים' — 'כדי שכל שבט יוכל לעבור בדרך נפרדת'.

⁷⁹ השווה את התועלות של ספר הישר שהובאו לעיל, עמ' 568–9, עם שורות 24–108 בנספח.

⁸⁰ השווה, למשל: התועלת הראשונה בספר הישר, לעיל, עמ' 568, עם המובא מספר צמח דוד בנספח, שורות

התאמה של המגמה הדידאקטית לתדמיתו של הקורא המיועד: המתרגם נמנע מלהציג את היצירה כאמצעי לרכישת ידע, אך יש שהוא מגיש ידע זה בלבוש אמצעים המיועדים לסבר את האוזן.

דומה, כי ר' אברהם קאפ סערליש בוחן היטב את נמעניו המוגדרים של הספר המקורי (דורשי ברכים, סוחרים והולכי דרכים) ואת ייעודיו המעשיים (כמקור להביא ממנו 'אותם עניינים בדרוש שלא פרשו המפרשים', כספר לקריאה משלימה כליל הסדר וכתחליף, בעל ערך ונושא שכר, ללימוד תורה לאלה שאין להם פנאי לכך) לפני שהוא מעמיד את נמעניו ואת ייעודיו של התרגום. מהועדתו ל'אנשים ונשים' למען ישמחו בקריאתם ויזכו לגאולה (שורות 19–22) אין ללמוד דבר, משום שהדברים נתונים בתכנית מקובלת של ניסוחים קונבנציונאליים. אך דברי ההקדמה על קשיי הפרנסה בהווה, בעיקר באשכנז,⁸¹ ועל העובדה שאין כל אחד מבין את לשון הקודש (שורות 10–13) מצביעים ביתר בהירות על נמעניו של ספר צמח דוד: הטרודים בהשגת מחייתם מחד גיסא, והנעדרים שליטה בלשון הקודש מאידך גיסא. אף כי במקרים רבים עשויות שתי קבוצות אלה להיות, למעשה, קבוצה אחת, הרי שלפי ניסוחו של ר' אברהם, כוללת הקבוצה הראשונה גברים בלבד (שורות 11–12) וזו, למעשה, המקבילה לאותם 'סוחרים והולכי דרכים' שאין להם פנאי ללמוד, שנזכרים כיעד ברור בספר הישר. הקבוצה השנייה כוללת, מטבע הדברים, גברים ונשים כאחד. הועדת תרגום הספר לשני המינים מוכחת היטב, אם לא מהקדשתו לבני הזוג המסוים — כי אפשר שהוקדש גם לבעל מפני הכבוד (שורות 16–17)⁸² — הרי מהקדשתו קודם לכן בנפרד לאיש ולאשה, שככל הנראה אינם קשורים זה לזה (שורות 87–88).

ספר צמח דוד, בהיותו נתון, כמו ספר תם וישר, בלשון הדיבור, מבטל ממילא את האפשרות שישמש מקור לדרושים עבור 'דורשי ברכים'. עד כמה שידוע לי, מעולם לא יועד לדרשנים — לפחות לא בתחום התרבות האשכנזי — חומר מסוג זה בלשון הדיבור. להיפך: הדרשות, הנישאות בידיש בבית-הכנסת, כבואן להיכתב הן נכתבות תדיר בלשון הקודש בלבד. המעבר מלשון ללשון תואם היטב את המעבר מקהל לקהל: בעוד הדרשה שבעל-פה מיועדת לציבור הרחב, המורכב מבעלי רמות השכלה שונות ביותר, מיועדת הדרשה שבכתב רק לציבור משכיל, המבין לשון הקודש ויודע בכתב-הקודש, וכתוכו — ואולי בעיקר — לדרשנים.⁸³

⁸¹ אם כי, רצוי לציין, גם דברים מסוג זה נפוצו בספרים בידיש, אך אין להניח שנאמרו גם כשלא תאמו את המציאות, לפחות בעיניו של הכותב.

⁸² במקרה זה דומה כי אמנם כך הדבר, וראה בהמשך ההקדשה את פניית המחבר אל האשה בלבד 'כדי שהיא תוכל לקרוא בו' (שורה 18; ההדגשה שלי — ח"ט).

⁸³ ראה: ספר מסה ומריבה לר' אלכסנדר בר' יצחק פאפין הופין, שפ"ז (1627), ההדירה לפי כתב-היד של המחבר והוסיפה מבוא וביאורים חזה טורניאנסקי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 111–113.

אף ההמלצה לקרוא בספר הישר לאחר קריאת ההגדה בליל הסדר אינה מועברת אל תרגומו לידיש. אפשר שגם כאן המכשול הוא בלשון הדיבור עצמה. השימוש בה לצורך קריאה משלימה בשעת הטקס ובמסגרת המצווה 'כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח', היה פוגע במנהג ובמתכונת המקובלים בתחום אשכנז, לפיהם כל הטקס כולו נערך בלשון הקודש ורק את שלושת השירים ('אדיר הוא', 'חד גדיא' ו'אחד מי יודע') מזמרים גם, ואולי בעיקר, בידיש.⁸⁴

אם לשפוט רק על-פי הצהרת התועלות של הספר המקורי ושל תרגומו בספר צמח דוד, הרי יש הבדל ניכר בין הייעודים שנועדו לכל אחד מהם. לעומת ספר הישר, המשלב במוצהר הדרכה דתית-מוסרית עם לימוד תורה ועם שימושים פראקטיים אחרים, מוגש ספר צמח דוד, במוצהר, בתור ספר מוסר והדרכה דתית בלבד. כמו בספר המקורי, אמור המסופר לשמש יסוד להורות דרכי התנהגות בתחום האמונה ולהקנותן לקורא. אך ייעוד זה, שלא כמו בספר המקורי, הוא הייעוד המוצהר היחיד של התרגום. מן היסוד הסיפורי של הספר, אותו הבליט כל כך עמיתו יעקב בן ירמיה בספר תם וישר, מתעלם אברהם קאפ סערליש לחלוטין. אין הוא מתייחס כלל גם אל היסוד של לימוד תורה, אשר גם בלי הצהרה הוא קיים ופועל בתרגומו מטבע הדברים. אולם בהקדשת תרגומו לבני הזוג מעלה בעל ספר צמח דוד ייעוד לימודי מסוג אחר. הוא מפנה אותו בייחוד אל האשה, שתוכל לקרוא בספר 'כדי לדעת כל מה שאירע לאבותינו מראשית בריאת העולם' (שורות 18–19). כלומר, אין הוא בא ללמד בת ישראל תורה, אלא ללמדה את תולדות עמה. אף כי אין ר' אברהם מנסח זאת במלים אלה דומה, כי ההדגשה היא דווקא על 'לדעת' (= 'צו ווישן'; שם), מה גם שדברי ההקדשה כאן אינם אומרים דבר על יישומו המוסרי-הדת-התנהגותי-המעשי של הידע המוצע, בניגוד כולט למהות הצהרת התועלות שבהמשך. לעומת זאת, תואמים דברי ההקדמה היטב את פעולותיו של ר' אברהם כדי להעניק לתרגומו אופי היסטוריוגרפי ולהבליט בו את הסדר והרציפות ההיסטוריים.

מגמות אלה מוצאות ביטוי כבר בראשית החיבור. בכל מקום שדברי המקור במניין התועלות מצרפים יחד עניינים, דמויות או אירועים שלא על-פי הסדר הכרונולוגי שבמקרא, טורח המתרגם להעמיד את הדברים על-פי סדר זה, בעזרת שינויים, השמטות, תוספות או העברות מסעיף לסעיף.⁸⁵ במקום שלוש התועלות האחרונות של ספר הישר שהשמיט, העמיד בעל ספר צמח דוד שתי תועלות אחרות. אחת, עשירית ואחרונה, נוטלת אך ורק את חוט הנושא מן התועלת התשיעית שבמקור — ישראל במצרים — וטוה ממנו טווייה שונה לחלוטין. בעוד המקור מצביע בקיצור נמרץ על האירועים במצרים ומבטיח שכר גדול

⁸⁴ ראה: ח' טורניאנסקי, 'ה"בענטשערל" והזמירות בידיש', עלי ספר י (תשמ"ב), עמ' 64–65.
⁸⁵ השווה: למשל: התועלת ה' בספר הישר (לעיל, עמ' 568) עם התועלת ה' בספר צמח דוד (שורות 31–34), כאשר עניין דוד הפלגה הועבר למען הסדר לסוף תועלת א' (שורות 28–29). והשווה גם התועלת ה' בספר הישר עם המקבילה בספר צמח דוד (שורות 45–48).

לקורא בפרק זה בליל הסדר, מבליט התרגום את נושא הביטחון בה' ואת הציפייה המתמדת לגאולה, בהדגישו את הקשר הבלתי־פוסק בין עבר והווה, בין 'הם' אבותינו, שם, ו'אנחנו'. עתה, כאן (שורות 100–104). גרעין זה של קשר רצוף ומתמיד, המדגיש את הרלבאנטיות של הספר להווה, מוצא פיתוח מרשים בתועלת התשיעית של ספר צמח דוד. כאן אין המחבר סומך דבריו כלל על יסוד כלשהו מספר הישר, אלא תולה אותם באחת התוספות שהוסיף באופן עצמאי בסוף תרגומו: על פרק נ שבו, המספר על גזירות תתנ"ו (שורות 68–70). סיפור גזירות תתנ"ו⁸⁶ משמש כאן לא רק אמצעי לקירוב העבר הרחוק מאוד אל הקורא על־ידי קישורו אל עבר רחוק פחות, ולא רק סימן נוסף להמשכיות המתמדת הן בסבלו של העם משנאת הגויים הן ביצועותו, בסופו של דבר, בשל אמונתו בכורא. הלקח הדתי־המוסרי, שהמחבר למד מגזירות תתנ"ו (שורות 73–74), משמש לו גשר לאקטואליזאציה גמורה ומוחשית ביותר. זו מוצאת את ביטויה בהעמדתו את עצמו, הניצול מגזירות העבר הקרוב, כהוכחה חיה וקיימת ללקח זה (שורות 74–81). היחיד, ר' אברהם קאפ סערליש, המספר על חוויותיו הקשות. מעמיד את עצמו, באשר נותר בחיים, כעדות לצדקת ההוראה שהוא מורה לציבור קוראיו. בגאולתו האישית הוא רואה ניצוץ של גאולת הדור (שורות 81–83). לקשר ההדוק בין היחיד והכלל מצטרפת אנאלוגיה בין עבר והווה, המתחדדת בדברי הסיום של הספר: ההצבעה על המקדשים את השם בעצם שעת כתיבת החיבור (שורות 244–245) מושכת את חוט הרציפות עד להווה ממש. אך העיקר כאן הוא האנאלוגיה בין גזירות תתנ"ו וגזירות פולין ואוקראינה (שורות 239–241). רק במאורעות של תקופת מסעי הצלב יכול היה היהודי בן המאה השבע־עשרה למצוא דמיון — ולו מסויג (ראה שורות 241–242) — לממדי האסון שפקד את עמו בימיו־הוא. על כן הביא את סיפורם בחיבורו ובאמונתו ידע לשאוב מהם — כמו ממאורעות זמנו ומנסיונו הטרואמטי האישי — ביטחון ותקווה לעצמו, ליחיד ולכלל.

בשלהי התרגום

ר' אברהם קאפ סערליש ניגש לתרגום ספר הישר גישה כוללת ופתוחה למדי. זו מתבטאת, קודם כול, בחלוקה עצמאית של הספר לחמישים פרקים, בלי להתחשב כלל בחלוקה המקורית לפרשות ולספרים.⁸⁷ כל אשר נאמר לעיל על טיב התרגום מבחינת נאמנותו וצמידותו למקור, קיים ועומד בספר צמח דוד עד סוף פרק מה (קפד ע"ב). עד המקום

⁸⁶ על סיפור גזירות תתנ"ו ידובר להלן, עמ' 601.

⁸⁷ על משמעות חלוקתו ראה להלן, עמ' 602. פרקים א–ז מתאימים לחטיבה בראשית שבמקור; פרקים ח–יד לחטיבה נח; טו–יח — לך לך, וירא; יט–כא — חיי שרה; כב–כג — תולדות; כד–כה — ויצא; כו — וישלח; כז–ל — וישב; לא–לג — מקץ; לד–לה — ויגש; לו–לז — ויחי; לח–מד — שמות; מה — בא. חמשת הפרקים האחרונים אינם תואמים את החומר שבמקור והם נדונים בהרחבה להלן.

המקביל בספר הישר (קמו ע"ב) לכתוב בספר שמות, ראשית פרק טו. כאן חל מפנה דראסטי ועד סוף החיבור אין כמעט אפשרות לדבר עוד על תרגום, משום שחמשת הפרקים האחרונים של ספר צמח דוד אינם תואמים את החומר שבמקור.

עשייתו של ר' אברהם קאפ סערליש בחמישה פרקים אלה (מו-נ) מגוונת ביותר וברובה המכריע (להוציא פרק מח) היא מנותקת מן המקור שבתרגומו עסק עד כה. יסודותיה של עשייה זו הונחו כבר בסוף פרק מה, כאשר התרגום הרצוף הפך פתאום לסיכום קצרצר של המשך הדברים במקור⁸⁸ וסימן בכך את נקודת הניתוק ממנו, אם כי עדיין לא מענייניו. ואמנם, הפרקים מו-מז בספר צמח דוד עוסקים במשה וביהושע (ראה שורות 177-178, 194-196), אך ללא קשר ישיר אל ספר הישר, הממשיך לבחור את אשר יספר מתוך מעקב אחר הכתוב במקרא ועל-פי סדרו. לעומתו, מדלג בעל ספר צמח דוד דילוג עצום – מיציאת מצרים עד פטירת משה.

פטירת משה היא עניינו של פרק מו, למרות המוצהר בכותרתו (שורות 177-178). ענייני אהרן ויהושע אינם אלא רקע של פתיחה וסיום לפסיפס המדרשים היפה והמלוטש אשר מביא כאן לפני הקורא בידיש אוסף של סיפורים מרתקים על ימיו ושעותיו האחרונים של משה רבינו. כמקור עיקרי לאוסף זה משמשים המדרשים, או ספרי האגדה, הקטנים 'פטירת אהרן' ו'פטירת משה'⁸⁹, אליהם מצטרפים, במידות שונות, יסודות ממדרשים אחרים. המארג המתקבל משיבוצם יחד בתרגומו-עיבודו לידיש של ר' אברהם קאפ סערליש ראוי לניתוח מפורט כאשר לחומריו ואופני שיזורם ולעומת יצירות אחרות שהציגו לפני קוראי יידיש את נושא פטירת משה.⁹⁰

בפתח פרק מז מסכם המחבר, בשורות ספורות, את כל המסופר על יהושע בספר הישר.⁹¹ הסיכום (שורות 198-200) משמש למחבר פתיחה לסיפור על מלחמת יהושע במלך שובך,⁹² שאותו הוא מרחיב בצורה ניפרת, בניגוד לדרך שנהג בה בדרך-כלל בתרגום עד כה. העובדה ששני מתרגמיו של ספר הישר לידיש – הן בעל ספר תם וישר הן בעל ספר צמח דוד – צירפו לתרגומם סיפור זה, מצביעה בבירור על הקשר ההדוק שנקבע בתודעה בין הסיפור המקראי ובין הסיפור המאוחר מספר יוחסין ואולי גם על תפוצתו של חיבור זה

⁸⁸ כל המובא בספר הישר מן המשפט '... סוס ורכבו רמה בים הגה כתובה על ספר תורת האלהים' (קמו ע"ב) ועד 'בעת ההיא אמר יי' אל משה הן קרבו ימיך למות' (קנג ע"א) הושמט בחיבורנו, ובמקומו הובא הסיכום שבשורות 172-175 בנספח שלנו. גם ההמשך בספר הישר עד סופו של ספר זה (קנט ע"א) אינו נמצא בספר צמח דוד, וראה להלן.

⁸⁹ שני מדרשים אלה נרפסו כמה פעמים ביחד (ראה: קאולי [לעיל, הערה 9], עמ' 1, 459). מהדורת ונציה שס"ה היתה יכולה בהחלט להיות בידי של המחבר.

⁹⁰ ראה: ח' שמרוק, די "משה רבינו-כשרייבונג": אן אומבאוואוסטע דראַמע פֿון 18טן יאָרהונדערט, די גאַלדענע קייט 50 (1964), עמ' 296-320.

⁹¹ השווה: ספר הישר קנג ע"ב-קנח ע"ב, עם הסיכום, שורות 198-200 בנספח.

⁹² ראה לעיל, הערה 48.

של ר' אברהם זכות בתחומיה של תרבות אשכנז במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה. אך בעוד בעל ספר תם וישר הביא את תרגום הסיפור, בציון מקורו, כתוספת נפרדת בסוף חיבורו, שיזר אותו בעל ספר צמח דוד בהרחבה ניפרת וללא ציון המקור במקום המתאים בתוך חיבורו, ובכך הפכו לחלק אינטגרלי ממנו.

בכך נסתיים, למעשה, טיפולו של מחברנו בחומר הקשור למקרא בספר הישר. למעט המוקדש בו לספר שופטים אין בחיבורו כל זכר. עשייתו של ר' אברהם קאפ סערליש בשני פרקים אלה (מו-מז) של חיבורו היא עצמאית ומקורית, למרות שאיבתה העשירה ממקורות שונים. מגמתה ברורה למדי: ויתור על הבאת דברים שאפשר לקרוא אותם במקרא (ומכאן ההפניות המפורשות אליו; ראה שורות 172-173, 181-182, 193, 200) מתוך כוונה להביא במקומם, ממקורות אחרים, את אשר אינו כתוב במקרא אלא מוסיף עליו, מרחיבו ומעשירו. אמנם ניצניה של מגמה זו נראו במידת-מה גם קודם-לכן.⁹³ אך הם הגיעו לפיתוח מלא רק בפרקים מו-מז. ודומה, כי אין זה מקרה: חלקו האחרון של ספר הישר, העוסק באירועים שמיציאת מצרים ועד לימי השופטים, דל יותר במדרשים וצמוד יותר לכתוב במקרא מאשר חלקיו הקודמים. ר' אברהם בא לשנות מצב זה, למעשה, על-פי אותן ההנחיות — אם כי מוחרפות — שהינחו את בעל ספר הישר בדרכו עד כאן. ממקום השינוי ואילך העדיף מחברנו את הנאמנות לדרכו ולרוחו של מקורו על-פני הנאמנות לכתוב בו. כמחיצה בין החומר הקשור לספר הישר בצורה זו או אחרת לבין תוספות אחרות שאין להן קשר אליו, העמיד המחבר את פרק מח: 'כדי שידעו מניין בא הספר אשר אני מכנה אותו צמח דוד'.⁹⁴ זהו תרגום מעובד של קטעים נבחרים מתוך שתי ההקדמות של ספר הישר והוא בא לסכם לפני הקורא את סיפור מוצאו וגלגוליו על-פי המסופר שם. אך עיבוד זה, שיש בו גם מן התרגום הצמוד, גם מן הסיכום, הקיצור וההשמטה, מאלף ביותר בשל תוספת הידיעות ההיסטוריות המשובצות בו במכוון, רובן על סמך ספר שלשלת הקבלה לגדליה בן יחיא בן יוסף (וראה שורות 208-218).⁹⁵ התוספות חותרות למלא את חללי הידע האפשריים של הקורא המיועד בדבר ומנס, מקומם וסדרם של אירועים, וברורה בהן יפה המגמה הדידאקטית בתחום ההיסטוריה.

אם כי תם ונשלם בפרק מח כל הנוגע בחיבורו לספר הישר ולענייניו, לא תם ונשלם החיבור עצמו. שני פרקים נוספים בו. האחד, פרק מט, מספר 'איך המלכה הילני מן המדינה הקרויה האדיאביני ושני בניה, שם האחד מונבבו ושם האחר איזוטי התגיירו וגרמו טובה

⁹³ ראה, למשל, את השמטת הסיפור על הכנת הסעודה והגשתה לשלושת המלאכים (נספח, שורות 145-147). סיפור המובא בספר הישר (לה) בנוסח קרוב ביותר לכתוב בתורה.

⁹⁴ ראשיתו של הפרק אבדה עם דף קצו החסר. המשכו עד סופו מובא כנספח, שורות 204-237.

⁹⁵ המחבר רשם אמנם שלשלת גדולה (שורה 213), אך אין זו אלא טעות. בירור המפורט של מקורות התוספות למיניהן של המחבר הוא עניין לעבודה נפרדת.

רבה לישראל לפני שבית המקדש נחרב בעו"ה. וזה אותו מונכוז המלך הנזכר בגמרא' (דף קצה ע"א-י ע"א בחיבורנו). לא עלה בידי למצוא סיבה סבירה ומספקת לבחירת המחבר בסיפור זה דווקא כדי להביאו בחיבורו. אמנם אפשר, כי הסיפור עורר אצלו קשר אסוציאטיבי כלשהו בין גדולי אומות העולם וגיוורם לבין אירועי זמנו-שלו, אך אפשריות, כמובן, גם סיבות אחרות.

אין בעיה זו קיימת ביחס לפרק המסיים את החיבור: 'פרק נ איזט וויא דיא מעשה גיוועזין איזט פון גזירות תתנ"ו השם יתברך זאל כל ישראל בהיטן ווייטר ואר אלש צרות אונ' פיינ. אונ' זאל אונש בלד פירין אין א"י אריין. אמן. דען טושטו פינדן בדף ר"א' (פרק נ הוא כיצד היה מעשה גזירות תתנ"ו שהש"י ישמור הלאה על כל ישראל מכל צרות וסבל. ויוליכנו במהרה לארץ ישראל. אמן. אותו תמצא בדף ר"א).⁹⁶ כבר הצבעתי לעיל (עמ' 598) על האסוציאציות הענייניות והנפשיות שגרמו בוודאי לר' אברהם קאפ סערליש לצרף את סיפור גזירות תתנ"ו כפרק אחרון בתרגומו לספר הישר. וראוי לציין, כי אין פרק זה הרישום הראשון בידיש שהגיע לידינו על התרחשויות אלה.⁹⁷ מניסוח הדברים ומסגנונם ברור לחלוטין, כי המדובר גם כאן בתרגום מלשון הקודש — כפי שאפשר היה לצפות — אך אין זה תרגום רצוף של אף לא אחת מן הכרוניקות הידועות על אירועי תתנ"ו. אפשר, כי המחבר בנה כאן את דבריו באופן אקלקטי, על-ידי תרגום ממקורות אחדים, ואפשר גם, שתירגם מיצירה אחת שהיתה מונחת לפניו ואינה ידועה לנו. על כל פנים, ההתחקות אחר מקורותיו של סיפור גזירות תתנ"ו בספר צמח דוד שלפנינו ואחר דרכי עיבודם לרצף שוטף, עשיר ומרתק בידיש, היא עניין למחקר נפרד.

מגמות החיבור

התבטאויות המחבר בהקדמתו על הידע ההיסטורי שבכוח חיבורו להעניק — תוך הועדתו לנמענתו 'כדי שתדע כל מה שאירע לאבותינו מראשית בריאת העולם' (שורות 17-19) — התיקונים שהכניס בסדרם הכרונולוגי של האירועים ההיסטוריים המוצגים בתועלות הספר

⁹⁶ כך במפתח הפרקים שבראש הספר (ח ע"ב). ובראש הפרק עצמו (ר ע"ב). נאמר: 'דיור פרק טוט בישיידן וויא דא איזט גיוועזין דיא גרוישא גזירה פון תתנ"ו, הש"י זאל כל ישראל ווייטר בהיטן ואר אלי דאש ביון' (פרק זה מכאן כיצד היתה הגזירה הגדולה של תתנ"ו, שהש"י ישמור הלאה את כל ישראל מפני כל רע).

⁹⁷ ראה: I. Sonne, 'Nouvel examen des trois relations hébraïques sur les persécutions de 1096 suivi: d'un fragment de version judéo-allemande inédite de la première relation', *REJ* 1933, pp. 137-152; הנ"ל, 'לבקורת הטקסט של הספור על גזירת תתנ"ו לר' שלמה בר שמשון בצירוף קטע מספור זה ביהודית-אשכנזית', ספר היוכל לכבוד הרב ד"ר אברהם ווייס, ניו-יורק תשכ"ד, עמ' שצג-תה. תורתו לד"ר אברהם דוד שהביא מאמרים אלו לידיעתו.

המקורי,⁹⁸ דבריו המקשרים בין התרחשויות זמנו והתרחשויות העבר (שורות 244–245), העשרתו את סיפור גלגוליו של ספר הישר בפרטים היסטוריים רבים⁹⁹ וטיב התוספות שהביא בסוף חיבורו — כל אלה מורים בבירור על מגמותיו ההיסטוריוגרפיות של ר' אברהם קאפ סערליש.

ביטוי מובהק ביותר למגמות אלה טמון בעצם השינוי הראדיקאלי שהכניס המתרגם במבנהו של החיבור על-ידי חלוקתו לחמישים פרקים, בלי להתחשב כלל בחלוקת הספר המקורי לפרשיות או לספרים. למראית עין, חותרת החלוקה לפרקים להעמיד במרכז כל פרק רק עניין אחד או שניים.¹⁰⁰ אלא שפתיחת רובם המכריע של פרקי התרגום בציון התאריך של התרחשות המסופר ('בשנת כך וכך לבריאת עולם'¹⁰¹) דוחה אפשרות זו ומעידה, ללא כל ספק, על מגמתו של האיש להעניק לתרגומו אופי של כרוניקה. והעובדה, כי הוא מציין תאריכים של התרחשויות גם במקומות שבהם אין התאריך מופיע כלל בספר הישר עצמו, מצביעה על מקורה של חלוקתו בטכסט אחר או בטכסטים אחרים, אשר העמידו לפניו כרונולוגיה סדורה.

בתיארוך עצמו, כמו בתוספות המחבר למיניהן, אמנם ברורה שאיבתו המכרעת מספר שלשלת הקבלה ומספר יוחסין (שנדפס לעתים, כמו במהדורת קראקא שמ"א, עם חיבורים אחרים מסוגו, כגון 'יסוד עולם' או 'סדר עולם זוטא'), אך כבר בדיקה שטחית מלמדת, כי אין אלה מקורותיו הבלעדיים. רק בירור מפורט בתחום זה יעלה את מקורותיו הנוספים של ר' אברהם ויגלה את מעגל קריאתו בשטח ההיסטוריוגרפיה ואת מגמות בחירותיו הספציפיות לצורך תרגומו-חיבורו.

על רקע מגמותיו ההיסטוריוגרפיות הברורות של ר' אברהם קאפ סערליש, מקבלת יתר משמעות העובדה שהוא מכנה את חיבורו בשם 'ספר צמח דוד' דווקא.¹⁰² אף-על-פי שהוא

⁹⁸ ראה לעיל, עמ' 8–597 והערה 85.

⁹⁹ ראה לעיל, עמ' 600 והערה 95.

¹⁰⁰ ייתכן, כי יש בכיטול החלוקה לפרשיות של המקור גם משום ביטול ההזמנה המובלעת בו, לפחות

בחלקו המכריע, לקריאה שבועית והעמדת התרגום בתור ספר לקריאה עניינית שזמנה אינו קבוע.

¹⁰¹ רק חמישה פרקים (ח, לג, לד, לו, מא) מופיעים ללא תאריך. שלושה פרקים (יא, מג, מד) פותחים בציון

כללי: 'בעת ההיא' או 'צו דער זעלביגה צייט' ושלושה אחרים בתאריך 'פנימי' (זיהיה כאשר מכרו בני יעקב את

יוסף' בפרק כח; ובציון השנה לירידת מצרים בפרקים לט ו-מב), כפי שנהוג לרוב בספר הישר עצמו. שאר

הפרקים פותחים בתאריך לבריאת העולם: פרק כ — שנת ס' — ג — ק"ל; ד — שכ"ה; ה — תרכ"ב; ו —

תתק"ל; ז — תתקנ"ז; ט — א' תרנ"ו; י — א' תשנ"ח; יב — א' תתקצ"ו; יג — א' תתקצ"ח; יד — א'

תתקצ"ט; טו — ב' כ"ג; טז — ב' כ"ד; יז — ב' מ"ו; יח — ב' מ"ח; יט — ב' ע"ד; כ — ב' פ"ה; כא —

ב' פ"ח; כב — ב' ק"ח; כג — ב' קנ"ח; כד — ב' קפ"ה; כה — ב' ר"ה; כו — ב' ר"ז; כז — ב' רי"ו; כט

— ב' רי"ז; ל — ב' רכ"ח; לא — ב' רכ"ט; לב — ב' רל"ו; לה — ב' רל"ח; לו — ב' רנ"ה; לח — ב'

ש"ט; מ — ב' שס"ה; מה — ב' תמ"ח; מו — ב' תפ"ח; מז — ב' תפ"ט; מח — חסרה ההתחלה כי הדף

אבד (וראה על פרק זה לעיל, עמ' 600); מט — ג' תת"ג; נ — ד' תת"ו.

¹⁰² השווה לעיל, הערה 59.

מתרץ את בחירתו בשם זה בסיבות שונות (שורות 81–83, 83–85, 86–90) סביר ביותר להניח כי לקיומו של ספר צמח דוד, חיבורו ההיסטוריוגרפי של ר' דוד גאנז, היה חלק משמעותי בבחירה — ולו רק משום השותפות במגמות. אם כי חיבורו של ר' דוד גאנז, שנדפס לראשונה בפפד"מ שנ"ב, לא זכה למהדורה נוספת במשך מאה השנים הבאות,¹⁰³ אין ספק כי ר' אברהם הכירו ובוודאי ידע עליו היטב. על כך מעיד בבירור ציונו בקולופון חיבורו שלפנינו: 'תם ונשלם ספר זה נקרא צמח דוד חדש' (שורה 263, ההדגשה שלי — ח"ט).

לקביעת מידת תרומתו של ספר צמח דוד לר' דוד גאנז לספר צמח דוד לר' אברהם קאפ סערליש דרוש עיון מפורט נפרד. אך בדיקה ראשונה מעלה, כי אין הוא לו מקור מכריע ולא ממנו שאב חטיבות שלמות, כגון סיפור גזירות תתנ"ו. ודומה, כי יותר משימש לו מקור לשאיבה ממשית, הוא שימש לו מקור להשראה במגמותיו.¹⁰⁴

לר' אברהם קאפ סערליש היו אפוא מגמות דיאקטיות בתחום הקניית ידע על העבר מעבר לאלה שעשוי היה למצוא בספר הישר שאותו בא לתרגם. כדי לממש אותן הוא פנה למקורות היסטוריוגרפיים שונים בלשון הקודש ונעזר גם במקורות מדרש שעשויים היו לסייע לו בכך. ואף כי מגמות היסטוריוגרפיות-דיאקטיות אלה הוצאו אל הפועל בהיקף מוגבל מאוד, ברמה בסיסית ביותר וכפי שנפרץ אז — ללא הבחנה ברורה בין אגדה והיסטוריה — קבע מימושן הבל בעל משמעות רבה בין דרכו של בעל ספר צמח דוד שלפנינו ובין דרכו של מקורו, ספר הישר, המספר אף הוא על העבר.

מבחינת עצם הפנייה במגמות מסוג זה אל הקורא ביידיש יש במעשהו של ר' אברהם משום ראשוניות. עד זמנו לא הוגשו לקוראיה של לשון זו — מלבד תרגומים של ספר יוסיפון (ציריך שכ"ד), של ספר שבט יהודה (קראקא שנ"א) ושל ספר יון מצולה (אמשטרדם תכ"ו)¹⁰⁵ — חיבורים אחרים שמגמתם להפיץ ידע על העבר ובוודאי לא חיבורים שמגמה זו התפתחה בהם תוך כדי תרגומם ליידיש.

¹⁰³ ראה: ק"ב 4805,2; קאולי (לעיל, הערה 9), עמ' 147. המהדורה השנייה הופיעה, עם תוספת חלק שלישי מאת דוד שיף, בשם ספר צמח דוד החדש בפפד"מ ואמשטרדם בשנת תנ"ב. שש שנים לאחר-מכן ראה אור לראשונה תרגום אלמוני ליידיש של הספר (פפד"מ תנ"ח).

¹⁰⁴ לא ברור לי מדוע לא מצא ר' אברהם לנכון להזכיר במפורש בחיבורו את ספר צמח דוד לר' דוד גאנז, אם משום שהניח שהספר ידוע עד כדי כך שרק הזכרת שמו מספקת, או משום שסבר כי אינו ידוע כלל לנמעניו, ולכן מיותרת הזכרתו המפורשת.

¹⁰⁵ ראה על עניין זה ביקורת: 'בשרייבונג פון שבתי צבי' (לעיל, הערה 72), עמ' 116.

[ג]

אף כי שני המתרגמים של ספר הישר טורחים למען הקורא בידיש, וזאת — בטווח של פחות מעשור אחד, אפשר לראות כי בעיני כל אחד מהם יש תדמית אחרת של קורא זה, ראייה אחרת של צרכיו והערכה אחרת של יכולתו האינטלקטואלית. המגמות ההיסטוריוגרפיות, יחד עם היעדר תרגום לידיש למובאות בלשון הקודש והדילוגים על המובא מן המקרא תוך הפניה ישירה אליו, עשויים להצביע על תדמיתו המשכילה יותר של קוראו המיועד של ספר צמח דוד, בעוד הדגשת הסיפוריות, ה'רגיסטרים' הארוכים ומוסרי ההשכל המפורטים עשויים להצביע על רמתו הנמוכה יותר של קוראו המיועד של ספר תם וישר. הנחה זו מתחזקת מכוח השימוש, השולט בשכחותו, בפועל 'דער צילן' ('לְסֵפֶר') בספר האחרון, לעומת השימוש התדיר בפועל 'בישיידן' ('לבאר', 'לפרש', 'להסביר') בספר הראשון. זאת ועוד: דומה, כי מפגשם של שני המתרגמים בהבאת הסיפור על המלך שובך לענייני ספר יהושע מאבד ממשמעותו בשל ההבדל בין התוספות האחרות, שכל אחד מהם בחר להביא בחיבורו; האחד — עניינים היסטוריים הדומים בטיבם ובמהותם לנתון בספר שתורגם; ואילו האחר — סיפור על גלגול אדם בבהמה, שדבר אין לו עם ספר זה. מפנייתם של שני מתרגמים בני זמן אחד אל מקור אחד, ספר הישר, נולדו אפוא שני חיבורים שונים באופיים, במהותם ובמגמותיהם הספציפיות הן ממקורם המשותף הן זה מזה. החיבור האחד, ספר תם וישר לר' יעקב בן ירמיה משתלב, כאמור, במסורת הסיפורית הדרשנית בידיש ההולכת ומתפשטת בימיו, ואילו החיבור האחר, ספר צמח דוד לר' אברהם קאפ סערליש, משתלב במסורות ההיסטוריוגרפיות בלשון הקודש שקדמו לו והן מוצאות בחיבורו — תוך שהוא יונק מהן — ביטוי חלוצי ומקורי בידיש.

נספח

<השער>*

זה הספר נקרא צמח דוד

הערט צו איר ליבן מאנין אונ' ווייבר. דאש ביט אברהם ק"ס דער שרייבר: איר זאלט ניט זיין אויף מיך בידעכט. ווען איר ווערט גפינדן איין ווארט דו דא ניט שטיט רעכט: דען די אשכנזי שפראך איזט מיר אום ביקאנט. דר ווייל דו איך בין אויש פוילנר לנט: דרום טוט מיך לכף זכות דן זיין. אלזו ווערט איר זוכה זיין. צו קומן אין ירושלים הריין: אונ' זיך טון דרינגן דער מייאן. אונ' מיט משיח בן דוד זיך טון דר ורייאן: בלד אין אונזרה טאגין. טוט אלי דרויף אמן זאגין: אמן

נכתב בשנת תכ"ט לפרט כה אמר יי' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובת ישועתי לבוא וצדקתי להגלות לפ"ק

הקדמה של צמח דוד

[דף א ע"א] דאש איזט דיא הקדמה פון דיום ספר דו איך הב אים דען נאמין געבין צמח דוד אונ' ווארום דו איך עש טוא אלזו נענין

10 אני אברהם ק"ס איזט טייטש איך אברהם קאפ סערליש הב גיזעהין דאז דער עולם בעו"ה היצונד אין דיא דורות זיינן גאר דער גישלאגין אין דען ביטרין שוועהרין גלות אונ' מוזן גאר שטארק לויפין נוך דער מקה. דו זיא זאלין קענין מפרנס זיין אירה ווייבר אונ' אירה ליבה קינד בפרט אין אשכנז דו דיא פרנסה גאר שוועהר איזט. אונ' דו ניט איטליכר קאן ור שטין לשון הקודש. אלזו הב איך אברהם בן מהר"ר יוסף משה קאפ סערליש ז"ל ה"ה מפניטשב אשר דירתי איזט טייטש דו מיין וואוינונג איזט גיוועזין במדינת אוקריינא דאש ספר הישר הנקרא צמח דוד גשריבן פון לשון הקודש אויף טייטש 15 לכבוד המקום ב"ה. ולכבוד היקר כמ"ר אהרן בן החבר יעקב נייזיל ש"ן חתן הראש והקצין פ"ו כמ"ר יוסף קויא במדינות פפאלץ אונ' לכבוד זיין אשה היקרה והישרה מרת היפכא בת ר' יוסף קויא ת"י דער מיט דו זיא קאן דרינגן לייאנן צו ווישן אלש וואש דא גישעהין איזט צו אונזרה עלטרין פון אן פאנג דער בישעפינס דער וועלט אונ' אלי פרומה מאנין אונ' פרומה ווייבר דיא ווערדן זיך דר פרייאן. ווען זיא ווערדן טון אין דען ספר לייאן.¹ אונ' הער דוירך זאלן מיר זוכה זיין. מיט דען בויה דאש בית 20 המקדש אונ' מיט מלכינו משיחינו משיח בן דוד זיך טון אין ארץ ישראל צו דר מייאן. ולראות בבנין אריאל. כי יבוא לציון הגואל. בלד אין אונזרה טאגין. וועלין מיר אלי דרויף אמן זאגין. אמן וכן יהי רצון. אמן ואמן.

* תרגום לעברית: להלן. עמ' 613 ואילך.

¹ במקור: 'ספר טון לייאן'.

הקדמה של זה הצמח דוד

- 25 [דף א ע"ב] אלהיא וויל איך בשיידין וואש דיא נרץ אונ' תועלת אונ' דאש תכלית איזט פֿון דען ספר אונ' ווארום דו איך אין הב איין נאמין געבין צמח דוד זונשט ווער זיין רעכטיר נאמין ספר הישר אונ' דאש איזט גיטיילט אויף צעהין חלקים.
- 30 התועלת הראשון" איזט דו מן דרינן לייאנן טוט וויא אדם הראשון איז בישאפֿין ווארדן. אונ' דאש ענין פֿון דען מבול. אונ' וויא עש איזט צו גאנגין אין דען דור ההפֿלגה > !< אונ' דא הר דוירך קאן זיך דער מענש גידענקין דו ער זיך זאל בהעפֿטין אן הקב"ה ווען ער ווערט טון לייאנן דיא וואונדר אונט צייכֿן דו הקב"ה ור צייטן גיטאן הוט..
- התועלת השני" איזט וויא אברהם אבינו איז גיבוירן ווארן אונ' וויא ער זיך ביהעפֿט הוט אן הקב"ה אונ' אלש דו אים איזט צו הנדין גיקומן מיט דעם קויניג נמרוד אלזו ווערט ער זיך אויך ביהעפֿטין צו גאט אונ' ווישן דו הש"י ב"ה איזט גאט יחיד ומיוחד אונ' דו קיין גאט מער ור האנדין איזט זייטן ער גילויבט זייא זיין הייליגר נאמין..
- 35 התועלת השלישוי" איזט. דו דער דא טוט אין דיון ספר לייאנן וויא זיך אונורה עלטרין אין גאט ביהעפֿט הבין אונ' וויא זיא הבין גומל חסד גיוועזין מיט ארמי לייט אונ' דא הר דוירך הבין זיא דר ווארבין צו זעהין ויל גוטש אויף יענר וועלט דען דיזא וועלט איז ניאראט לויטר טוירהייט אלזו ווערט ער זיך אויך גידענקין צו דער ווארבין יעני וועלט אונ' צו ווערדן גיוענפֿט² מיט ראש גוט קייט צווישן אונזרי אבות [דף ב ע"א] אונ' אנדרי צריקים וצדקניות דיא דא זיינן אין דען גן עדן. אונ' צו ווערדן גישפייזט פון דער הייליקייט גאטש דא הר מיט דו ער אויך ויל גוטש טון ווערט צו ארמי לייט אונ' מיט גוטי לייט גומל חסד זיין..
- התועלת הרביעי" איזט, וויא עז איזט צו גאנגין אין סדום און וואז איר זינד איזט גיוועזין. אונ' איטליכר דער דאש לייאנן ווערט דא ווערט זיך גוויש בידענקין אונ' ווערט פֿון זיך אב טון אלי זיינה ביזה ווערג..
- 45 התועלת החמשי" איזט. איטליכר מענש דער דא אין דיון ספֿר ווערט טון לייאנן דיא פרייד אונ' וריליכקייט דו דא איזט גיוועזין צו אברהם אונ' צו זיינס זון יצחק צו טון דיא גיבאט גאטש דא ער צו אים גיזאגט הוט ער זאל אין אויף ברענגין צו ואר צו איין בראנט אופפֿיר. אלזו העט ער זיך בייא שפיל נעמין צו <טון> די מצות דיא דא זיין דיא גיבאט גאטש מיט וריליכקייט..
- 50 התועלת הששי" איזט. דו מן דרינן טוט לייאנן וויא יעקב אבינו מיט זיינה צעהין זין הבין ור ווישט דיא שטאט שכם אונ' וויא זיא זיך הבין מיט נייניג ואלק אירא קנעכט גישטעלט צו שטרייטין מיט דיא זיבן קויניגן פֿון אמורי אונ' הבין זיך ור זיכֿרט אויף דער הילף גאטש. דער מיט ווערט ער ווישן דו מן זיך זאל מבטיח זיין אן הש"י ב"ה אונ' אן קיינס מער דען ער איז דער רעכֿטר העלפֿיר דער דא העלפֿין קאן צו אלי מענשין דיא וואר ור זיכֿרונג הבין צו אים..
- 55 התועלת השביעי" איזט. וואש יוסף הצדיק איזט צו האנדין גיקומן וויא עש אים גאר איכיל איזט גיגאנגין אונ' וויא ער דער נרץ איזט קויניג גיווארדן אין מצרים דער מיט איטליכר [דף ב ע"ב] דער דא

² במקור: 'גידענפֿנט'.

טוט אין דען ספר לייאנן קאן ווישן אונ' גידענקין ווען עש אים שון גאר איבל גיט דא זאל ער זיין בטחון הבין צו הקב"ה דו ער אים צום לעשטין קאן רער קיגין ויל גוטש טון..

60 התועלת השמיני" איזט. דו מן דרינן טוט לייאנן וויש עש אישט צו משה רבינו גיגאנגין דו ער איזט קריניג גיוועזין אין כוש. אונ' איזט פֿון דאש קריניגרייך ואר טריבן גיווארדן אונ' איזט גיקומן נאך מדין אונ' איזט אלז דא ביא יתרו גיפֿאנגין גיזעצין צעהין יאר נאך גלייך וואל האט ער גילויבט צו גאט, דער דארך זאל זיך איין מענש גידענקין גאט צו לויבן עש זייא עש גיט אים וואל אוידר איבל. וויא דוד המלך אויך גיזאגט הוט אין תהילים קפיטל ג'ו באלהים אהלל דבר ביי' אהלל דבר איזט טייטש וויא דוא גאט טושט מיך שטראפֿין טוא איך אימאדאָר < דרך לויבין. טושטו צו מיר גוטש דאש איז ביי' מידת הרחמים אהלל טוא איך דרך לויבין אונ' זאג ברוך גילויבט בישטו גאט הטוב והמטיב דו דוא הושט צו מיר גיטאן ויל גוטש. איז עש דען אום גיווענט דו דוא טושט מיך שטראפֿין באלהים מיט דען 65 מדת הדין דו דוא מיר חלילה וואש ביו צו שיקשט. דא טו איך דרך עבין דרום לויבן אונ' זאג ברוך גילויבט בישטו גאט דיין האמת דו טושט ריכטין אלי דיא מענשין מיט לויטר גירעכטיקייט..

70 התועלת התשיעי" דו מן דרינן טוט לייאנן וויא מיר בעו"ה דאש קריניגרייך ור לארין הבין אונ' דיא גרוישא גזירה דו צו אונש ווידר וארין איזט בשנת תתנ"ו אונ' הש"י גלויבט זייא ער וואר לאשט אונש ניט דו אונש דיא אומות העולם [דף ג ע"א] זאלן ור דערבין. וויא דער פסוק אויך זאגט. הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל איזט טייטש ור וואר ער שלומט ניט נאך ער שלאפֿט ניט הקב"ה דער דא איזט דער היטר פֿון ישראל ער טוט זיא בהיטן ואר אלים ביזן אונ' טוט אונש העלפֿין אויש דער צרה. דרום איטליכר דער אין דיום ספֿר טוט לייאנן דער ווערט ווישן ווען ער שון אין דער גרעשטי צרה איז דא טוט אים הש"י ב"ה העלפֿין צו איטלכם מענשין דער נייארט זיך טוט אויף אים ור לאזן. וויא צו מיר 75 דען שרייבר אברהם בן מהר"ר יוסף משה קאפ סערליש ז"ל ה"ה מפניטשב דער אייך דאש בוך הוט טון שרייבין אויך גישעהין איזט דו איך ניט גינוג לויבן אונ' דנקין קאן צו הש"י ב"ה דו ער מיר ברחמיו ובחסדיו גיהאלפֿין אויש איין גרוישא צרה דו איטליכש מענש זאל דער ויר כהיט ווערדן. דען בשנת ת"ו בין איך גיוועזין אין דער גרוישא גזירה במדינות אוקריינא אונ' בעו"ה אן גיווארדן מיין ליב ווייב החסידה מיט מיינה ליבה קינדר אונ' איך בין איין גיפֿאנגניר גיוועזין אצל אומה שפֿילה דיא 80 טאטרין צווייא יאר אונ' כמה פעמים ור קיפֿט גיווארדן אונ' הש"י ב"ה ברחמיו ובחסדיו הוט מיך ניט ור לאזן אונ' מיר דרויש גיהאלפֿין דו איך מיר עש טוא רעכנן וואר איין רעכטי גאולה אונ' דרום הייש איך דאש ספר דרום צמח דוד דען עש איזט טייטש דאש ווארט פון צמח שפראצונג אונ' עש גיט קיין דור ניט איין וועק דו ניט עפיז איין טייל איז פֿון איינר שפראצין פֿון משיח בן דוד. אָך הייש איך עש דרום צמח דוד וויא וואל דאך דו ביליך ווער זיינן רעכטין נאמין צו היישין ספר הישר דען עש ווייזט 85 דען מענשין צו איינס רעכטין וועג. אונ' עש שטינן דאש מיינשט זאכֿין דרינן דיא דא קומן אויש דען ספר הישר אן ורק איך הב אים דרום דען שם געבין צמח דוד דען דא איך הב דאש ערשטי מוילט אויש גשריבן בעזרת ה' דאש בוך פֿון לשון הקודש [דף ג ע"ב] אויף טייטש ליאש חשוב היקר כמ"ר יאקב גייליך ש"י אונ' איינש לאשה החשובה היקרה מרת סערכיא ת"י בת הקצין פ"ו כהר"ר גומפיל נניזל ניר"ו איזט גראד גיוועזין בשנת תכ"ו ובשנת תכ"ח דא איז איין צמח איין שפראצונג < גיזעזין פֿון 90 דער גאולה ת"ל דו בשורות טובות זיין גיקומן דו איין נביא ור האנדין זייא ושמו מהור"ר נתן נירו אונ' פון דען גואל מלכינו משיחנו שבתי צבי יר"ה ותתנשא מלכותו דו מיר ור האפֿין דו הנביא נביא אמת איז. והגואל יר"ה הוא הגואל אמתי זייא דו אונש בלד ווערט גיהאלפֿין ווערדן דו מיר אויש דער צרה דען שווערין גלות ווערדן דר לויזט ווערדן. אלזו איזט מיר וואר קומן כמה פעמים דו איך זאל דען ספר

95 איין שם געבין צמח דוד. אונ' דרום הייש איך דאש ספר אזו מיט זיינס נאמין צמח דוד. דרום ליבן רבותי איטליכר דער אין דיור הקדמה טוט לייאנן אונ' אין דיון צמח דוד דער זאל זיך איין ביא שפיל פֿון מיר שפיל > ! ומשופל נעמין ווען ער אין איין צרה איז גאט ולייצין אן צו רופֿין אונ' זיין בטחון צו הקב"ה הבין דא ווערט אים בעזרת האל גיהאלפֿין גלייך אז צו מיר גישעהין איזט דז איך בין קומן מצרה גדולה לרווחה. השם יתברך זאל ווייטר העלפֿין צו כל ישראל אונ'³ בישערמין מכל צרה וצוקה אמן.

100 התועלת העשירי איזט פֿון דיון ספר. דז מן דרינן לייאנן טוט וויא עש איזט מיט אונזרה עלטריין גאנגין אין מצרים אונ' וויא הש"י ב"ה זיא אויש דער ליוזט הוט. דער דוירך קאנן מיר ת"ל דער קענן דז מיר זולן אונזר בטחון הבין צו הש"י ב"ה דז ער אונש אויך דער ליוזין ווערט אויש דען שווערין ביטריין גלות. וויא וואל דאך דז עש טוט זיך לאנג זוימן נאך גלייך וואל זאלן מיר האפֿין אונ' אונזרי בטחון הבין דרויף וויא דוד המלך הוט [דף ד ע"א] גיזאגט אין תהילים קפיטל דז > ! < קוה אל יי' איזט טייטש ור האף צו גאט דז ער אונש אויש דען גלות מיט זיינר הילף דר ליוזין ווערט. וויא וואל דאך דז מיר אלי יאר דרויף ור האפֿין אונ' עש גשיכֿט ניט. דא וואלט דער מענש חלילה ור צייבלין אין דער גאולה. ניין. חזק ואמץ לבך וקה אל יי' איזט טייטש טוא שטערקין אונ' קרעפֿטיגן דיין הערץ אונ' ור האף צו גאט דען אלמכֿטיגן דער אלש אין זיינר מכֿט הוט דז עש ווערט בלד גישעהין.

110 היר מיט הוט מיין הקדמה איין ענד. דז אונש הש"י בלד דען גואל זענד. וויא מיר עש טונן הערין. אלזו זאל עש בלד אוי"ה גישעהן דז אונזר גלות זאל ניט לענגיר גיווערין. דא וועלין מיר זיך אלי ורייאן. אונ' צו ירושלים וועלין מיר זיך מיט דען בנין בית המקדש טון דער מאייאן. דא וועלין מיר לושטיג זיין. גרויש אונ' קליין. כל ישראל גימיון. בלד אין אונזרה טאגין. טוט אלי אמן דרויף זאגין. אמן וכן יהי רצון אמן ואמן.

115 אלהיא וויל איך בשרייבין דיא סימנים פון איטלכן פרק דז מן זאל קענן גפֿינדן אויף וועלכֿין דף דז דער פרק שטיט אונ' פֿון וואש דז דער פרק טוט ריידן דער מיט דז מן זול עש קענן לייכטליך גפֿינדן דא ווערט מיך טון קיינר פֿלזוכין. דער ווייל דז ער קיין מיא ניט ווערט הבין צו זוכֿין.

120 [דף ג ע"א] אין דער זעלביגה צייט הבין דיא לייט אן גיהויבן צו טון ויל ביז. אונ' [דף ג ע"ב] הבין ויידר שפעניגט אן גאט. דער זיא בישאפֿין הוט. דא מכֿט גאט דז דער נְהָר גִּיחוֹן וּבְרֵאשִׁית דְּרִיט טייל פֿון דער וועלט. [אזו שרייבין זיא אויך אין איר ספר זכרונות. אין דען אן ואנג דז ער שרייבט דער שרייבר קאָסיסוס דז אין דיא טעגין אנוש. דער דא איזט ווא <...> גיווארין בשנת רלה ליצירה דא וואר אויף גין דאש ים דז דא היישט איקצירינצי דאש איז דאש ים אוקענוס אונ' הוט ור וליצט דען דריט טייל פון דער וועלט. אונ' אלזו איז גישעהן אין דיא טעגין קינן אונ' אלזו שרייבין רבינו ז"ל. דז דאש איזט דיא כוונה פון דען פסוק דז דא שטיט הקוֹרָא לְמִי הֵנָּם וְשִׁפְכֶם קִיגֵן דיא צווייא מאלט דז דאש ים איז אויף גאנגין אונ' הוט ור וליצט דען שלישי פון דר וועלט].⁴ נאך גלייך וואל וואלטין זיך דיא לייט ניט דראן קערין.

³ במקור: 'אונ' אונ'.

⁴ השווה לקטע זה: ספר יוחסין, קראקא שמ"א ב ע"ו. ראה גם פירוש רש"י לעמוס ה, ח ומדרש בראשית רבה ה, ו.

פרק ד דיור פרק בישייד. ווער דער ערשטער קויניג איזט גיוועזין אין דער וועלט אויף דער ערדין.

- בשנת שכ"ה לב"ע איזט טייטש אין דעם יאר דו מן גיצילט הוט דרייא הונדירט וינף אונ' צוונציג פון
 אן ואנג דער בישעפֿינו דר וועלט אונ' ער וואר לעבין דער אנוש [דף ד² ע"א] ניינציג יאר. דא וואר צו
 אים גיבורין איין זון אונ' ער רופיט זיין נאמין קִינן. אונ' ער וואר דר קינן אלט וירסיג יאר. אונ' ער וואר
 130 גר זער ווייז קלוג מֶכְטָג זער אונ' זער. אונ' ער וואר מיט זיינר קלוגהייט קויניגן איבר דיא לייט. אונט
 חיות אונ' רוחות ושדים. אונ' ער וואר ווישן דיור קינן דוירך זיינר קלוגהייט דו גאט דער הער ווערט
 ברענגין דאש מבוּל אין דען לעשטיגן נאך זיינע טאגין. דא וואר דיור קינן אויף שרייבן וואש צו דער
 זעלבגי צייט גישעהין ווערדן. אונ' וואר עש אויז גראבין דיא שריפֿט אויף איין גרוישן שטיין אונ' וואר
 עש ואר ווארין אין זיינר ביהעלטניש צו איינר גידעכטניש. אונ' דיור קינן וואר קויניגן פון איינר עק
 וועלט <...> דו אנדרי. [אונ' דאש וואר דער ערשטער קוינג דער אויף דער ערדן אין דיור וועלט
 135 גיקויניגט הוט פון איין עק וועלט ביז צו דער אנדרי. אונ' אלזו גפֿינד מן עש גשריבן אין דען ספר דו
 דא היישט ספר יוחסין דו דער קויניג אלכסנדרוס מוקֶרן דער הוט גפֿינדן אין איינר אינזיל מאי הים
 מאכטיגה גרוישי לייט. דיא דא גאר משונה ווארדן מיט אירר גריש אונט גישטאלט אונ' זיא הכין צו
 אים גיואגט דו אין דיור אינזיל איזט ביגראבין דער ערשטער קויניג דער דא אין דר וועלט אויף ערדן
 גיקויניגט הוט. אונ' זיין נאמן וואר קינן.]⁵ אונ' דער קויניג קינן וואר מאכִין דו דיא לייט ווידר פֿרום
 140 ווערן אונ' ווארדן ווידר גאט דינן מיט גאנצין הערצין אונ' ווארדין אלי דיא עבודה זרות אב טון פון
 זיך אונ' ווארדן דינן צו גאט אליין.

- [דף לב ע"ב] דא עש וואר אן דען טאג דען דריטן דו זיך אברהם הוט מל גיוועזין. דא גינג ער אונ' וואר
 זיך זעצין אין דער זונן דיא וואר ווארים שיינן. דא וואר זיך גאט ווידר צו אין ביוויזין אונ' ווארד אין
 145 מבקר חולה זיין דר נוך וואר ער שיקן ררייא מלאכים אין גישטאלט אז ווען זיא געשט ווערדן דיא
 קאמן בייא אברהם אונ' ווארדן גאשט בייא אים אונ' טעטין גלייך אז וויא זיא מיט אים גיגעשין
 העטין. וויא זיא הכין ור לענט צו עשין דא ווארד זיא אברהם בענשין. אונ' איינר פון זיא שפראך צו
 אברהם אלהיא וויל איך דיר מבושר! < הבשורה טובה זיין דו איבר איין יאר דא וויל איך ווידר בייא
 דיר זיין איך דיור צייט אז היצונדרט אלזו וו...> שרה הכין איין זון.⁶ דער נאך גינגן דיא דרייא מלאכים
 150 איר וועג וואו זיא זיינן ווארדן איין הין גשיקט. אונ' אין דיא טעגין דיא זעלביגי דא ווארדן דיא מאנין
 פון סודם ועמורה אונ' אלי אירה וינף שט <עט> גאר ביז אונ' ווארדן זינדיגן צו גאט אונ' ווארן גאט
 דער צערגין מיט אליר לייא אום ווערדיקייט אונ' הוררייא.

א

- [דף נ ע"א] אונ' זיא וואר גאר היפש דיא רבקה פון גישטאלט. אונ' זיא וואר דאש מאלט אלט נייארט
 אז צעהין יאר. אונ' זיא ווארדן מֶכִין איין גרוישה סעודה. דער בתואל ושחור ולבן דיא ברירד פון רבקה
 155 אונ' זיא ווארדן וויליך איין גאנצי נכט מיט דען אליעזר אונ' מיט זיינע מאנין.

⁵ השווה לקטע זה: ספר יוחסין, קראקא שמ"א, ב ע"ב, המביא דבריו מספר יוסיפון, ספר שני, פרק יא.
⁶ כאן הושמט כל הקטע העוסק בסעודה, השווה: ספר הישר לה ע"א—לה ע"ב.

ב

[דף מו ע"א] דא ווארדן גינעהן צו דער זעלביגה צייט דיא מלאכים דיא דא היישן מלאכי רחמים ואר
גאט אונ' שפראכין אנה יי' מלך רחום וחנון דוא בישט דער כארמיג איבר דר גאנצי וועלט אונ' דו
בישט דר גאט דר דא אל דינג בישאפין הוט אויף דען הימל אונ' אויף דר ערדין אלזו ביטן מיר געב
דאך כופר ופדיין אן שטאט דיינן קנעכט יצחק. אונ' טוא דיך דר כארמין איבר דיינן קנעכט אברהם דיא
דא זיינן אלי בידי בירייט צו טון הייט דיינן ריד דו דוא צו זיא גירעט הושט. זיך גאט אונזר הער אונט
בישעפיר וויא דיינן קנעכט יצחק ליגט גיבונדין אויף דאש מזכב גלייך אז איין כהמה אונ' דרום לאז
[דף מו ע"ב] זיך דר היצין דיינן דר בארימקייט אונ' זייא דיך איבר אין דר ברמין.

ג

[דף פז ע"ב] מיין זון יוסף איך הב גיהורט דיינן וויינן אונ' שרייאן. אויך הב איך גיזעהן דיינן טרעהרין.
איך ווייש וואל מיין ליבר זון דו דו גירעכט בישט אונ' עש איז מיר זער לייד פון דיינט וועגין. אביר
מיין ליבר זון האף צו הש"י אונ' זייא <...> ווארטין זיין הילף. אונ' וארכט דיך ניקש דען גאט איזט מיט
דיר אונ' ער ווערט דיך בישערמין פון אליס כיון. אונ' דרום שטיא אויף מיין ליבר זון אונ' גיא דוא מיט
דיינס הערין נאך מצרים. דוא זאלשט דיך ניט וארכטין דען גאט איז מיט דיר.

ד

[דף ע] אונ' דער מלך וואר זיצן על כסא מלכותו אונ' דאש גים גאלד אונ' דיא גאר פונקיל דיא ווארדן
לייכטיין אין דער קרוין אז דער קוינג אן הוט. אונ' ער וואר זיך ור וואונדריין יוסף אום ווילן דער
שונהייט דעם קוינגש. אונ' דער שטול דו דער קוינג דרויף גיזעצין איזט דער הוט גיהאט זיכנציג
שטאפלין.

<סוף פרק מה>

[דף קפד ע"ב] דאש פפערד מיט זיינס רייטיר הוט ער גיווארפין אין דאש מער וויא דא שטיט גשריבן
אין דער תורה אין ספר שמות אין פרשת בשלח [דף קפה ע"א] דער נוך ווארדן דיא קינדר ישראל פון
דען ים סוף ציהן פון איינס אורט צו דען אנדריין ביז דא זיא זיינין גיקומן אין דאש לנד כנען דו גאט
הוט גישווארין צו אונזר עלטריין. הקב"ה זאל אונש אויך לאזין זוכה זיין בלד ווידר הרין צו פֿורין
דארך זיינס גזאלכט משיח בן דוד בלד אין אונזרין טאגין. וועלין מיר דרויף אמן זאגין.

פרק מו דער פרק טוט בישיידין וויא משה ואהרן גישטארבין זיין אונ' יהושע < ! > דער משרת פון
משה רבינו דער הוט טון פירין דיא קינדר ישראל אין דאש לנד כנען.

בשנת כ"א תפ"ח לב"ע איזט טייטש אין דען יאר דו מן גיצילט הוט צווייא טויזנט ויר הונדרט אכט
אונ' אכציג פון אן וואג דער בישעפֿנים דר וועלט דא וואר דיא ריד פון גאט צו משה ואהרן דאז זיא
זאלין שטערבין אין דער מדבר אונ' דו זיא זאלין ניט קומן אין דש הייליגי לנד דו דא היישט ארץ

185 ישראל. אום ווילן דיא זינד דו זיא הבין גזינדיגט בייא דען וואשיר דו דא הוט גיהיישן מי מריבה וויא דא שטיט גשריבן אין דער תורה אין ספר במדבר אין פרשת חקת. אונ' אלזו איזט עש צו גאנגין דו דר דוירך משה ואהרן גזינדיגט הבין. דען עש זיינן גיוועזין צו ישראל אין דער מדבר דרייא ארלייא. פון וועגן דען זכות מרים איזט גיוועזין דער ברונין מיט וואשיר דער איזט גיגאנגין נאך ישראל אין דער מדבר דו זיא הבין אימדאר וואשיר גיהט צו טרינקן. אונ' פון וועגין דען זכות אהרן זיינן גיוועזין אום ישראל הרום אין דער מדבר זיבן ענגים [דף קפה ע"ב] אונ' פון וועגין זכות משה רבינו איזט ווארדן גיגעבן דער מן אין דער מדבר גאנצי וירסיג יאר...

190 [דף קפת ע"א] ... נוא וויא עש איזט גיקומן דען ערשטין טאג פון ראש חודש אב דא זאגט גאט צו משה דו ער זאל וירן זיין ברודר אהרן אויף דען בערג דער דא היישט הור ההר אונ' ער וואר שטערכין אלדא אהרן אום ווילן דער זינד דו זיא הבין ניט גירעט צו דעם ועלזין אונ' הבין אים גישלאגין אונ' ער וואר אלדא ביגראבין גיווארין אהרן אויף דעם הר > ! < ההר אונ' זיא ווארדן אום אין וויינן דאז גאנצי הויז גזינד ישראל וויא דא שטיט גשריבן אין דער תורה אין ספר במדבר.

195 [דף קצב ע"א] פרק מז דער פרק טוט כישידן וואש צו יהושע איזט צו האנדין גיקומן מיט דעם קרינג שובך פון דען לאנד ארמוניא נאך דעם דו ער ביצוואונגן הוט דיא איין אונ' דרייסיג מלכים דיא דא גיוואוינט הבין אין ארץ ישראל.

200 בשנת ב"א תפ"ט לבע"ד דאש איזט טייטש אין דען יאר דו מן גיצילט הוט צווייא טויזנט ויר הונדרט ניין אונ' אכציג פון אן פֿאנג דער בישעפֿניס דר וועלט נאך דעם דו משה רבינו גישטארבין איזט דא הוט יהושע גפֿירט דיא קינדן [דף קצב ע"ב] ישראל אין ארץ ישראל הריין. אונ' הוט ביצוואונגן דיא איין אונ' דרייסיג מלכים אונ' דאש לנד גיטיילט צו ישראל וויא מן גפֿינט גשריבן אין ספר יהושע > ! <. נוא וויא עש וואר נוך דעם דו יהושע הוט ביצוואונגן גאנץ ארץ ישראל אונ' הוט דר שלאגין דיא איין אונ' דרייסיג מלכים. אלזו הוט עש זיך צו גיטראגין דו איין מלך פֿון זיא דער הוט איין זון גיהאט. דער איזט קויניג גיוועזין אין ארמוניה הקטנה אונ' זיין נאמין איזט גיוועזין שובך.⁷

<פרק מח>⁸

205 [דף קצו ע"א] אונ' הש"י ב"ה דער גיב צו דען אלטן מאן לייט זעליקייט אונט גינאד אין דיון הגמון זיין אויגן. אונ' ער נאם דיון הגמון דיון אלטין מאן אונ' פֿירט אין אויש דאז הויז בכבוד גדול מיט אלה זיינה ספרים דיא ער בייא זיך הוט גיהט. אונ' וואר דען אלטין מאן מיט זיינה ספרים פֿירן פון איינם לאנד צו דען אנדרין אונ' פון איינר שטאט צו דער אנדרי ביז דו ער איזט גיקומן מיט אים אין איטלייא. אין דער הויך גיליבטיא שטאט דיא דא הוט גיהיישן אישביליא דען צו דער זעלביגה צייט ווארדן ויל יהודים גיוועזין אין דאש לנד דיא דא זיינן נאך ור טריבן גיווארדין איין הין נאך צו דער זעלביגה צייט

210 דא דער נבוכד נצר הוט בעו"ה ואר שטערט אונ' ואר ווישט דאש ערשטי בית המקדש דש שלמה

⁷ הסיפור נמשך עד דף קצה ע"ב. אך סיומו חסר משום שדף קצו אכד. זה מצוי גם בספר תם וישר קצח ע"א-קצט ע"ב, בנוסח קצר יותר.

⁸ ראה לעיל, הערה 94.

המלך ע"ה נאך הוט גיהט גיבויאט. דא זעלביגי איזט גישעהין אין דעם יאר דו מן גיצילט הוט דרייא טויזנט דרייא הונדרט אכט אונ' דרייסיג דא זיין ויל יהודים איין הין ור טריבן גיווארדן וויא דא אויך זאגט [דף קצד ע"ב] דער בעל שלשלת גדולה דו דער קויניג דער דא הוט גיהיישיין מיט ויינס נאמן שפירי מלך ספרד דער הוט צו דער זעלביגה צייט דאש מיינשט יהודים ואר טריבן אין ספרד הריין אונ' דאש הוט דער נביא גימיינט דו ער הוט גזאנט וגלות ירושלים אשר בספרד אונ' דאש מיינשטי לייט 215 דיא דא זיין גיוועזן צו דער זעלביגי צייט די זיינן גיגאנגין ווארינן נאך דער שטאט דיא דא היישט היצונד טול טילא. דו איר נאמן איזט דר ואר גיוועזין פירזילו נייארט דיא יהודים הבין איר איין נאמן <גיגעבין> טולטולא דר ווייל דו זיא זיין מטולטל גיווארדן אויש אירם לנד הריוז. אונ' דער הגמן דא ער דען אלטין מאן איין היים הוט גיבראכט דא הוט ער גיזעהין דו ער איין גרוישיר חכם איז דא הוט ער אין גאר חשוב גיהאלטין. אונ' הוט דען אלטין מאן לאזן איין היפש הויו בוואן אין דער שטאט 220 שביליא אונ' אלדא אין דען הויו איזט דיור אלט מאן גיזעצן אונ' הוט גילערנט טאג אונ' נכט ביז דו ער גישטארבין איזט. אונ' אי ער גישטארבין איזט דא הוט ער ויל ספרים גשיקט צו די חכמים ותלמידי חכמים דיא הבין גיוואוינט אין איטיליא. אלזו הוט ער זיא דיוש ספר הישר דו איך עש הייש צמח דוד אויך מיט גשיקט דר ווארטין דו אלי דיא דער נוך ווערדן קומן אונ' ווערדן דרינן לייאנן צו זעהין דיא וואונדיר אונט צייכן פון הש"י ב"ה אונ' דו ער אויש דר ויילט הוט אן זיין ואלק ישראל אונ' דו קיין 225 אנדריי גאט ניט מער ואר הנדין איזט אין דער וועלט ציידען הש"י ב"ה אונ' דו ער טוט איטליכס העלפין דר זך ור זיכרט ארף אים אונ' דער דא זיין בטחון הוט אן אים [דף קצה ע"א] גילרבת איזט זיין הייליגר נאמן אימר אונט איכיג. נוא וויא דיצ גרוישא גזירות זיין אין ספרד גיוועזין אונ' דו ויל יהודים זיינן ווארדן ור טריבן אונ' זיינן גיקומן אין ארץ אשכנז אונ' אין ארץ פולין אונ' אין אנדריי לענדיר דא הוט איינר גיהיישיין יוסף בן המעולה גדול בישראל שמואל הקטן ז"ל ה"ה אויש דער הויכא גילויבטי 230 שטאט דו דרינן גיוואוינט הבין ויל תלמידי חכמים דיא דא הוט גיהיישיין פאסיעא >!⁹ אלזו הוט ער דיוש ספר הישר דש איך הייש צמח דוד גיפונדין בייא איינס מאן אונ' ער הוט גיהיישיין כהר"ר משה חסן נירו איז גיוועזין איין חסיד אונ' איין גרוישר חשוב דא הוט ער אין גיבעטין ער זאל עש לאזן אין דער דרוק קומן <דר ווארטין> עש זאל קומן בכל גלילות ישראל אונ' דאו זעלביגה <הויו> דו דער אלט מאן דרינן גיוואוינט הוט שטיט נאך צו שביליא ביז אויף דען הייטיגין טג. אונ' דיור אלט מאן 235 הוט אויף גשריבן אלש דו דא גישעהין ווערט צו דיא מלכי אומות העולם ביז דו מלכנו משיחנו קומן ווערט במהרה בימינו אמן.

<סוף פרק נו — סיפור גזירות תתנ"ו>

אביר הש"י ב"ה ווערט עש ניט טון פאר געסין. אונ' דאש אונשולדיגי בלוט דו דא איזט ווארדן צו דיור צייט אונטר ישראל ואר גאסין. אונ' היצונד אין פוילן און אויף דער אוקריינא בענותינא הרבים בשנת תיו זיין [דף רה ע"ב] ובשנת תיו חית לפ"ק. זיינן ויל יהודים בעו"ה נהרג גיווארדן על קדושת השם אז 240 וויא אין דער גזירה תתנ"ו בעו"ה דו קיין צאל ניט איז. אונ' אין איין טייל אוירטן איז עז נאך ערגיר צו גאנגין אז אין גזירות תתנ"ו דען זכות פון דיא הייליגי קדושים דיא דא זיינן ווארדן דער שלאגין על קדושת השם אונ' דיא דא זיינן ווארדן אין דיא וואשיר ור זונקן אונ' דיא דא זיין גיווארדן לעבדיג ואר

⁹ 'פאסיעא' — המתרגם לא הבחין בין שם העיר פאס והברכה יע"א !

ברענט אונ' גיבראטיץ. אונ' דיא דא זיינן בעו"ה ניט צו קבורה גיקומן אין גזירות תתנ"ו אונ' אין גזירות ת"ו אונ' ת"ח. אונ' דיא דא ביו אל הער ביז אויף דען הייטיגן טאג טונן אום קומן על קדושת השם.¹⁰ אונ' איין טייל קדושים הכין בעו"ה טון דיא הינט עסין. דא זאל גאט ניט אום גיראכין לאזן אונ' ווערט עש ניט ור געסין. אונ' דען זכות פון דיא קדושים צדיקים וחסידים צדיקות וחסידות זאל אונש הש"י ב"ה לאזן גניסן. אונ' אויף אדום זיין צארין טאן ואר גיסן. דר מיט הוט מיין צמח דוד איין ענד. דו ער אונש דען גואל צדק באלד זענד. בלד אין אונזון טאגין. ווערדן מיר דרויף אמן זאגין.

[דף רו ע"א]

250 אין שבח והודיה לא
בסימתי זה הצמח דוד בעזרת הא
רשם בכתב דת יקותיא
השם יזכה אותי לכתוב ספרים הרבה בישראל
למרום ונשא שוכן עדי עד ישלח לנו ב"ב הפודה והגורא
קבץ יקבץ שה פזורה נרחה ישראל
255 סומך וזוקף סוכות! > דוד הנופלת הנקרא אריא

נאום הסופר איש עפר ואפר אברהם בן מהר"ר יוסף משה ק"ס זלה"ה מפינטשב אשר דירתו היתה במדינת אוקריינא בק"ק טיסמניצה היושבת על נהר ניפרו ונענטרא. מלמד לע"ע אצל ראש הקצין פרנס ומנהיג המדינה קליווא מהר"ר גומפיל וויזל ניר"ו

260 תם ונשלם זה הספר הנקרא צמח דוד חדש היום יו' בערב שבת קודש קד > !< ימים לחודש אלול שנת תכ"ט לפרט ולסדר ושב יי' אלהיך את שבוֹתֶךָ ורחמך לפ"ק

<השער>

זה הספר נקרא צמח דוד

הקשיבו אתם אנשים ונשים יקרים. זאת מבקש אברהם ק"ס הסופר. שלא תהיו חושדים בי. כאשר תמצאו תיבה שאינה כתובה כראוי. כי לשון אשכנזי אינו מוכר לי. מכיוון שאני מארץ פולנית. על כן דונו אותי לכף זכות. וכך תזכו לבוא לירושלים. ולגיל בתוכה. ולשמוח במשיח בן דוד במהרה בימינו. ואמרו כולכם אמן. נכתב בשנת תכ"ט לפרט כה אמר יי' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות לפ"ק

¹⁰ המחבר לא סיים את המשפט שהתחיל בשורה 242.

הקדמה של צמח דוד

זאת ההקדמה של ספר זה שכיניתיו בשם צמח דוד ומדוע אני מכנה אותו כך.

אני אברהם ק"ס, כלומר, אני אברהם קאפ סערליש ראיתי שהציבור בעו"ה עתה בדורות הללו הם מדוכאים מאוד בגלות המר הקשה הזה וצריכים לרדוף אחרי המחיה כדי שיוכלו לפרנס את נשיהם ואת ילדיהם היקרים בפרט באשכנז שהפרנסה קשה ביותר. ושלא כל אחד יכול להבין לשון הקודש. על כן אני אברהם בן מהר"ד יוסף משה קאפ סערליש ז"ל ה"ה מפינטשב אשר דירתי פירושו הדירה שלי היתה במדינות אוקראינה העתקתי את ספר הישר הנקרא צמח דוד מלשון הקודש ליירוש לכבוד המקום ב"ה ולכבוד היקר כמ"ר אהרן בן החבר יעקב וויזיל ש"ן חתן הראש והקצין פ"ו כמ"ר יוסף קויא בקדינות פפאלץ ולכבוד אשתו היקרה והישרה מרת היפכא בת ר' יוסף קויא ת"י שתוכל לקרוא בו כדי לדעת כל מה שאירע לאבותינו מראשית בריאת העולם. וכל האנשים ההגונים והנשים ההגונות ישמחו כאשר יקראו בספר הזה ועל-ידי זה נזכה לשמוח בארץ ישראל בבניין בית המקדש ובמלכנו משיחנו משיח בן דוד. ולראות בבניין אריאל. כי יבוא לציון גואל. במהרה בימינו. ונאמר כולנו על כך אמן. אמן וכן יהי רצון. אמן ואמן.

הקדמה של זה הצמח דוד

כאן ארצה להסביר מה השימוש והתועלת והתכלית של הספר הזה ומדוע כיניתיו אותו בשם צמח דוד אחרת היה שמו הנכון ספר הישר וזה מחולק לעשרה חלקים.

התועלת הראשונה היא שקוראים בספר הזה איך נברא אדם הראשון ואת עניין המבול ואיך אירעו הדברים בדור ההפלגה < ! > ועל-ידי זה יוכל האדם לזכור שעליו להתדבק בקב"ה כאשר יקרא על המופתים והאותות שעשה הקב"ה לפנים.

התועלת השנייה היא איך אברהם אבינו נולד ואיך הוא דבק בקב"ה וכל מה שקרה לו עם המלך נמרוד וכך גם הוא < הקורא > ידבק ביי' וידע כי הש"י ב"ה הוא אל יחיד ומיוחד ואין עוד אלוהים מלבדו ברוך יהי שמו הקדוש.

התועלת השלישית היא שמי שקורא בספר זה כיצד אבותינו דבקו ביי' ואיך גמלו חסד לעניים ושעל-ידי כך זכו לראות רוב טוב בעולם הבא, שהרי העולם הזה אינו אלא הבל גמור, אזי גם הוא < הקורא > ישאף לזכות בעולם הבא ולהתברך מן הטובה במחיצת אבותינו ועוד צדיקים וצדקניות היושבים בגן העדן. ולהזיזן מקדושת ה' על-ידי כך שגם הוא < הקורא > יעשה טוב רב לעניים ויגמול חסד לאנשים טובים.

התועלת הרביעית היא, איך התרחשו הדברים בסדום ומה היתה חטאתם. וכל מי שיקרא זאת בוודאי ירהר בכך ויסיר מעליו כל מעשיו הרעים.

התועלת החמישית היא שכל אדם אשר יקרא בספר הזה על החדווה והשמחה שהיו לאברהם ולבנו יצחק בעשותם את פקודת יי' אשר אמר לו שיעלה אותו לפניו לעולה, יוכל לקחת דוגמה ולקיים את המצוות, שהן פקודות ה', בשמחה.

התועלת השישית היא שקוראים כאן איך יעקב אבינו עם עשרת בניו החריכו את העיר שכם ואיך בעם מעט מעבדיהם יצאו להילחם בשבעת מלכי האמורי ובטחו בעזרת ה'. בכך ידע < הקורא > שיש לבטוח בש"י ב"ה ולא באיש מלבדו כי הוא העוזר האמיתי אשר יוכל לעזור לכל אדם אשר יש לו ביטחון בו.

התועלת השביעית היא מה שאירע ליוסף הצדיק כיצד היה מצברו רע וכיצד נעשה אחר-כך מלך במצרים כך שכל הקורא בספר הזה יוכל לדעת ולזכור אף כאשר רע לו מאוד שיהיה לו ביטחון בקב"ה אשר לבסוף יוכל לעומת זאת, לעשות עמו טובה רבה.

התועלת השמינית היא שקוראים כאן על אשר אירע למשה רבינו כאשר היה מלך בכוש וגורש מן המלכות ובא למדין וישב שבוי אצל יתרו עשר שנים ובכל זאת הילל את ה'. מכאן ילמד האדם שעליו להלל את ה' הן כשטוב לו הן כשרע לו. כפי שאמר גם דוד המלך בתהלים פרק נו באלהים אהלל דבר ביי' אהלל דבר פירושו בכל דרך שאתה ה' גומל לי תמיד אני מהללך. אם אתה עושה עמי טובה, כלומר ביי' — מידת הרחמים — אהלל — אני מהלל אותך ואומר ברוך ברוך אתה יי' הטוב והמטיב אשר עשית עמי טוב רב. ואם זה להיפך ואתה מענישני, כלומר באלוהים, במידת הדין ואתה חלילה שולח לי דבר רע, באותה מידה אני מהללך ואומר ברוך, ברוך אתה יי' דייק האמת הדין כל אדם אך בצדק.

התועלת התשיעית היא שקוראים כאן כיצד בעו"ה המלכות אברהם לנו ועל הגזירה הגדולה שפקדה אותו שוב בשנת תתנ"ו והש"י ב"ה אינו עוזב אותנו כדי שאומות העולם ישמידנו. כפי שאומר גם הפסוק הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל (כאן בא תרגום הפסוק לידיש) הוא שומר עליהם מכל רע ומצילנו מן הצרה. על כן כל מי שיקרא בספר הזה ידע שאף בהיותו בצרה הגדולה ביותר הש"י ב"ה מציל כל אדם ובלבד שיבטח בו. כפי שאירע גם לי הסופר אברהם בן מהר"ר יוסף משה קאפ סערליש ז"ל ה"ה מפניטש אשר כתב לכס את הספר הזה ואינו יכול להלל ולהודות די להש"י ב"ה אשר הצילני ברחמי ובחסדיו מצרה גדולה שכל אדם יישמר ממנה. שהרי בשנת ת"ו >!< הייתי בגזירה הגדולה במדינות אוקראינה ובעו"ה איבדתי את אשתי היקרה החסידה ואת ילדי היקרים והייתי שבוי אצל אומה שפלה הטאטארים שתי שנים וכמה פעמים נמכרתי והש"י ב"ה ברחמי ובחסדיו לא עזבני והצילני מזאת וזאת אני חושב לי לגאולה אמיתית ולכן אני מכנה את הספר הזה צמח דוד כי הפירוש של המלה צמח הוא ניצן ולא עובר דור שאין בו חלק מניצן של משיח בן דוד. ואני מכנה אותו צמח דוד למרות שראוי היה שמו הנכון להיות ספר הישר שהרי הוא מורה לאדם את דרך הישר וכתובים בו לרוח דברים הבאים מספר הישר. אך ורק נתתי לו את השם צמח דוד כי כאשר העתקתי בפעם הראשונה בעזרת השם את הספר מלשון הקודש לידיש עבור איש חשוב היקר כמ"ר יאקב גייליך ש"י ואחד לאשה החשובה היקרה מרת סערקיא ת"י בת הקצין פ"ו כהר"ר גומפיל וויזל נירו היה זה דווקא בשנת תכ"ז ובשנת תכ"ח ואז היה צמח — ניצן של הגאולה ת"ל שבשורות טובות באונו על קיומו של נביא ושמו מהר"ר נתן נירו ועל הגואל מלכינו משיחנו שבתאי צבי יר"ה ותתנשא מלכותו. שאנו מקווים מאוד שהנביא נביא אמת הוא והגואל יר"ה הוא הוא הגואל האמיתי אשר יצילנו במהרה מן הצרה הזאת ומן הגלות הקשה ניגאל. ובכן, נודמן לי כמה פעמים לקרוא לספר הזה בשם צמח דוד. ומשום כך אני קורא את הספר בשמו צמח דוד. על כן, רבותי היקרים, כל מי שקורא בהקדמה זו ובצמח דוד זה ייקח לו דוגמה ממני השפל והמשופל. אם הוא בצרה, שיקרא אל ה' בכוונה ושייתן בטחונו בו ואז, בעזרת האל, יינצל. כפי שאירע לי שיצאתי מצרה גדולה לרווחה. שה' יתברך יעזור גם הלאה לכל ישראל ושישמרנו מכל צוקה וצרה אמן.

התועלת העשירית של ספר זה היא שקוראים בו מה שאירע לאבותינו במצרים וכיצד הש"י ב"ה גאלם. מכאן אנו יכולים, ת"ל, ללמוד שעלינו לבטוח בש"י ב"ה שהוא יגאלנו גם מן הגלות המר והקשה הזו. ואף-על-פי שזה מתממה עם כל זאת עלינו לקוות ולבטוח בזאת כפי שאמר דוד המלך בתהלים פרק קווה אל יי' (כאן בא תרגום הפסוק לידיש) שהוא בעזרתו יגאלנו מן הגלות. אף-על-פי שכל שנה אנו מקווים וזה אינו בא. והאדם עשוי, חלילה, להתייאש מן הגאולה. לא <אל יעשה זאת> חזק ואמץ לבך וקווה אל יי' (כאן בא תרגום הפסוק לידיש) הכול יכול, שהכול בכוחו. שזה אכן יבוא במהרה.

בכך יש סוף להקדמתי שהש"י ישלח לנו במהרה את הגואל כפי שאנו שומעים זאת עתה שכך אמנם יקרה במהרה א"ה שגלותנו לא תתארך ואזי נשמח כולנו ובירושלים נגיל בבניין בית-המקדש ונרנן כולנו גדול וקטן כל קהל ישראל במהרה בימינו אמרו כולכם אמן על כך אמן וכן יהי רצון אמן ואמן.

כאן ברצוני לרשום את הסימנים של כל פרק כדי שאפשר יהיה למצוא באיזה דף נמצא הפרק ועל מה הפרק מדבר וכדי שאפשר יהיה למצוא זאת בקלות וכך איש לא יקלל אותי כי לא תהיה לו טירחה לחפש.

בימים ההם החלו בני האדם לעשות רע רב ומרדו באלוהים אשר בראם. ויצף אלוהים את נהר גיחון על שליש הארץ. כך הם כותבים גם בספר זכרונות שלהם בהתחלה שם כותב הסופר קאיסיוס כי בימי אנוש אשר <...> בשנת רל"ה ליצירה עלה הים הנקרא אוקצירינצי שהוא הים אוקיגוס והציף שליש הארץ. וכך אירע בימי קינן וכך כותבים רבינו ז"ל, כי זאת כוונת הכתוב בפסוק הקורא לְמִי הֵימָּן וְשָׁכַם כנגד שתי הפעמים שהים עלה והציף שליש הארץ. ובכל זאת לא שמו בני האדם לב לכך.

פרק ד. פרק זה מכאר מי היה המלך הראשון בעולם עלי אדמות.

בשנת שכ"ה לב"ע כלומר בשנה שמנו בה שלוש מאות עשרים וחמש מראשית בריאת העולם ויהי אנוש תשעים שנה וייוולד לו בן ויקרא את שמו קינן. ויהי קינן בן ארבעים שנה ויהי חכם משכיל מבין מאוד מאוד. ומלך בחזמכתו על בני-אדם, על חיות ועל רוחות ושרים. וידע קינן בחזמכתו כי יי יביא את המבול בסוף אחרי ימיו. ויכתוב קינן את העתיד להיות בימים ההם ויחזוט את הכתב על אבן גדולה וישמנה באוצרו לזכרון. וימלוך קינן מקצה העולם עד קצהו. וזה היה המלך הראשון אשר מלך על הארץ בעולם הזה מקצה העולם עד קצהו. וכך מוצאים אנו בכתוב בספר הנקרא ספר יוחסין שהמלך הראשון מוקדן מצא באי אחד מאיי הים אנשים גדולים מאוד אשר היו משונים מאוד בגודלם ובמראם והם אמרו לו שבאי הזה קבור המלך הראשון אשר מלך בעולם עלי אדמות ושמו היה קינן. וישב המלך קינן את בני-האדם למוטב וישוכו לעבוד את האלוהים בלב שלם ויסירו מהם את העבודה הזרה ויעבדו את יי לבדו.

ויהי ביום השלישי להימולו של אברהם וילך וישב בשמש אשר זרחה בחמימות ויראה ה' אליו ויערוך לו ביקור חולים אחר-כך שלח אליו שלושה מלאכים בדמות אורחים והם באו אל אברהם והתארחו אצלו ועשו כאילו הם אוכלים אתו. כאשר כילו לאכול כך אותם אברהם ואחד מהם אמר לאברהם: עתה ברצוני לבשר לך בשורה טובה, שבעוד שנה אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה. אחר-כך הלכו שלושת המלאכים לדרכם אשר נשלחו אליה. ובימים ההם היו אנשי סדום ועמורה וכל חמש עריהם רעים מאוד ויחטאו ליי ויכעיסו את יי בכל מיני תועבה ועוונות.

א

ורבקה יפת מראה מאוד. והיתה בעת ההיא רק בת עשר שנים. ויעשו משתה גדול בתואל ושחזר ולבן אחי רבקה וישמחו כל הלילה עם אליעזר ואנשיו.

ב

ויגשו בעת ההיא המלאכים המכונים מלאכי רחמים לפני יי' ויאמרו אנא יי' מלך רחום וחנון אתה רחום על כל העולם ואתה האלוהים אשר ברא את הכול בשמים ובארץ ובכך אנו מבקשים תנה כופר ופדיון תחת יצחק עבדך ורחם נא על אברהם עבדך ששניהם נכונים לעשות היום את דברך אשר דיברת. ראה יי' אדוננו ובוראנו כיצד עבדך יצחק מונח עקוד על המזבח כבהמה ועתה יהמו נא רחמך ורחם נא עליהם.

ג

בני יוסף שמעתי את בכייתך ואת צעקתך. גם ראיתי את דמעוֹתֶיךָ. ידעתי היטב בני היקר כי הצדק עמך וצור לי עליך מאוד. אבל בני היקר חכה את ה' והתחולל לעזרתו. ואל תירא כי יי' עמך והוא יגן עליך מכל רע. על כן קום בני היקר ולך לך עם אדוניך מצרימה. אל תירא כי האלוהים עמך.

ד

המלך יושב על כיסא מלכותו והפז והנופך מאירים בכתר אשר המלך חובש. ויפלא יוסף מן היופי של המלך. ולכיסא שהמלך ישב עליו היו שבעים מעלות.

סוס ורכבו רמה בים ככתוב בתורה בספר שמות פרשת בשלח. אחר־כך ויסעו בני־ישראל מים סוף ממקום אחד למשנהו עד שהגיעו לארץ כנען אשר יי' נשבע לאבותינו. שהקב"ה ייתן גם לנו את הזכות לשוב לשם ולנסוע לשם במהרה על־ידי משיחו משיח בן דוד במהרה בימינו ונאמר על כך אמן.¹⁸

< סוף פרק מה >

פרק מו פרק זה מבאר כיצד נפטרו משה ואהרן ויהושע משרתו של משה רבינו הביא את בני־ישראל לארץ כנען.

בשנת ב"א תפ"ח לב"ע כלומר בשנה שמנו בה שני אלפים ארבע מאות עשרים ושמונה מראשית בריאת העולם יהי רבר יי' אל משה ואהרן שהם ימותו במדבר ולא יבואו אל ארץ הקודש הקרויה ארץ־ישראל משום החטא שחטאו במים שנקראו מי מריבה ככתוב בתורה בספר במדבר בפרשת חקת. וכך אירע שעל־ידי כך חטאו משה ואהרן. לישראל היו שלושה דברים במדבר. בזכות מרים היתה הבאר עם מים שהלכה אחרי ישראל במדבר וכך חמדי היו להם מים לשתות. ובזכות אהרן היו סביב ישראל במדבר שבעה עננים ובזכות משה רבינו ניתן המן במדבר ארבעים שנה שלמות...

...והנה כאשר הגיע היום הראשון של ראש חודש אדר אמר הקב"ה למשה שיוליך את אחיו אהרן אל ההר הנקרא הר ההר וימת כאן אהרן משום החטא שהם לא דיברו אל הסלע והיכו אותו וייקבר כאן אהרן בהר ההר ויבכו אותו כל בית־ישראל ככתוב בתורה בספר במדבר.

פרק מז פרק זה מבאר מה אירע ליהושע עם המלך שובך מארץ ארמוניא אחרי שהכניע את שלושים ואחד המלכים אשר גרו בארץ־ישראל בשנת ב"א תפ"ט פירושו בשנה שמנו בה אלפיים ארבע מאות שמונים ותשע מראשית בריאת העולם אחרי שמשה רבינו מת נהג יהושע את בני־ישראל לארץ־ישראל. וניצח את שלושים ואחד המלכים וחילק את הארץ לישראל כפי שמוצאים כתוב בספר יהושע. ובכן יהי אחרי שיהושע כבש את כל ארץ־ישראל והיכה את שלושים ואחד המלכים אז אירע שלמלך אחד מהם היה בן אשר מלך בארמוניא הקטנה ושמו היה שובך.

<פרק מח>

וייתן אלוהים את הזקן ההוא לחסד ולרחמים בעיני ההגמון ההוא. וייקח ההגמון ההוא את הזקן ויציאו מן הבית בכבוד גדול עם כל ספריו אשר היו עמו. ויוליך את הזקן עם ספריו ממדינה למדינה ומעיר לעיר עד שהגיע עמו לאיטליה לעיר המהוללה אשר שמה היה אישכיליא. כי בעת ההיא היו במדינה הרבה יהודים שגורשו שמה עוד מן הזמן שנכבד נצר בעו"ה החריב והשמים את בית־המקדש הראשון אשר שלמה המלך ע"ה עוד בנה. הדבר הזה אירע בשנה שמנו בה שלושת אלפים שלוש מאות שלושים ושמונה. אז יהודים רבים גורשו לשם כפי שאומר גם בעל שלשלת גדולה שהמלך אשר נקרא בשמו שפירי מלך ספרד הוא אשר בעת ההיא גירש יהודים רבים לספרד וזאת היתה כוונת הנביא כאשר אמר וגלות ירושלים אשר בספרד. ורוב האנשים שהיו שם בעת ההיא הלכו לגור בעיר המכונה עתה טול טילא אשר שמה היה קודם פירזילו אלא שהיהודים קראו לה בשם טולטולא מכיוון שטולטלו מארצם. וההגמון ההוא כאשר הביא הביתה את הזקן ראה כי הוא חכם גדול והחזיק אותו בכבוד גדול ובנה לזקן בית גדול בעיר שביליא ובבית הזה ישב הזקן הזה ולמד יומם ולילה עד שנפטר. ולפני שנפטר שלח ספרים רבים לחכמים ולתלמידי חכמים אשר גרו באיטליה. ואת ספר הישר הזה שאני מכנהו צמח דוד שלח עמם גם כן, כדי שכל אלה שיבואו אחר־כך ויקראו בו יראו את האותות והמופתים של הש"י ב"ה ושהוא בחר בעמו ישראל ושאין אלוהים אחרים מלבד הש"י ב"ה ושהוא עוזר לכל מי שבוטח בו ושם את בטחונו בו, כרוך שמו הקדוש מצתה ועד עולם. ובכן, כאשר היו בספרד הגזירות הגדולות והרבה יהודים גורשו ובאו לארץ אשכנז ולארץ פולין ולארצות אחרות היה איש ושמו יוסף בן המעולה גדול בישראל שמואל הקטן ז"ל ה"ה מן העיר המהוללה אשר בה גרו יהודים רבים ושמה היה פאסיעא > !> הוא אשר מצא את ספר הישר הזה שאני מכנהו צמח דוד אצל איש אחד אשר שמו היה כהר"ד משה חסן נירו, שהיה חסיד וחשוב גדול. אז הוא ביקש ממנו שיביאו אל הרפוס כדי שיגיע לכל גלילות ישראל והבית ההוא שהזקן גר בו עודנו עומד בשביליא עד היום הזה. והזקן ההוא רשם כל מה שיקרה למלכי אומות העולם עד ביאת מלכנו משיחנו במהרה בימינו, אמן.

<סוף פרק נו — סיפור גזירות תתנ"ו>

אבל הש"י ב"ה לא ישכח את הדם הנקי שנשפך בעת ההיא בישראל ועתה בפולין ובאוקראינה בעוונותינו הרבים בשנת ת"ו זיין ובשנת ת"ו לפ"ק נהרגו הרבה יהודים על קדושת השם כמו בגזירות תתנ"ו בעו"ה והם רבים מספור. ובמקומות אחדים היה עוד יותר גרוע מאשר בגזירות תתנ"ו. שזכות הקדושים אשר נספו על קדושת השם ואשר נטבעו במים ואשר נשרפו חיים ואשר לא הובאו לקבורה בגזירות תתנ"ו ובגזירות ת"ז ות"ח. ואלה אשר עד עתה, עד היום הזה נהרגים על קדושת השם — וחלק מן הקדושים בעו"ה נטרפו על־ידי הכלבים. שלא ישאיר זאת ה' בלא נקמה ולא ישכח. ושמוכותם של הקדושים הצדיקים והחסידים הצדיקות והחסידות ייתן לנו הש"י ב"ה ליהנות. ועל אדום ישפוך את חמתו. בכך מסתיים הצמח דוד שלי. שה' ישלח לנו את גואל הצדק במהרה. במהרה בימינו ונאמר על כך אמן.

א זה הספר **התקרא** א . עמך א . דוד א .
 העיט לעיני לובן מאתן גול ווייבר . דמי בוס אברהם קס רעב
 שבייבר ; איר וואלט עט זיך אונן זיך בודלעכט . ווען איר וועט
 געפירן זיין ווארט דן דא עט שטיט זעכט ; דען דא אלטנו אפויז
 אפואך זינט פיר אום בינאנט . דן ווייל דן אונן בן אונס פוארט אנט ;
 דרום עוט זיך אקן זכור דן זיין . זאלו ווערט איר ווסה זיין .
 דן קונן זיין וועלכעס הריון ; גול זיך טון דייך דער
 מייזן . זאל גוט אסיה בן דוד זיך טון
 דן וויילן ; בלך זיין זענענע
 טענין . טוט גיל דייך
 זיין זענען ;
 זמן

נכתב בשנת תכט לפרט בש אפר ית שמורו
 משפט ועשו קרובה דשועתי
 לבוא ונצח הגלות א : לפי א :

